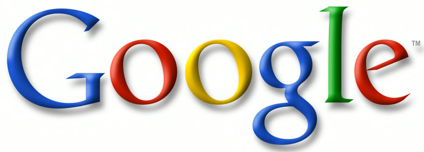

Commentatio... philologae in honorem Iohannis Pavlson ...

Johannes Paulson

ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG SIGILLVM
CHRISTO ET ECCLESIAE
VE RI TAS

COMMENTATIONES PHILOLOGAE

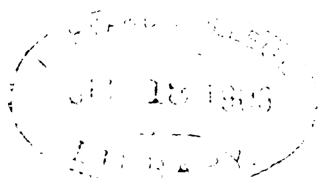
IN HONOREM

IOHANNIS PAVLSON

SCRIPSERVNT

CVLTORES ET AMICI

GOTOBVRGI
TYPIS DESCRIPSIT SOC. TYPOGR. W. ZACHRISSON
MCMV

IOHANNI PAVLSON

QVINQVAGENARIO

GRATVLANTVR

CVLTORES ET AMICI XXIIII

De *s* finali et elisione quadam Plautina.

SCRIPSIT

AXEL W. AHLBERG.

LEO in libri, qui inscribitur "Plautinische Forschungen", capite V de *s* finali, ut solet, copiose ac subtiliter disputavit et argumentis satis firmis probavit Plauti temporibus *s brevi* vocale antecedente etiam ante vocabula a vocalibus incipientia ita evanescere potuisse, ut vocalis finalis elideretur. Contra ille negat Plautum talem elisionem adhibuisse, si ante *s* finalem *longae* vocales locum haberent. Cuius generis exempla, quae libri tradiderunt Plauto abiudicat existimans homines posterioris aetatis ea in textum inculcasse, qui putarent Plautum "metri causa" *s* elisisse, sive longa sive brevis vocalis praecederet. Sed vereor, ne non recte hac in re iudicarit. Namque si exempla, quae ipse *Leo* pp. 297—8 collegit, perlustramus, eam opinionem retinere non possumus nonnullos versus recte traditos esse velut

Trin. 920 díces, non monstrare possum ist*os* hómines quos tu quaeritas

Merc. 192 ármamentis complicand*is* et componendis studuimus

cum alia exempla ea sint natura, ut elisioni plane resistant. An fieri potest, ut quisquam credat Latinos — quacumque vixerint aetate — elisione usos esse in versibus his:

Merc. 683 Doríppa, mea Dorippa, quid clam*as* óbsecro

761 te odísse aeque atque angu*es*. || égone istuc dixi tibi

Cist. 526 ét equidem hercle nisi pedatu tertio ómn*is* efflixero

Curc. 316 fíeri ventulum. || quid igitur v*is?* || ésse ut ventum gaudeam

Amph. 32 proptérea pace advenio et pacem ad v*os* ádfero.

Haud equidem credo: hac pronuntiatione usurpata nemo quae dicerentur intellexisset. Neque credo quemquam rationi *metricae* ab usu vulgari sermonis prorsus abhorrenti indulsisse. Certe hi quos adtuli versus alio modo sunt sanandi.

Quod etiamsi verum est, tamen non suadeam, ut omnibus versibus, qui simili mendo laborare videntur, eandem vim adferamus. Ne hoc faciam, me monet locus ille Ciceronianus Orat. 153, quem et *Leo* in examen vocavit et hoc modo restituit: "*sine vocalibus saepe brevitatis causa contrahebant, ut ita dicerent: 'multimodis' et 'vasargenteis' et 'palmicrinibus'* (melius: '*passicrinibus*') *et 'tectifractis'*".[1] Quid Cicero his verbis dicere voluerit, ex iis, quae hunc locum antecedunt, elucet. Paulo ante commemoravit et oratores et poetas contra consuetudinem vocales collidentes interdum hiare sivisse, tum haec verba addit tamquam indicans simile quoddam in consonis quoque accidere posse: ut enim vocabula, quorum alterum vocali terminatur alterum a vocale incipit, hiare possunt, ita in vocabulis, in quibus et finis alterius et alterius initium e consonis constant, contractio vel elisio quaedam inesse potest, ut *multimodis* e *multis modis*, *vasargenteis* e *vasis argenteis*, *tectifractis* e *tectis fractis*.

Leo quidem haec verba Ciceronis ita interpretatur, ut dicat Ciceronem exemplis suis nihil aliud nos docuisse quam coniunctionem verborum eam, quam in *multimodis mirimodis istimodi* invenimus — quibus in verbis secundum sententiam *Leonis* amissio *s* soni per enclisin ("Tonanschluss") efficiebatur — etiam latius patuisse, ut aliae coniunctiones, dummodo uno accentu pronuntiarentur, eadem mutatione affici possent. Ut enim, inquit, *multimodis* cet., sic *tectifractis* et fortasse *vasargenteis* pronuntiabant[2]. Videmus igitur

[1] De textus restitutione vide *Leonem* p. 298 sq.

[2] Extremam vocem *vasargenteis* haesitans adiunxit, propterea quod e codice Abrincensi *vasis argentei* (non *argenteis*) erui posse dicit. Qua re haec eius sententia nitatur, nescio; certe *C. F. W. Mueller* in adnotatione ad hunc locum critica editionis suae nihil tale notavit.

Leonem i *s* elidendo hunc ordinem constituisse: 1) *multimodis* 2) *tectifractis* 3) *vasargenteis*. Quamquam inter haec tria genera vocabulorum id discrimen constituit, ut voces primi generis primigeniae, ceterae analogia refictae habendae sint, tamen omnia genera uni legi servire contendit.

Sed hanc rationem formas explicandi ob duas causas probare non possum. Primum condicio ea quam *Leo* constituit, ut si duo vocabula coniuncta uno accentu pronuntiata sint *s* prioris vocabuli deleatur, non satisfacit. Nam sic in aliis coniunctionibus verborum *s* delendum fuit, velut in *iusiurandum*, *respublica*, quod non factum est. Altera condicio addi debet. Excepta forma *istimodi* (*illimodi* sim.), quae nondum patefacta et illustrata est, ceterae formae, quas quidem noverimus, in-*is* abl. pl. desinunt. Ex iis alias in ore hominum vulgo versatas esse constat ut *multimodis*, *mirimodis*, aliae, si non manu doctiore fictae sunt, tamen rarius in usu fuisse videntur, quo in genere exempla a Cicerone adlata *tectifractis*, *palmicrinibus*[1] colloco. Utut haec res est. amissio *s* soni ea re explicatur, quod temporibus linguae latinae antiquissimis in tam arta coniunctione *s* ante consonas quasdam collocatum consonae sequentis naturam accipiebat posteaque haec duplex consona brevis fiebat. Ante quas consonas haec mutatio facta sit, cum certa exempla fere desint, non satis liquet, sed analogia casuum, in quibus ante *s* brevis est vocalis, procul dubio concludere licet *s*, si ante *m* et *f* locum habebat, his sonis simile factum esse. Cfr *dimoveo* < *dismoveo*, *difficilis* < *disficilis*. Atque si *Brugmann* recte sumit *refert* e *resfert* deducendum esse (I. F. VIII, 218 sqq.) novum exemplum habemus, quo sententia nostra optime adiuvatur. Hac re probata sumendum nobis est *palmicrinibus* (vel *passicrinibus*) analogia formatum esse. Praeterea verisimile videtur hanc reductionem consonae *s* facilius perfectam esse, si utriusque vocabuli finis idem esset,

---

[1] *Passicrinibus* pro codicum *palmicrinibus Lambinum* et *Leonem* secutus accipiendum credo. Namque licet tam arta coniunctio duorum substantivorum cogitari possit, tamen vix intelligitur, quid hac mira copulatione significetur. Quae si tolerabilis est, fortasse etiam lectio librorum *palmetcrinibus* defendi potest, quae exemplis Plautinis stabiliretur (vide infra!).

ut prius vocabulum, quamquam esset detruncatum, sine difficultate perspiceretur.

Tum vero — et haec altera causa est, cur *Leonis* explicationem abiiciam — si ea quae nunc disserui recte se habent, hoc modo formam *vasargenteis* explicare non possumus. Cum enim in hac coniunctione verborum *s* finalis vocabuli *vasis* remaneret, nullus hiatus vocalium — quod *Leo* videtur sumpsisse — exstitit neque igitur ultima syllaba formae positae *vasi* elidi poterat. Sed alia via nos ad finem pervenire posse crediderim. Mea quidem sententia haec contractio verborum non ab ipsa natura sonorum collidentium ita pendet, ut sonus sonum mutaret, sed quasi arte quadam facta est. Si duo vocabula artissime inter se coniuncta in eodem casu erant praecipueque si hi casus eodem sono terminabantur, altera syllaba finalis *brevitatis* causa recidi poterat, dummodo hac imminutione ipse sensus verborum ne tolleretur aut obscuraretur. Quo quis vehementius et celerius pronuntiabat, eo facilius tales syllabas quasi supervacaneas omittebat. Sic *vasis argenteis* in *vasarganteis* mutabatur. Et ad hanc recisionem perficiendam iusta et legitima elisio, quam alii casus praebebant, aliquid momenti habuisse mihi videtur, ex. c. *vasa argentea*. Ex hoc etiam apparet tales formas decurtatas et contractas sermonis non urbani et politi sed rustici et vulgaris esse. Itemque haec causa est, cur fere nulla exempla huius generis in litteris inveniantur. Sed ob hanc ipsam causam non vereor Plauto tribuere pauca exempla , quae libri habent quaeque hic enumerabo.

Tribus locis accusativus pluralis numeri pronominum *ille* et *iste* ante substantivum sic positus est, ut monosyllabe pronuntietur:

Men. 308 habitás? || di ill*os* hómines qui illic habitant perduint
(G.-Sch. *habes* scribunt, Leo versus initium corruptum indicat)

Trin. 920 díces, non monstrare possum ist*os* hómines quos tu quaeritas
(Editores Bothio duce verba *possum istos* transponunt)

Cas. 778 novi égo ill*as* ambás estrices. corbitam cibi
(Editores *ambestrices* scribunt; tamen cfr Leonis ad h. l. adnotationem.)

Quarto autem loco:

Ps. 880 quin tú ill*os* inimícos potius quám amicos vocas?
editores pro *tu illos* recte *tuos* restituunt, cum ab sensu *illos* abhorreat.

Num Plautus hac "elisione" etiam latius usus sit, ut ad adiectiva et alia pronomina pertineret, quaeritur. Quantum scio, haec pronuntiatio nihil habet, quod offendat in

Trin. 601 postquam éxturbavit hic nos ex nostri*s* aedibus
sed animadvertendum est, cum verbum "exturbandi" Plautus et cum ablativo simplici et cum praepositione *ex* coniunctum usurpaverit[1], hoc loco *ex* a librario falso repetitum esse posse.— Contra in duobus qui supersunt versibus haec "elisio" repudianda mihi videtur:

Cpt. 691 quando égo te exemplis pessum*is* éxcruciavero
Ut enim, si ordo verborum fuisset: *pessumis exemplis*, "elisio" facilius probata esset, cum de adiectivo *pessumis* non opus esset dubitare, ita si ordo librorum servatus est, is qui audit, utrum *pessumis* an *pessume* intelligatur, discernere vix potest. E multis coniecturis, quae ad versum sanandum factae sunt, Bothii, qui *ex* praepositionem verbi delevit, mihi maxime placet.

As. 807 tot nóctes reddat spurcas quot pur*as* hábuerit
quo in versu necessarium mihi videtur cum Scaligero contra libros et Nonium adverbium *pure* accipere. (Cfr versus qui antecedit.)

Superest alia coniunctio verborum, ubi de "elisione" nostra cogitare licet, eam dico, in qua duo vel plura vocabula, et substantiva et adiectiva, eiusdem casus et terminationis congesta sunt. Si terminatio unius vocis eliditur, tamen plena terminatio alterius vel ceterarum vocum sensum omnino servat, quod fit in:

Merc. 192 ármamentis complicand*is* et componendis studuimus

[1] Exempla utriusque generis in adnotatione ad hunc versum editionis *Brixii-Niemeyeri*.

Trin. 302 túis servivi servitutem imperi*is* et praeceptis, pater

Vulgo editores *et* delent. Quamquam concedo hoc medicamentum lenissimum esse, cum Plautus in duobus vocabulis componendis et asyndeton et particulam copulativam adhibuerit[1], tamen non multum mihi placet, propterea quod ex exemplis evadere videtur asyndeton praecipue in solennibus locutionibus et grandis orationis genere suum locum habuisse. — Addi potest:

Truc. 658 nunc égo istos mundul*os* urbanos amasios

quo in versu *-os* aut in ***mundulos*** aut in ***urbanos*** "elisionem" accipere licet. *Leo* autem opinatur ***mund(u)los*** pronuntiandum esse. Utra scansio praeferenda sit, in medio relinquo. (Diomedes grammaticus Plautum *stos* pronomen monosyllabum h. l. usurpasse nos docet.)

Certe elisionem respuunt:

Curc. 90 voltísne oliv*as* aut pulpamentum aut capparim?

Cpt. 532 nugás inepti*as* 'incipisso: haereo

qui versus quocumque modo restituendi sunt de "elisione" non debet cogitari.

[1] Vide *Sjögren*, De particulis copulativis apud Plautum et Terentium.

Dödsklagan och tragedi.

AF

MARTIN P:N NILSSON.

I de äldsta grekiska dramerna intaga de lyriska partierna en vida större plats än senare. Det dramatiska momentet är ringa; dialogpartierna innehålla hufvudsakligen berättelser, hvilka lämna stoff till de reflexioner och yttringar af sorg, som kören gör. Man ser häri den äldre, dramatiskt outvecklade, mera episkt komponerade formen af tragedien. Bland de lyriska partierna intages ett särskildt framträdande rum af den mellan kör och skådespelare fördelade klagosången (κομμός); ibland är den en verklig dödsklagan, som bildar dramats höjd- och slutpunkt. Man har redan för länge sedan sett, att tragediens kommos måste ansluta sig till och hämta förebilder ur de klagosånger, som uppstämdes vid den dödes bår eller likfärd. Men det obetydliga och splittrade materialet har ej uppmuntrat till att undersöka, hur sammanhanget skall tänkas och om det i detalj kan påvisas, ehuru frågan äfven måste vara af en viss betydelse för det svåra problemet om tragediens upprinnelse.

Det typiska exemplet på grekisk dödsklagan har blifvit sorgesångerna öfver den fallne Hektor i Ω 720 ff, där hans maka, moder och svägerska efter hvarandra prisa hans förtjänster och godhet. Efter hvars och ens ord följa klagorop, suckar och tårar, hvilka tillsammans betecknas som "gråt"

(γόος)[1]. De, som föredraga den prisande klagosången, inleda därmed klago- och veropen; de äro ἔξαρχοι γόοιο[2].

Häri råder öfverensstämmelse med andra folks seder, hos hvilka priset och sorgeyttringarna öfver den döde framför allt åligga hans närmaste kvinliga anförvandter. Nu står det emellertid hos Homeros

Ω 719 τὸν μὲν ἔπειτα
τρητοῖς ἐν λεχέεσσι θέσαν, πάρα δ'εἷσαν ἀοιδοὺς
θρήνων ἐξάρχους · οἵ τε στονόεσσαν ἀοιδὴν
οἱ μὲν δὴ θρήνευν, ἐπὶ δ' ἐστενάχοντο γυναῖκες.
τῇσιν δ' Ἀνδρομάχη λευκώλενος ἦρχε γόοιο

Redan den språkliga formen visar, att stället är korrupt. För vårt ändamål är det ej nödvändigt att närmare ingå på de olika försök, som gjorts att bota det genom konjektur eller förklara det genom antagandet af en lucka eller en oskickligt öfverslätad fog, som uppstått, när man insköt kvinnornas klagosånger. Vi ha blott att konstatera, hur dödsklagan skildras.

Säkert är nu, att, hvar man än vill antaga en kommissur, en yngre bearbetning infört kvinnornas klagosånger, medan den äldre lät lejda sångare (ἀοιδοί) sjunga den fallnes bragder och sorgen efter honom, och att den, som gjort ihop v. 722, har tänkt sig, att deras sång utgjorde inledningen till kvinnornas gråt och klagan. Härmed är att jämföra v. 721, där sångarne heta θρήνων ἔξαρχοι. Där föreligger möjlighet, att θρῆνοι icke böra förstås som klagorop utan ordning (γόος), utan som en refräng, med hvilken kvinnorna falla in, då sångarne slutat. Detta vore framför allt sannolikt, om de kvinnor, som här menas, verkligen voro lejda gråterskor, såsom Christ vill; men båda frågorna måste lämnas oafgjorda.

---

[1] Efter Andromaches klagan v. 746 ἐπὶ δ'ἐστενάχοντο γυναῖκες, efter Hekabes v. 760 γόον δ'ἀλίαστον ὄρινεν, efter Helenas v. 776 ἐπὶ δ'ἔστενε δῆμος ἀπείρων. Här omtalas ej den kroppsliga misshandel, som de sörjande tillfogade sig själfva, däremot Σ 50 f. αἳ δ' ἅμα πᾶσαι στήθεα πεπλήγοντο, Θέτις δ'ἐξῆρχε γόοιο. Jmf. de vilda uttryck, som Achilleus' smärta nyss förut tagit.

[2] Homeros har visserligen uttrycket blott i verbal form ἐξῆρχε γόοιο Ω 747 och 762; om Andromache som börjar heter det blott ἦρχε γόοιο v. 723; däremot v. 721 θρήνων ἐξάρχους.

Det är nu egendomligt, att den yngre bearbetningen visar den ursprungligare formen af dödsklagan; en af lejda sångare utförd dödsklagan är mer konventionell. Förmodligen hade denna form utvecklat sig vid furstehofven och i adelsborgarne, och efter deras fall hade den åter undanträngts. Den yttre ramen — lofprisningar och sorgebetygelser, föredragna af en enskild med åtföljande unison klagan — är densamma och har alltid betraktats såsom typisk; jämför t. ex. Bions grafkväde öfver Adonis med omkvädet

αἴαζ' ὦ τὸν Ἄδωνιν · ἐπαιάζουσιν Ἔρωτες.

Ett motstycke, i hvilket män utföra dödsklagan, lämnar Σ 314 ff. Achilleus var Patroklos' närmaste vän; det är därför, som han är ἔξαρχος, och det är stridskamraterna som bilda kören[1]

Σ 317 αὐτὰρ Ἀχαιοὶ
παννύχιοι Πάτροκλον ἀνεστενάχοντο γοῶντες,
τοῖσι δὲ Πηλεΐδης ἁδινοῦ ἐξῆρχε γόοιο och
354 παννύχιοι μὲν ἔπειτα πόδας ταχὺν ἀμφ' Ἀχιλῆα
Μυρμιδόνες Πάτροκλον ἀνεστενάχοντο γοῶντες.

Achilleus' ord hafva oafsedt uttrycken för smärta naturligen ett annat innehåll än kvinnornas i Ω; de innehålla löften om hämd och storartade sorgebetygelser, bl. a. det bekanta dödsoffret af tolf trojanska ynglingar.

Dessa ställen jämte Σ 50 ff, där Thetis klagar öfver den ännu lefvande Achilleus, hvars snara öde hon förutser, äro likartade. Utvecklingen är i sina hufvuddrag klar och motsvarar hvad man finner hos andra folk. Ursprungligen var det de anhöriga, män som kvinnor, hvilka fyllde uppgiften. Mest framträdde kvinnorna, däraf att förlusten hårdast drabbade dem och sorgen hos dem verkar med större, mer

[1] Detta är likvakan den första natten; sedermera skola kvinnor uppstämma klagan, fångna trojanskor, alltså rent konventionellt.

Σ 339 ἀμφὶ δὲ σὲ Τρῳαὶ καὶ Δαρδανίδες βαθύκολποι
κλαύσονται νύκτας τε καὶ ἤματα δάκρυ χέουσαι.

omedelbar kraft. Innehållet var pris öfver den dödes dygder och bragder och, om han dött en våldsam död, uppmaningar till och löften om blodshämd. Formen var förmodligen improviserade vers; sång var det ej, möjligen recitativ med ackompanjemang. Sedan ἔξαρχος reciterat sin strof, uppstämde de kringstående klagorop och jämmer och slogo sig för bröstet och på hufvudet.

Nästa steg är, att man vill gestalta lofprisningen af den döde konstnärligare. Då räcka ej de egna krafterna till, utan man måste anskaffa särskilda sångare, liksom på Korsika en god *vociferatrice* var allmänt eftersökt. Aoidernas sånger voro säkerligen icke rena stundens ingifvelser — såsom sådana måste vi däremot uppfatta kvinnornas klagan öfver Hektor och Achilleus' öfver Patroklos. Aoiden reciterade sina vers med ackompanjemang af det instrument han eljest använde, kithara; på en hydria i korinthisk stil[1], som framställer de vid Achilleus bår klagande nereiderna, håller en af dessa en kithara. Han var ἔξαρχος, och när han slutat, uppstämdes den vanliga "gråten". Här passar den lidelsefulla flöjten bättre; den var också det senare vid dödsklagan vanliga instrumentet.

Denna form hade något officiellt och konventionellt öfver sig, som lade band på den lidelsefulla, omedelbara sorgen. Det är därför ej underligt, om det äldre sättet fortfarande förblef vanligt och om "gråten" med sina omedelbara utrop och känsloutbrott intog främsta rummet. Häri ligger fröet till en klagolyrik, medan de verser, som aoiden föredrager. hufvudsakligen äro episka, berättande.

Å andra sidan lät driften att omgestalta dödsklagan till en poetisk konstform ej förkväfva sig, och det är ur "gråten" som den andra, responsoriska arten af dödsklagan måste hafva utvecklat sig. Andromache, Hekabe, Helena aflösa visserligen hvarandra, men någon egentlig växelsång är ej detta. En sådan finna vi däremot omnämnd i en af Odysséens allra yngsta delar, den andra nekyian. Agamemnon skildrar Achilleus' likbegängelse:

[1] Annali dell' Instit. 1864, pl. OP; Pottier, Vases antiques du Louvre pl. 51, E 643.

ω 58 ἀμφὶ δέ σ' ἔστησαν κοῦραι ἁλίοιο γέροντος
οἴκτρ' ὀλοφυρόμεναι, περὶ δ'ἄμβροτα εἵματα ἕσσαν.
Μοῦσαι δ'ἐννέα πᾶσαι ἀμειβόμεναι ὀπὶ καλῇ
θρήνεον.

Achilleus' moder nämnes i v. 55 μήτηρ ἐξ ἁλὸς ἦδε σὺν ἀθανάτῃς ἁλίῃσιν ἔρχεται; man skulle vänta, att hon skulle vara ἔξαρχος γόοιο. I stället uppträda två körer, nereider och muser, som i växelsång (ἀμειβόμεναι) sjunga dödsklagan[1]; den ena består af de närmast sörjande, den andra af sånggudinnorna själfva, så att man ej kan tillägga den ena mindre betydelse än den andra.

Det första tillfälle efter Homeros, då vi höra något om dödsklagan, äro de bekanta inskränkningarna i begrafningsbruken, som Solon vidtog[2]. De visa, att dödsklagan öfvergått till en fullständig konstform och komponerades på förhand; den oundvikliga följden var, att anförvandterna ej längre kunde fylla denna plikt, utan måste vända sig till män eller kvinnor, som yrkesmässigt öfvade konsten; därför förbjudes det att klaga vid en ej besläktad persons likbegängelse. Hvilken af de båda formerna, som på den tiden var gängse, säges icke. Det finns dock kanske en svag fingervisning. Pressar man ordet ταφή, måste därmed förstås själfva begrafningen och ej prothesis. Detta anbefalles af framställningarna på Dipylonvaserna, där vi just se dessa storartade begrafningståg med rader af män och gråterskor, hvilka Solon förbjöd[3]. För likfärden passar ej den episka formen, blott för en prothesis såsom hos Homeros; till likfärden höra den oordnade 'gråten' och den lidelsefulla växelsången.

Platon förordnar, huru presterna i hans idealstat skola

---

[1] Växelsången uppträder i Orienten; se t. ex. den af A. Jeremias, Der alte Orient. I h. 3[2] s. 11 citerade, outgifna kilskrifstaflan med skildring af en konungs likbegängelse: 'hustrurna klagade, vännerna svarade'. Jmf. Sakarja 12,11 f. Matth. 11,17 ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν καὶ οὐκ ἐκόψασθε.

[2] Plutarch, Solon k. 21 ἀμυχὰς δὲ κοπτομένων καὶ τὸ θρηνεῖν πεποιημένα καὶ τὸ κωκύειν ἄλλον ἐν ταφαῖς ἑτέρων ἀφεῖλεν

[3] På senare vaser framställes däremot dödsklagan vid båren t. ex. den s. 6 anm. anförda, Mon. dell' Inst. III pl. 60, VIII pl. 5 (båda sv. fig.) och många andra, särskildt prothesislekyther. Jmf. s. 8 anm. 2.

begrafvas; bland annat föreskrifver han Leg. 12, p. 947 B χορῶν δὲ χορὸν πεντεκαίδεκα καὶ ἀρρένων ἕτερον περιισταμένους τῇ κλίνῃ ἑκατέρους οἷον ὕμνον πεποιημένον ἔπαινον εἰς τοὺς ἱερέας ἐν μέρει ἑκατέρους ᾄδειν εὐδαιμονίζοντας ᾠδῇ διὰ πάσης τῆς ἡμέρας. Platon ansluter sig till det bestående bruket, som han omgestaltar efter sitt sinne. Häftiga utbrott af smärta äro ovärdiga; däremot är priset af den dödes förtjänster berättigadt och gagneligt. Då han nu tänker sig denna lofsång som en växelsång mellan en kör af gossar och en af flickor, har han upptagit den form af dödsklagan, som vi funnit i ω.

Vi hafva intet direkt exempel på att växelsången föredrogs af enskilda sångare och att, när de slutat, den stora hopen af sörjande inföll med unison klagan resp. omkväde, men den är en naturlig utveckling af de båda behandlade formerna och ligger till grund för ett ställe i grafkvädet öfver Bion[1].

v. 43 ἀδονίδες πᾶσαί τε χελιδόνες, ἅς ποχ' ἔτερπεν
ἃς λαλέειν ἐδίδασκε, καθεζόμεναι δ' ἐπὶ πρέμνοις
ἀντίον ἀλλάλαισιν ἐκώκυον · αἳ δ' ὑπεφώνευν
ὄρνιθες · λυπεῖσθ' αἱ πενθάδες, ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς.

Text och anordning af verserna äro delvis osäkra, men med Benndorf, som fäst uppmärksamheten på stället[2], kan man med visshet sluta, att näktergalar och svalor bilda hvar sin kör, som klaga i växelsång; de öfriga fåglarne bilda kör och sjunga omkvädet.

Dödsklagan blef till slut en form af lyriken som andra; de delvis rätt långa fragmenten af Pindaros threnoi hafva den i körlyriken vanliga kompositionen. Det sista viktiga stället är Lukianos, Om sorgen k. 20 μεταστειλάμενοί τινα θρήνων σοφιστὴν πολλὰς συνειλοχότα παλαιὰς συμφορὰς τούτῳ συναγωνιστῇ καὶ χορηγῷ τῆς ἀνοίας καταχρῶνται, ὅποι' ἂν ἐκεῖνος ἐξάρχῃ, πρὸς τὸ μέλος ἐπαιάζοντες. Dödsklagan försiggår ännu i de gamla for-

[1] Den form, i hvilken de båda grafkvädena i bukolikersamlingen (öfver Adonis och öfver Bion) blifvit klädda, är för undersökningen utan betydelse. De hafva öfvertagit den strofiska kompositionen och omkvädet.

[2] Benndorf, Griech. und Sizil. Vasenbilder I, S. 5 f. B. ger här en utförlig sammanställning af de litteraturställen och vaser, som röra dödsklagan, men utan att skilja dess båda hufvudformer.

merna; blott det episka elementet är rent borta — förmodligen har det i själfva verket redan tidigt försvunnit; hvad Lukianos' ἔξαρχος föredrager är i motsats till Homeros' ett μέλος.

Vända vi oss nu till tragedien är det Æschylus, som gifvit oss de förnämsta exemplen på dödsklagan. Slutet af De sju mot Thebe utgöres af en stor klagosång öfver de fallne bröderna[1]. Att det just är exodus, som både här och i Perserna upptages af en kommos, är ej underligt; dödsklagan är dramats naturliga slut, och den faktiska förebilden för processionen, som under ständiga klagosånger skrider bort med den dödes kropp, se vi redan på Dipylonvaserna[2]. Denna kommos sönderfaller i två delar. I den första v. 865—933 hafva Antigone och Ismene sins emellan responderande strofer, och efter dem äro körstrofer inskjutna, hvilka sinsemellan respondera. Den andra delen 934—988, där lidelsen stegras till sin största

[1] Som bekant är äktheten af slutet af De sju häftigt omstridd. Tämligen ense är man, att slutscenen fr. o. m. häroldens uppträdande med begrafningsförbudet är en af Sofokles' Antigone beroende tilldiktning. Jmf. G. Roehlecke, Septem adv. Th. et Prom. v. esse fabulas post Æsch. correctas, Diss. Berlin 1885. Denna åsikt lär tidigast vara framställd muntligen af Westphal enl. meddelande af Oberdick i ett program De exitu fab. Æsch. quæ Septem vocatur Arnsberg 1877. Däremot kan omöjligen den föregående klagoduetten mellan Antigone och Ismene (och kören) vara af senare ursprung, en åsikt som särskildt Bergk (Griech. Litt. gesch. III, 302 ff) förskaffat rätt stor spridning. När Dümmler (Philolog. 53, 211 anm.) menar, att sträfvan efter symmetri i uttrycket och förekomsten af assonanser och rim göra det troligt, att folkliga motiv ur sicilisk sed användts, är observationen (med undantag för det siciliska ursprunget) riktig, men bevisar precis det motsatta mot hvad Dümmler vill. Ty i senare tid låg det mycket längre från en tragiker att använda folkliga motiv än för Æschylus, tragediens egentlige skapare; en så utförlig dödsklagan strider mot tendensen hos de senare tragikerna; hvarför antaga lån från Sicilien, då man hvar som helst i Athen kunde få höra dödsklagan! Solon har ej upphäft den, blott sökt mildra den, och huru grundligt dylika ingrepp i sederna på lagstiftningsväg bruka misslyckas, är allbekant, äfven om i Athen begrafningsbruken faktiskt antagit enklare former. Ett snillrikt lösningsförsök har Wilamowitz framställt i Berliner Sitzungsber. 1903, 436 ff. Han antager, att dödsklagan är ursprunglig, men varit fördelad på halfkörer eller deras förare. En bearbetare har från Sofokles infört Antigone och Ismene, hvarvid utom smärre ändringar särskildt anapästerna 840—852 tillagts. Hvad förevarande undersökning beträffar, ändras i sak intet. För den stichomythiska klagosången måste enskilda sångare vara nödvändiga. För undvikande af otydlighet har jag i texten bibehållit de traditionella namnen.

[2] Se härom Brückner Athen. Mitth. 18 (1893) s. 103.

höjd, består af korta mellan systrarna fördelade verser, i hvilka sträfvandet efter parallellism är särdeles starkt. Äfven i denna klagoduett infaller kören; visserligen brukar omkvädet efter stroferna v. 955—7 = 970—2 tilldelas systrarna gemensamt; men rätteligen tillhör det jämte möjligen annat kören i sin helhet[1].

Den stora klagosången öfver Agamemnon i Choeforerna har en liknande komposition. Fyra strofer och antistrofer sjungas omväxlande af Orestes och Elektra; mellan dem äro inskjutna dels strofer, dels anapäster af kören; därefter följer ett parti 411—442, som förmodligen har en lucka, och hvars uppdelning är osäker; i alla fall utgöres det af längre strofer. Det starkaste känsloutbrottet, då alla vända sig till gudarna och Agamemnon och anropa dem om hämnd, består af två strofer, hvilka, ehuru personbeteckning som vanligt saknas, sedan länge uppdelats mellan syskonen och kören, så att Orestes och Elektra få hvar sin vers, kören de tre följande[2]. Sist kommer ett strofpar tillhörande kören. Det är här liksom i De sju, ehuru partiet här är kortare: höjdpunkten betecknas af korta verser och täta växlingar mellan personerna.

Den stora kommos, som afslutar Perserna, är på samma gång en klagosång öfver det olyckliga kriget och en dödsklagan öfver de tappre, som fallit däri; kören uppräknar långa listor af namn. I den första delen 912—976 respondera Xerxes' strofer sinsemellan, likså körens; 977—1047 fördelas åter vers för vers mellan konungen och kören med obetydliga undantag; Xerxes är här en verklig ἔξαρχος θρήνων[3]. Till hvilken höjd sorg och förtviflan här stigit, visa bäst de tätt inströdda interjektionerna. Äfven ansatser till parallellism och upprepningar finnas, ehuru ej så genomförda som i De sju.

Σ 50 ff. klagar Thetis; det heter om henne ἐξῆρχε γόοιο. Nereiderna slå sina bröst och jämra sig. Hennes klagan gäller

---

[1] Först framställdt af Wilamowitz i hans upplaga af Choeforerna S 187 anm.; nu modifieradt enligt det, som anförts i föregående anm., på anf. st.

[2] Ej utan sannolikhet låter Wilamowitz kören endast få den tredje versen och de två sista sjungas unisont.

3 På grund af v. 1013 ἴυζε μέλος ὁμοῦ τιθείς "*simul mecum canta*" låter Wilamowitz comm. metr. II, progr. Göttingen 1896, p. 23 den följande interjektionen 1014 = 1022 ὀτοτοτοτοτοῖ sjungas unisont.

emellertid ej den döde Patroklos, utan hennes lefvande son, hvars snara död hon förutser. Detta är sålunda egentligen ingen dödsklagan, fast den rör sig i samma former. Tragedien införde alltså ingen nyhet, då den lät sin kommos uppstämmas i hvarje stor sorg och ångest, äfven om den ej gällde en död. Hit hör som det främsta exemplet växelsången mellan Kassandra och kören i Agamemnon 1025—1131. I början står kören oförstående, den använder dialogverser, men snart öfverväldigas den af olycksaningarna; dock medför den olika situationen ett annat innehåll än det vanliga, så att kören mera utfrågar sierskan om de kommande olyckorna än uppstämmer en klagosång öfver dem.

Att utförligt analysera de kommoi, som finnas hos de båda andra tragikerna, skulle föra för långt. Jag vill blott anmärka, att Sofokles följer den väg, som Æschylus anvisat i Agamemnon, att intimt sammansmälta kommos med dramat och dess handling. Hans kommoi äro ej en klagoensemble af kör och personer, utan kören interfolierar i stället med lugnande reflexioner och anmärkningar; därför använder den ofta dialogvers, så i Antigone och Konung Oidipus; lyriska versmått med samma innehåll i Oidipus på Kolonos och Filoktetes; i Elektra och Aias bidrager kommos att föra handlingen vidare: i Aias beledsagar den finnandet af hjältens döda kropp, i Elektra mordet på Klytaimnestra. Tendensen att upphäfva klagosångens särställning och låta den uppgå i dramat framträder tydligt hos Sofokles; Euripides återger den däremot sin gamla ställning, ehuru den ej intager så stor plats hos honom som hos Æschylus, och upplösningen af den gamla stränga formen är tydlig. Så i Elektra 1177 ff (El., Orestes och kören), ehuru kören här delar sig mellan klagan och reflexioner öfver de handlande personerna; Feniciskorna 1485 ff. växelsång mellan Antigone och Oidipus utan deltagande af kören; De skyddssökande 798 ff. mellan Adrastos och kören, 1123 ff. mellan barnen och kören; Trojanskorna afslutas af en kort, regelrätt klagosång öfver det fallna Ilion, utförd af Hekabe och kören.

Jämföra vi nu tragediens kommoi med det resultat, som vi uppnått beträffande dödsklagan, visar det sig, att af de två hufvudslag, som dödsklagan utvecklat, tragedien upptagit

den enbart lyriska. Den uppträder som växelsång mellan en klagande och kören eller i den mera invecklade formen af växelsång mellan två klagande, beledsagad af kören och äfven unisont afsjungna verser. Med afseende på den metriska formen är det anmärkningsvärdt, att jambiska versmått äro förhärskande. Wilamowitz[1] har med rätta härledt detta därur, att den folkliga, joniska jamben var versmåttet i den verkliga dödsklagan.

Däremot tyckas vi i tragedien förgäfves söka efter den andra, mera episka formen af dödsklagan, i hvilken känsloutbrotten följde på recitation af verser, som prisade den södes dygder och bragder. Men om vi betänka, att dessa reciterade verser måste motsvara dialogversen i tragedien, skola vi i de till formen mest primitiva, episkt komponerade tragedierna, särskildt Perserna och De sju, finna en analogi, som ej låter afvisa sig. I De sju skildrar prologen den nöd, hvari staden befinner sig; parodos är den lyriska kommentaren härtill. Samma thema utföres i den därpå följande dialogen mellan Eteokles och kören och i det första stasimon. Därpå följer den berömda, responsoriskt komponerade skildringen af härförarne, som når sin höjdpunkt i replikskiftet mellan Eteokles och kören och afslutas af ett stasimon. Till slut kommer det korta budet om brödernas fall och därefter den stora dödsklagan öfver dem. Lika litet finnes någon dramatisk handling i Perserna. Olycksaningarna och budskapen stegras; kören utgjuter sig i klagan, och denna afslutas af växelsången mellan kören och konungen. Den yttre ramen är således densamma i de enskilda delarna af dessa tragedier som i den gamla dödsklagan; den episka skildringen åtföljes och delvis genombrytes af lyriska känsloutbrott; den grundväsentliga skillnaden är den μίμησις δρώντων, i hvilken Aristoteles söker tragediens karakteristiska särmärke.

* * *

Det har varit min afsikt att undersöka i hvad mån tragedien upptagit dödsklagan, men denna undersökning har fört mig så långt, att jag ej gärna kan sluta utan att gifva några an-

[1] Comm. metr. II, p 32 f.

tydningar om, i hvilken belysning detta kan ställa den aldrig slutbatterade frågan om tragediens ursprung. Först vill jag anmärka, att jag ej tror på en enda källa; till tragediens konstfulla byggnad måste stenarna hafva hämtats från skilda håll.

Det är en trossats grundad på Aristoteles auktoritet, att tragedien närmast framgått ur satyrdramat och att satyrdramat, som afslutar trilogien, är en kvarlefva från den tid, då allt drama var satyrdrama[1]. Aristoteles kan emellertid ej hafva haft några authentiska källor för detta påstående; det är en teori, som vi hafva rätt att pröfva. Ett faktum är, att innehållet i tragedien alltid ansetts vara lidande och smärta; detta finna vi öfverallt hos Aristoteles: tragedien är φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν μιμητική[2]; jmf. definitionen. När Herodotos gör det märkliga meddelandet om de till Adrastos' ära i Sikyon uppförda tragedierna, säger han 5,67 τὰ πάθεα αὐτοῦ τραγικοῖσι χοροῖσι ἐγέραιρον τὸν μὲν Διόνυσον οὐ τιμῶντες, τὸν δὲ Ἄδρηστον. Det var Adrastos' lidanden, som framställdes, och Herodotos är förvånad, såsom uttrycket visar, öfver att körerna tillhörde honom och ej Dionysos. Detta är jämförelsepunkten. När man öfversätter τραγικοὶ χοροί med bock-körer och menar, att choreuterna uppträdde i satyr-kostym, gör man sig skyldig till ett obegripligt misstag[3]. Sofokles' vän, Herodotos, kunde därmed blott mena helt enkelt en tragisk kör, sådan som han såg uppträda i tragedierna på Dionysosteatern. Dessa tragiska körer utförde alltså en dramatisk veklagan öfver Adrastos; då denna också passade för Dionysos, öfverförde Kleisthenes den till honom, medan Melanippos fick ärfva det i samband med körerna åt Adrastos bringade herooffret, hvilket ej kunde egnas åt en gud.

---

[1] Namnet τραγῳδία lämnas bäst utom räkningen, det må vara bock-sång eller biersång, som den sista förklaringen vill (J. E. Harrison Class. Rev. 16 (1902) 331 f. Jmf. Proleg. to Greek Relig. 421 f.). Det behöfver själf förklaring, och dessutom föreligger möjligheten af en öfverföring. Huru ofta medför ej utvecklingen, att ett namn tillfaller en sak, som det ej etymologiskt betecknar hvarken till innehåll eller ursprung. Jmf. t. ex. elegien.

[2] Aristoteles, Poetik k. 13, hvilket i sin helhet bör jämföras med det sagda.

[3] Ed. Meyer, Gesch. d. Alt 2, s. 789 anm. har protesterat; Wernickes svar Hermes 32 (1897) 292 anm. 2 träffar på sidan om saken. En dräpande kritik har Reisch underkastat påståendet i Festschrift für Gomperz s. 452 f.

Var således framställandet af sorg och lidande särmärke för tragedien eller rättare sagdt för dess ursprungsform så tidigt som i början af sjätte århundradet, uppstå frågorna, hvarifrån detta har kommit och huru det förenar sig med tragediens påstådda utveckling ur satyrdramat. På den första frågan erbjuder sig svaret självt: det är den gamla dödsklagan. För Adrastos är saken tydlig. Han var en hero; hans graf visades i Sikyon[1]. Herokulten ansluter sig till dödsoffren och begrafningsbruken. Det är t. ex. en rotfäst öfvertygelse, som skapat bekanta aetiologiska sagor, att alla täflingsspel ursprungligen gällt någon hero, vid hvars likbegängelse de första gången anställts. Sammanhanget är obestridligt och spelen hafva ibland bevarat rester af ett sådant ursprung[2]. För Achilleus firades hvarje år en sorgefest i Olympia, och vid den utförde de eleiska kvinnorna dödsklagan öfver heroen[3]. De tragiska körer, som förhärligade Adrastos' lidanden, äro därför intet annat än den gamla dödsklagan, som öfverförts till herokulten. Denna omständighet jämte det, att den upprepades hvarje gång fest och offer återvände, måste åstadkomma, att den konstform, som den folkliga dödsklagan hade, här ytterligare utvecklades, så att kören slutligen verkligen blef en tragisk kör. Det naturliga är, att denna klagan öfver Adrastos hade den episka formen; här var just möjligheten för riddartidens dödsklagan liksom för dess stridsvagnar och kappkörningar att bibehålla sig under en ny tid.

---

[1] Schol. Pind. Nem 9, 30 Διευχίδας δὲ ἐν τῷ τρίτῳ τῶν Μεγαρικῶν τὸ μὲν κενήριον τοῦ Ἀδράστου ἐν Σικυῶνί φησιν, ἀποκεῖσθαι δὲ αὐτὸν ἐν Μεγάροις

[2] När vid Hydroforierna på Ægina (samma fest som ἀμφορίτης ἀγών; Et mgn s. v. o. a.) kapplöparna bära vattenkrukor på axeln, är detta en sådan kvarlefva. Ty trots Apollonios Rhodios aition (Argon. 4,1766 ff.) har vattnet en kultisk betydelse. I herokulten särskildt användes vatten såsom gjutoffer och bad (se mina Stud. de Dionysiis att. p. 138 och Wolters Archæol. Jahrb. 14 (1899) S. 133.)

[3] Paus. 6, 23, 3 ἐν ἡμέρᾳ ῥητῇ περὶ ἀποκλίναντα εἰς δυσμὰς τοῦ ἡλίου τὸν δρόμον αἱ γυναῖκες αἱ Ἠλεῖαι ἄλλα τε τοῦ Ἀχιλλέως δρῶσιν ἐς τιμὴν καὶ κόπτεσθαι νομίζουσιν αὐτόν. I Korinth bragtes sonoffer å Medeas mördade barn; två körer i sorgdräkt, en af sju ynglingar och en af sju jungfrur sjöngo därvid en θρῆνος τελεστικός τε καὶ ἔνθεος; således en dödsklagan i konstnärlig form (Fil. använder också ordet ὑμνοῦσι) och tydligen växelsång. Filostr. Heroic, 20,24 jmfd med Schol. Eur. Medea v. 273 och Paus 2,3.7.

Ej så enkel ligger saken, då vi komma till Dionysos. Här finns en lucka, som måste fyllas med en hypothes. K. O. Müller och många med honom hafva funnit tragediens frö i de troendes omedelbara enhet med guden och naturen, hvars växlingar återspeglas i gudens lidanden. Bakom detta något metafysiska språk ligger föreställningen om naturens död om vintern, som skulle hafva funnit sitt uttryck i gudens död. Detta tyckes ju öfverensstämma med tanken på en dödsklagan öfver Dionysos, men är oriktigt. Ty Dionysos har aldrig varit någon Adonis och har aldrig förkroppsligat årstidernas faser. Det centrala i Dionysoskulten är orgierna, och den förnämsta akten i orgierna var omofagien, sönderslitandet af lefvande djur, hvilkas kött förtärdes rått. Först från sen tid har man vittnesbörd, att man tänkte sig guden själf i det dödade djuret, men den religionshistoriska forskningen lämnar ej några tvifvel, att denna föreställning är den primära. På samma gång man sålunda upptog guden i sig genom detta sakrament, iklädde man sig hans skepnad genom att hänga skinnet af det dödade djuret om sig.

Vi hafva således verkligen Dionysos' lidanden och död, hvilka orficismen sedan vidare utbildat. Luckan är den, att vi ej veta, om man redan i äldre tid uppstämde en klagan öfver den döde guden[1]. Men så snart reflexionen kommit därhän, att den säger, att det som vederfares guden måste vara lidande och smärta för honom, men vördnaden för traditionen fasthåller de gamla bruken, måste en klagan öfver hans lidande och död uppstå, och denna klagan lånar naturligen sin form från den verkliga dödsklagan. Den sed att klaga

[1] Dion. Hal., Ant. r. 2,19 παρ' οἷς (romarne) ἑορτὴ οὐδεμία μελανείμων ἢ πένθιμος ἄγεται κοπετοὺς ἔχουσα καὶ θρήνους γυναικῶν ἐπὶ θεοῖς ἀφανιζομένοις, ὡς παρ' Ἕλλησιν ἐπιτελεῖται περί τε Περσεφόνης ἁρπαγὴν καὶ τὰ Διονύσου πάθη omtalar en sed sådan som den fordrade, men detta och alla andra liknande ställen äro för unga för att kunna vara här giltiga argument. Kvinnorna hafva här öfvertagit klagosången öfver Dionysos, liksom man i historisk tid blott hör om kvinliga deltagare i orgierna (thyiaderna). Föreliggande resonnemang förutsätter, att *män* också bildat den klagande kören. Män hafva deltagit i orgierna vid Dionysoskultens införande, men hafva sedan dragit sig undan tillbakastötta af det sinnesbedöfvande och yrande däri och öfverlämnat orgierna åt kvinnorna.

öfver Dionysos' död, som senare vittnesbörd omnämna, behöfver ej hafva sin rot i orientaliska religionsinflytelser. Antager man, att tragedien framgått ur denna postulerade dödsklagan öfver Dionysos, förstår man, hvarför sorg och lidande blef hufvudinnehållet i den dionysiska tragedien och hvarför den i sin äldsta oss föreliggande form så nära ansluter sig till dödsklagan och lämnar den så stort rum. Det förklarar en omständighet, som Usener understrukit[1], att tragedien endast tager myther om gudar i sin tjänst, om de blifvit förmänskligade, d. v. s. nedsjunkit till hjältesaga, och vidare finna vi svar på frågan, hvarför den dionysiska tragedien firar andra hjältar än Dionysos. Det var nog icke blott i Olympia och Sikyon som en hero vid sin fest prisades och begräts i dödsklagans former, men det som mäktigast grep sinnet var den orgiastiska Dionysoskulten; därför blef tragedien Dionysos' egendom och upptog i sig liknande bruk ur andra kulter.

Detta är dock blott den ena hälften af förklaringen; den andra måste lämna svaret på frågan, hur dödsklagan kunde förvandla sig till drama, till μίμησις δρώντων. Det finnes visserligen här och där vissa dramatiska ansatser i begrafningsbruken. En korsikansk *vociferatrice* talar understundom i den dödes namn och ger rådslag och uppmaningar åt de efterlefvande. I Rom drogo personer med den dödes och hans förfäders masker med i liktåget. Men något sådant är obestyrkt för Grekland.

Man är benägen att föreställa sig det dramatiska elementet i det äldsta dramat för starkt, fastän man väl känner den "episka" kompositionen af De sju mot Thebe och Perserna. Låt oss fasthålla det gifna exemplet med Adrastos och tänka oss det såsom en tragedi med *en* skådespelare. För att börja med sista akten uppträder där en budbärare och omtalar hans död, hvarpå kören sjunger klagovisor. För formens skull kunde det lika väl varit aoiden, som reciterade sina verser om honom, hvilka kören beledsagade med sin "gråt". I *sak* är här ingen skillnad. Men den kommer fram i en förutgående scen, där Adrastos själf uppträder och berättar sina lidanden,

[1] Usener, Archiv f Religionswiss. 7 (1904) s. 282.

öfver hvilka kören sjunger klagosånger. Här sätta vi fingret på det, som behöfver förklaras; ty de två skådespelarne, genom hvilka en dramatisk *handling* först blef möjlig, är en vida senare utveckling, en skapelse af Æschylus' snille.

Det är här vi måste vända oss till den medfödda drift till maskering och uppträdande i en annans skepnad, hvilken öfverallt framträder vid dyrkandet af skogens och växtlighetens lägre gudomligheter och som folkloristiskt skolade religionsforskare för länge sedan framhäft som dramats frö[1]. Dionysos själf troddes uppenbara sig. Man trodde sig se guden själf, och då man förtärt det sönderslitna offerdjurets kött och kastat dess skinn om sig, kände man sig som ett med guden eller snarare såsom ett öfvermänskligt väsen i hans följe. Detta hamnskifte understöddes genom maskering. Ibland tänktes guden i tjurgestalt; därför bära Dionysos Laphystios' mänader tjurhorn[2], och Æschylus talar till och med om ταυρόφθογγοι μῖμοι[3], som spelade en roll i Dionysosdyrkan; ett särdeles viktigt vittnesbörd, som visar att kulten innehöll just en μίμησις δρώντων redan så tidigt, att inflytande från tragedien måste afvisas.

Bethe har ägnat dramats uppkomst en tankeväckande behandling. Han framställer skäl, hvarför den skådespelare, som träder till kören, måste vara af annan art än den, vara Dionysos själf[4]. Hans premisser äro ej otvifvelaktiga, då han utgår därifrån, att satyrdramat är tragediens urform, men slutsatsen är riktig. Skulle Dionysos' πάθη omgestaltas till drama, måste guden själf uppträda; möjligheten därtill var gifven genom kultens egenart med dess starka tro på gudens epifani och benägenhet för maskering. Bethe framhåller, att tragediens dystra allvar ej kan tänkas, om den från början ageras blott af de lustiga, lättsinniga satyrerna;

---

[1] T. ex. Mannhardt, Ant. Wald und Feldkulte S. 200 f. Liknande väsen och samma tendens visa sig i Artemiskulten och i många nordeuropeiska bruk, men för att därur utveckla ett drama behöfdes det ferment, som endast Dionysoskulten innehåller.

[2] Schol. Lykofron Alex. v. 1237.

[3] Æschylus, Edonerna frgm 57 = Strabon 10 p 471 ταυρόφθογγοι δ' ὑπομυκῶνται ποθὲν ἐξ ἀφανοῦς φοβεροὶ μῖμοι.

[4] E. Bethe, Proleg. zur Gesch. des Theaters s. 37 ff.

han inför det genom gudens person. Man måste gå längre; ty lika litet kan man tänka sig en kör af satyrer sjunga lidelsefulla, smärtuppfyllda klagosånger öfver guden. De äro af annan natur. Vi hafva för öfrigt kören. Det är deltagarne i orgierna. Beklädda med offerdjurets skinn klaga de öfver gudens död; hvad ikládandet af huden betyder, hafva vi sett. Det vanliga offerdjuret i Dionysoskulten var bocken[1]; iklädda hans skinn blefvo deltagarna i orgierna själfva bockar, τράγοι. På detta sätt torde man bäst kunna rädda förklaringen af orden τραγῳδός, τραγῳδία, hvarvid satyrerna få bli utom räkningen[2]. Är nu hjälten en annan, t. ex. Adrastos, måste kören också vara en annan; däremot är det svårt att förstå, hur de halfdjuriska satyrerna kunna byta om skinn och blifva ärevördiga gubbar eller blygsamma jungfrur. När nu dessa klagosånger och föreställningar återvände vid hvarje fest, är det naturligt, att de snart öfvergingo till en konstprodukt ännu mer än den verkliga dödsklagan, som redan tidigt blifvit det, och att de togo intryck af körlyrikens öfriga former, så att Aristoteles i viss mån har rätt, då han statuerar släktskap mellan tragedien och dithyramben, d. v. s. körlyriken; men hvad de hade mer än lyriken det var framför allt det episka skildrande elementet, som här iklāddes den folkliga, jambiska formen.

Satyrdramats anspråk hafva tillbakavisats, hufvudsakligen därför att satyrerna, dessa vänner till vin och nymfer, ej kunna enas med tragediens allvar, som är en hennes ursprungliga egenskap. Då man nu antog att i tragediens urform choreuterna varit satyrer, uppstodo stora svårigheter

---

[1] Se t. ex. Roscher, Lex. d. Mythol. 1,1058. I konsten är mänadens vanliga dräkt hjorthuden (νεβρίς); det är en idealisering, att man valt det ädlaste vildtet. Bocken i orgierna Suidas (jmf Hesychios) s. v. αἰγίζειν· διασπᾶν — — — Αἰσχύλος. ὁ δ'αὐτὸς ἐν 'Ηδωνοῖς καὶ τὰς νεβρίδας οὕτως (sc. αἰγίδας) καλεῖ. Eur. Back. 137 ἀγρεύων αἷμα τραγοκτόνον, ὠμοφάγον χάριν; Hesychios s. v. τραγηφόροι · αἱ κόραι Διονύσῳ ὀργιάζουσαι τραγῆν περιήπτοντο. Jmf. den ætiologiska legenden Paus. 2,23,1 m. m.

[2] Reisch anf. st. s. 468 vill ej låta den vanliga uppfattningen af τραγῳδός (= "Singebock") gälla. När han framställer den möjligheten, att Dionysos anropades såsom τράγος, är det blott en annan sida af det ofvan anförda; hans andra eventualitet, att τράγοι betecknade kultfunktionärer (såsom ἵπποι, ἄρκτοι o. s. v.), sammanfaller i sak med den af mig utvecklade åsikten.

genom den famösa striden om satyrernas och silenernas roll i det attiska dramat. Den nu gängse åsikten är[1], att de Dionysos' följeslagare, som lånat vissa drag från bocken, heta satyrer, men att dessa höra hemma i Peloponnesos och ursprungligen äro obekanta i Attika. Där liksom i hela det ioniska området ersättas de af väsen med hästens svans och hofvar (eller ben), och en inskrift på Françoisvasen kallar dessa silener. Nu står det fast, att i slutet af femte århundradet satyrspelets kör bar silenkostym, och man nödgas därför antaga att i satyrspelet med bibehållande af namnet silenerna undanträngt satyrerna. Reisch har underkastat materialet en noggrann pröfning[2] och kommit till det resultatet, att en skarp skillnad ej kan upprätthållas och att antagandet, att satyrer ursprungligen bildade tragediens kör, är ohållbart. Det bevis därför, som man velat finna i ordet τραγῳδία = satyrernas sång, är illusoriskt. Lösa vi bandet och låta tragedi och satyrspel gå hvar sin väg, hvilket också Reisch gjort, förlorar kontroversen sin betydelse för tragedien. Hur än satyrspelets kör sett ut, härstammar det från Peloponnesos; Pratinas från Flius införde det i Athen, sedan tragedien redan gjort sina första steg. Ursprungligen självständigt[3] anslöt det sig sedermera till tragedien, på hvars dystra allvar det bildade en muntrande afslutning. Denna anslutning har främjats däraf, att satyrspelet liksom tragedien ställdes under skydd af Dionysos Eleuthereus, medan komedien, som tillhörde Dionysos Lenaios, intog en själfständig ställning, såsom Bethe visat.

En modern hypothes gynnar, som vi sett, Peloponnesos' gamla anspråk på att vara dramats vagga[4]; men ända sedan

---

[1] Den utförligaste framställningen med litteraturhänvisningen K. Wernicke, Bockschör und Satyrdrama, Hermes 32 (1897) s. 290—310. Jmf densamme i Roschers Lex. d. Mythol. 3,1410 ff.

[2] E. Reisch, Zur Vorgeschichte der attischen Tragödie i Festschrift Th. Gomperz dargebracht s. 451—473.

[3] Endast så kan man förklara notisen hos Suidas, att Pratinas skrifvit 50 dramer, däraf 32 satyrspel.

[4] Jmf. Aristoteles Poetik k. 3.

antiken har man också velat finna den i demen Ikaria[1], från hvilken Thespis härstammade. Emellertid är tragedien bunden vid Dionysos Eleuthereus' kult, och denna kult och dess sagor äro knutna till orten Eleutherai på Kithairons sydsluttning, ett ursprungligen boeotiskt område. Detta pekar åt helt annat håll som tragediens stamort. I Boeotien hade de dionysiska orgierna vunnit starkt insteg, Kithairon genomsvärmades af mänader och i Eleutherai bär Dionysos tillnamnet Μελάναιγις, den i ett svart getskinn klädde. Äfven här verkar den framställda uppfattningen befriande och fogar sig naturligt efter de gifna förhållandena.

Vi få visserligen tre i stället för två olika utgångspunkter för dramat. Någon betydelse har ej detta, och Reisch gör samma antagande, ehuru han förklarar tragediens uppkomst helt annorlunda. Dramat låg liksom latent i Dionysoskulten; det berodde på hvilken kör som stod fadder åt det, hur alstret skulle komma att taga sig ut. Självständiga och i sin utveckling oberoende af hvarandra hafva de tre arterna ej varit; redan från början hafva de säkert stått i växelverkan, och det är till och med möjligt, att den först uppkomna arten utlöst de andra, som gestaltat sig olika under olika förhållanden, men därom veta vi intet. Ett är visst, att föreningen mellan reciterade verser och körsång, som man haft så svårt att förklara, söka vi eljes förgäfves öfverallt utom just i den gamla formen för dödsklagan, och dödsklagan i sin andra, lyriska form intar en framträdande plats i den äldre tragedien.

---

[1] Om Eratosthenes' vers Ἰκάριοι τόθε πρῶτα περὶ τράγον ὠρχήσαντο och dithörande, se Maass, Analecta Eratosth. (= Philolog. Untersuchungen herausgeg. von Kiessling u. Wilamowitz 6) s. 113 ff. Athen. 2 p. 40 A. o. s. v.

Om betydelsen af ordet Παρεξειρεσία.

(Thukyd. IV,12; VII,34 och 40.)

AF

A. M. ALEXANDERSON.

Ordet παρεξειρεσία, hvilket inom äldre klassisk grekiska, så vidt jag kunnat finna, förekommer endast på de tre ofvan citerade ställena hos Thukydides, ter sig för den språkliga betraktelsen omedelbart och otvifvelaktigt såsom en sammansättning af prepositionscomplexen παρέξ (παρά och ἐκ l. ἐξ) och substantivet εἰρεσία. Detta senare med ἐρέσσειν *ro* och ἐρέτης *roddare* stambesläktade ord möter flerstädes i litteraturen ända från Homerus, och oftast i den abstrakta betydelsen *rodd* eller *roende* såsom verksamhet (*remigatio*). Det förekommer dock äfven i mera konkret och materiell bemärkelse om åran eller roendets verktyg[1], och mycken sannolikhet talar för att det kunnat likasom vårt "rodd" användas äfven i kollektiv mening om hela den till ett fartyg hörande årbesättningen eller hvad som eljest, t. ex. i de attiska sjöurkunderna, brukar betecknas med ταρρός, äfven om det icke lyckats mig att uppspana något klassiskt textställe som direkt bekräftar detta språkbruk. Hos Polybios[2] står εἰρεσία i betydelsen *roddarebänk (transtrum)*, således det-

[1] Philo. p. 179 ed. Turneb. καὶ τὰς εἰρεσίας μέντοι, κἂν σφόδρα ὦσιν εὐθυτενεῖς, κεκλασμένας ὁρᾶσθαι συμβαίνει καθ' ὕδατος. Diod. Sic. XIV,72: αἱ πολέμιαι ναῦς ταῖς εἰρεσίαις ἐλαυνόμεναι. Sannolikt äfven hos Eurip. Hel. 1453: Φοίνισσα Σιδωνιὰς ὦ ταχεῖα κώπα, ῥοθίοισι μάτηρ, εἰρεσία φίλα. Enligt annan tolkning skulle så väl εἰρεσία som κώπα här beteckna sjelfva skeppet. Vid läsarten εἰρεσίᾳ (dat.) blir det liktydigt med roddmanskapet.

[2] Polyb. I,21,2: καθίσαντες ἐπὶ τῶν εἰρεσιῶν ἐν τῇ χέρσῳ τοὺς ἄνδρας.

samma som hos Sofokles Ai. 249 fullständigare heter εἰρεσίας ζυγόν. Hos Plut. Alkib. 32 är det *roddaresång* eller rättare sagdt den flöjtmelodi, som för roddarne angaf takten vid roendet. Att ordet i figurlig mening kan beteckna hvarje slag af energisk rörelse, t. ex. fågelns vingslag, tungans snabba rörelse eller bröstets våldsamma flämtande[1], kommer oss här icke vid, enär på de citerade Thukydidesställena saksammanhanget fullständigt utesluter all tanke på någon sådan bildlig betydelse. Det är nämligen alldeles klart, att det sammansatta ordet παρεξειρεσία där står såsom verklig konkret sjöterm och betecknar någon viss del af de på författarens tid brukliga krigsfartygen eller triererna. På grund af den för εἰρεσία uppvisade grundbetydelsen är det likaledes klart, att denna fartygsdel måste på något sätt, positivt eller negativt, hafva stått i förhållande till roendet eller till den på fartyget anbragta roddinrättningen. Då nu ordets första del, prepositionskomplexen παρέξ, betecknar ett utskjutande bredvid och förbi något annat, gifves det från semasiologisk synpunkt två möjligheter, den ena att med παρεξειρεσία menas fartygets mot för och akter afsmalnande delar, dess för- och akterskarp, såsom vid båda ändar utskjutande utanför dess med åror och roddare besatta midskeppsparti (τὸ ἔγκωπον), den andra att i alldeles motsatt riktning därmed betecknas ett utmed fartygets båda långsidor från den öfriga fartygskroppen framspringande parti, hvilket varit afsedt just för årornas placerande under pågående rodd, således ett slags utriggning, jämförlig med den, som brukar förekomma på moderna kapproddbåtar. Den förra tolkningen proklameras redan af forntida scholiaster och lexikografer[2] och har äfven sedan mestadels fått gälla såsom god,

[1] Lukian. Tim. 40: τῇ εἰρεσίᾳ τῶν πτερῶν. Jfr Virg. Aen. I,301: Volat ille per aëra magnum remigio alarum. Athen. XV,669: εἰρεσίῃ γλώσσης. Eurip. Troad. 570: εἰρεσίᾳ μαστῶν.

[2] Schol. till Thukyd. IV,12,1: παρεξειρεσία ἐστὶν ὁ ἔξω τῆς εἰρεσίας τῆς νεὼς τόπος, καθ' ὃ μέρος οὐκέτι κώπαις κέχρηνται · ἔστι δὲ τοῦτο τὸ ἀκρότατον τῆς πρύμνης καὶ τῆς πρῴρας. VII, 34,5: παρεξειρεσία ἐστὶ τὸ κατὰ τὴν πρῷραν πρὸ τῶν κωπῶν · ὡς ἂν εἴποι τις τὸ παρὲξ τῆς εἰρεσίας. Att ordet π. i detta senare scholion säges beteckna blott fartygets främre del, dess förskarp, sker med hänsyn till dess speciella betydelse å det ifrågavarande textstället. Det innebär således ingen motsägelse mot det föregående scholiet. där samma ord angifves i

till dess Assmann i den förtjenstfulla artikeln "Seewesen" i Baumeisters "Denkmäler des klassischen Alterthums" III och sedermera i Berliner philolog. Wochenschrift 1888 uttalat sig för den motsatta tolkningen och, efter hvad det tyckes, på många håll därmed vunnit gehör[1].

Assmann har anknutit sin förklaring af ordet παρεξειρεσία till en fartygstyp, hvilken representeras af den s. k. Nikeproran från Samothrake (Se Baumeisters Denkmäler III, bild 1693), en 1863 på Samothrake funnen och numera i Paris uppställd, i marmor förträffligt utförd afbildning af ett tvåroddareskepp (διήρης) eller rättare sagdt blott dess främre del (πρῷρα), hvilken tjenat såsom postament för en stod af segergudinnan (Νίκη). Med en viss grad af sannolikhet har man häri velat se ett minnesmärke (τρόπαιον) öfver den af Demetrios Poliorketes år 306 f. Kr. vunna sjösegern vid Salamis, och enligt Assmanns högst plausibla tolkning skall denna dier återgifva bilden af ett snabbseglande avisofartyg, som ilar den öfriga flottan i förväg att förkunna det glada budskapet, hvilket utropas för världen af den på dess fördäck stående segergudinnan. Detta fartyg har på hvardera långsidan en utbyggnad, hvilken Assmann med afseende på dess form ganska träffande jämfört med den tillslutna klaviaturlådan på ett pianino, och på denna utbyggnads vertikala framsida synas två aflånga, vid ändarna rundade öppningar, den ena ställd i sned riktning ofvanför och akter om den andra (Se figuren hos Baumeister). Att dessa öppningar äro att betrakta såsom roddportar eller afsedda för årornas utstickande, lider intet tvifvel. Utbyggnaden har således omslutit årornas inombords liggande

---

den allmännare betydelsen af både för- och akterskarp. Jfr Hesych. παρεξειρεσίαν och Suid. παρεξειρεσίας · παρὰ Θουκυδίδῃ τὸ κατὰ πρῷραν πρὸ τῶν κωπῶν ὡς ἂν εἴποι τις τὸ παρὲξ τῆς εἰρεσίας. Suidas och Phot. παρεξειρεσίαν · τὸ ἔξω τῶν ἐρεσσόντων ἐν δ' Θουκυδίδης.

[1] En annan skriftställare på den nautiska arkeologiens område, direktören för navigationsskolan i Bremen A. Breusing har i sin 1889 utgifna bok "Die Lösung des Trierenrätsels" uttalat en synnerligen kraftig protest mot den Assmannska uppfattningen och äfven framställt åtskilliga sakliga skäl, hvilka förtjena erkännande. Hans argumentation är dock alltför subjektiv, uppbrusande och full af personliga invektiv för att kunna ingifva förtroende. Den innehåller dessutom åtskilliga felaktigheter.

del, ungefär på samma sätt som hjulhusen på en hjulångare omsluta den ofvan vattnet befintliga delen af skofvelhjulen. Den benämnes derför af Assmann "Riemenkasten" i analogi med "Radkasten" (hjulhus) och af Gertz i hans Thukydidesöfversättning "Aarebryn", antagligen med hänsyn till dess årorna öfverskyggande tak, som motsvarar pianinots nedfällda lock. Att Assmanns förklaring af Samothrakedieren och hans rekonstruktion af dess roddinrättning (Se Baumeisters Denkm. bild 1694) är riktig, kan svårligen betviflas, och icke heller att denna skeppstyp spelat en betydande roll i de grekiska och romerska örlogsmarinernas senare utveckling[1]. Betänkligare måste det däremot synas att utan vidare tillämpa denna typ äfven på de under det peloponnesiska kriget brukliga triererna och däraf draga slutsatser rörande betydelsen af Thukydidestextens παρεξειρεσία. Det är nämligen allt för mycket som talar för, att dessa trierer, hvilka under det femte århundradet beherrskade de grekiska hafven, särskildt med afseende på sin roddinrättning företett en helt annan typ än Samothrakedierens. Motiveringen af detta påstående måste dock sparas till ett annat tillfälle och kan här saklöst lemnas å sido, då det äfven under förutsättning af Samothraketypens förekomst redan under det peleponnesiska kriget låter bevisa sig, att ordet παρεξειρεσία hos Thukydides icke kan hafva haft den betydelse, som Assmann velat tillägga det.

Det förstnämnda Thukydidesstället (IV,12) beskrifver, huru den spartanske befälhafvaren Brasidas sjöledes riktar ett angrepp mot den athenska truppstyrka, som på fältherren Demosthenes' initiativ fattat fotfäste i Pylos på Messeniens kust och där börjat anlägga befästningar. Brasidas för vid detta tillfälle befälet på ett af den lakedaimoniska flottans skepp, och ifrig att komma i handgemäng med den på stranden posterade fienden tvingar han sin underbefälhafvare att sätta skeppet på grund (ὀκεῖλαι τὴν ναῦν), d. v. s. att låta det ränna upp på den långgrunda stranden för att möjliggöra en landstigning. Enligt nutida åskådningssätt

[1] Samma utbyggda klaviaturliknande "århus" som på Samothrakedieren återfinnes äfven på en i Præneste funnen och numera i Vatikanens museum förvarad reliefbild af en romersk biremis.

torde detta synas vara ett högst äfventyrligt sätt att manövrera med ett större krigsskepp. I den klassiska forntiden var det, med hänsyn till fartygens då brukliga konstruktion, vida mindre oerhördt, om ock, såsom af Thukydides' egen framställning synes, risken för fartyget att vid grundstötningen taga allvarsam skada ingalunda var utesluten. Dessa fartyg voro lätt byggda och i förhållande till sin storlek synnerligen grundgående. De kunde därför ogeneradt närma sig stränderna, äfven där vattendjupet var ganska ringa. Också verkställdes landstigning icke, såsom för nutidens örlogsfartyg är brukligt, medelst från fartygen utsatta båtar, utan på sådant sätt att fartygen antingen lades direkt intill stranden, eventuelt rändes upp på denna, eller ock ankrade utanför på så grundt vatten, att manskapet kunde vada i land. Äfven själfva sättet för tilläggningen, i de fall då sådan förekom, skilde sig väsentligen från det nu brukliga, så till vida som den skedde med aktern i stället för med fören, beroende af de forntida krigsfartygens från de moderna betydligt afvikande konstruktion. Dessa fartyg voro nämligen just förut jämförelsevis djupgående och hade en från förstäfven i eller under vattenbrynet utskjutande metallbeslagen "ramm" (ἔμβολον, *rostrum*). Att med denna del af fartyget närma sig stranden, helst en långgrund sådan, var tydligen i hög grad obekvämt, att icke säga ogörligt. Så mycket bättre lämpade sig därtill det antika fartygets akterända. Mot aktern höjde sig nämligen, såsom mångfaldiga afbildningar utvisa, fartygets köl småningom mot vattenytan och fortsattes ofvan vatten af den starkt utfallande akterstäfven. Akterskeppet kom således att bilda ett långt "öfverhäng", ungefär sådant, som man ser på moderna kappseglingsjakter både i för och akter. Från detta öfverhängande akterskepp, hvilket, i händelse vattendjupet tillät fartyget att flyta intill stranden, kom att skjuta långt in öfver land, skedde landstigningen. Tilläggningen torde gemenligen hafva tillgått sålunda, att fartyget med årorna varsamt ströks eller backades in mot land med aktern före, såvida man icke (vid pålandsvind) föredrog att låta det först ankra utanför kusten och därefter med vinden sacka in mot land, hvarvid farten kunde modereras och vid behof stoppas medelst

ankartågen. En sådan landning beskrifves på ett särdeles åskådligt sätt af Euripides (Iphig. Taur. 1345 ff.), blott med den skilnaden, att det utanför kusten och strandbränningarna förankrade skeppet i detta fall redan i förväg blifvit medelst aktertåg (πρυμνήσια) förtöjdt vid land och medelst dessa inhalas till stranden, sedan ankaret först blifvit lättadt. Då det nu hos Thukydides heter, att Brasidas, sedan hans skepp blifvit satt på stranden, gick till landgången (ἐχώρει ἐπὶ τὴν ἀποβάθραν) i afsikt att landstiga, innebär detta således, att han begaf sig till skeppets öfver land inskjutande akterända för att därifrån stiga ned på stranden. Med den för sådant ändamål behöfliga landgången (ἀποβάθρα) har man icke att förstå en från fartygsrelingen utlagd planka, utan en stege. En landgång i form af en planka eller en hoptimring af sådana är på sin plats, då det är fråga om att från ett bredvid stranden eller kajen liggande fartyg åstadkomma en tillfällig bro för öfvergången af det större eller mindre mellanrum, som skiljer dem från hvarandra; men då landstigningen är ett nedstigande från det höga, öfver stranden inskjutande akterskeppet, är en stege det därför bäst lämpade redskapet och gör därvid samma tjenst som fallrepstrappan på våra fartyg, då man vill från dem nedstiga i en vid fartygssidan tilläggande båt eller vice versa från denna gå ombord på fartyget. Också ser man på åtskilliga grekiska skeppsbilder sådana stegar, dels nedfällda mot stranden, dels under segling upphissade och fastsurrade vid akterstäfvens sirligt uppåtsvängda och med en solfjäderlik prydnad smyckade förlängning (ἄφλαστον), och i fortsättningen af det nyss citerade Euripidesstället omtalas uttryckligen, huru de ombord varande sjömännen nedfällde stegarna till tjenst för dem, som från stranden ville stiga ombord[1]. Men när det sedan hos Thukydides heter, att Brasi-

[1] Eurip. Iphig. Taur. 1351: οἱ δὲ κλίμακας πόντῳ διδόντες τοῖν ξένοιν καθίεσαν, enligt den af Bergk och Wecklein tydligen riktigt återställda ordningsföljden mellan verserna. Att landgångsstegarne här nedfällas icke mot stranden, utan mot hafvet, beror naturligtvis därpå, att det långgrunda vattnet icke tillät skeppet att komma ända in till land. De som ville stiga ombord fingo således vada ut i vattnet. Jfr Theokrit. XXII,30: ἔνθα μιῆς πολλοὶ κατὰ κλίμακος ἀμφοτέρων ἔξ τοίχων ἄνδρες ἔβαινον Ἰησονίης ἀπὸ νηός. Arrian. Anab. I, 19: κλίμακας φέρειν ἐπὶ τὰς πρῴρας τῶν τριήρων κελεύσας ὡς κατὰ τὰ ἀπότομα

das vid sitt landstigningsförsök slogs tillbaka af Athenarne och därvid erhöll många sår, så att han afsvimmad störtade ned ἐς τὴν παρεξειρεσίαν, finner Assmann just i detta ställe ett bevis för att ordet παρεξειρεσία icke kan hafva den traditionella betydelsen af akterskepp eller akterdäck. Brasidas skulle ju eljest, säger han, hafva fallit uppåt ("bergauf"). Assmann utgår, såsom man lätt finner, från den förutsättningen, att Brasidas, då han blir angripen och sårad af fienderna, redan lämnat stegen och befinner sig på stranden. Härom innehålla dock textens ord icke den ringaste antydan. Där står blott, att han gick till landgångsstegen och försökte att komma i land (πειρώμενος ἀποβαίνειν). Han kan således, då han angreps af fienden (förmodligen medelst kastvapen), ännu hafva befunnit sig ombord tätt invid stegen eller möjligen på någon af de öfversta stegpinnarna och från denna plats fallit baklänges in på akterdäcket. Han behöfde därvid alls icke falla "bergauf". Däremot möta å andra sidan oöfvervinneliga svårigheter vid Assmanns förslag att låta Brasidas falla på taket till den ofvan beskrifna klaviaturliknande utbyggnaden, åt hvilken Assmann vill gifva namnet παρεξειρεσία. Äfven under förutsättning, att en dylik utmed långsidan löpande utbyggnad verkligen förekommit på det ifrågavarande skeppet, kunde Brasidas, som enligt Assmanns antagande redan befann sig på stranden, omöjligen falla på denna utbyggnad, med mindre än att skeppet låg förtöjdt med långsidan utmed stranden. Men en sådan anordning är oförenlig med den af Thukydides meddelade beskrifningen. Hade vattendjup och öfriga förhållanden medgifvit att lägga skeppet helt bekvämt långsides utmed land, så hade Brasidas för att närma det till stranden och möjliggöra en landstigning ingalunda behöft tillgripa den våldsamma manövern att ränna det på grund. Vill man likväl, oaktadt allt detta, antaga,

---

τῆς νήσου, καθάπερ πρὸς τεῖχος, ἐκ τῶν νεῶν τὴν ἀπόβασιν ποιησόμενος. Tilläggningen gjordes här på grund af lokala förhållanden undantagsvis med fören, hvarför äfven landgångsstegarne måste för ändamålet bäras förut från aktern, där de i enlighet med den vanligen förekommande användningen hade sin plats. Stegar (κλιμακίδες) såsom skeppstillbehör omnämnas äfven i de attiska sjöurkunderna.

att Brasidas kunnat falla på nämnda "Riemenkasten", så må man äfven sätta sig in i, hvad som däraf skulle hafva blifvit den oundvikliga följden. Risken för att han från det glatta och sluttande taket af denna utbyggnad skulle glida ned i hafvet, var tydligen mycket stor, och vid minsta krängning af fartyget skulle detta otvifvelaktigt hafva inträffat. Hans män måste därför hafva låtit sig angeläget vara att fortast möjligt berga honom inombords. Men detta kan, då fienden trängde på, icke hafva skett utan häftig strid. Är det då rimligt, att Thukydides i sin på största noggrannhet och åskådlighet anlagda skildring skulle hafva utelemnat en så intressant episod som kampen om den sårade och fallne anförarens person, då han finner eröfrandet af hans i hafvet fallna sköld värd ett utförligt omnämnande? Äfven från rent språklig synpunkt är denna förklaring behäftad med svårighet. Om meningen hade varit, att Brasidas fallit *på* taket till den nämnda utbyggnaden, skulle detta väl svårligen hafva uttryckts med prepositionen ἐς, hvilken däremot är fullkomligt på sin plats i fråga om ett fallande *in i* akterskeppet, eller på dess med en reling eller bastingering kringgärdade däck. Af det sagda torde tillräckligt framgå, att detta textställe alldeles obetingadt talar emot den af Assmann yrkade tolkningen af ordet παρεξειρεσία, men för den af scholiaster och lexikografer meddelade, enligt hvilken detta ord betecknar skeppets mot för och akter afsmalnande ändar och i detta särskilda fall dess akterända eller akterskarp (πρύμνη).

Thukyd. VII,34 beskrifver den sjöstrid, som under våren eller försommaren 413 utkämpades i korintiska viken vid Erineos mellan ett antal korintiska skepp och den athenska flotteskader, som var stationerad vid Naupaktos. Det omtalas därvid, att en del af athenarnes skepp gjordes sjöodugliga, i det att de vid sammanstötning stäf mot stäf fingo sina παρεξειρεσίαι krossade eller upprifna af de korintiska skeppen, hvilka enkom för detta ändamål blifvit försedda med gröfre "öronbjelkar" (ἄπλοι ἐγένοντο, ἀντίπρῳροι ἐμβαλλόμεναι καὶ ἀναρραγεῖσαι τὰς παρεξειρεσίας ὑπὸ τῶν Κορινθίων νεῶν ἐπ' αὐτὸ τοῦτο παχυτέρας τὰς ἐπωτίδας ἐχουσῶν). Med öronbjelkar (ἐπωτίδες) förstås två korta och grofva balkändar, hvilka

i likhet med kranbalkarne på en del nutida fartyg sköto ut i sned riktning framåt på båda sidor om fartygets bog. Sitt namn hafva de fått, emedan de genom sin ställning påminde om öronen på ett djurhufvud, och skeppet älskade man ju att föreställa sig såsom ett lefvande väsen. Deras bestämmelse var dels att likasom vår tids kranbalkar användas vid ankarets upphissande eller "kattande"[1], dels, såsom man här finner, att tjena såsom stötvapen. De äro från denna sista synpunkt närmast att jämföra med hornen på ett därmed beväpnadt djur. Säkerligen är det öronbjelkarnes omnämnande, som kommit Assmann att i detta textställe söka ett stöd för sin tolkning af ordet παρεξειρεσία. Han synes nämligen antaga, att den skada, som af den åt sidan utskjutande öronbjelken tillfogades ett fiendtligt fartyg, nödvändigtvis borde träffa icke dettas bog, utan dess långsida och den därstädes för årorna anbragta utbyggnaden[2]. Man begriper, säger Assmann, att skeppen blefvo otjenstbara genom en sådan skada som denna, hvaremot ett hål i bogen skulle hafva varit temligen oskadligt. Menar således Assmann, att ett skepp med krossad eller upprifven bog och därmed väl i de flesta fall följande svår läcka är både sjödugligt och stridsdugligt, och detta till och med i en rammstrid, där bogen och stäfven med den därifrån utspringande rammen är det förnämsta angreppsvapnet? Men äfven andra ännu betydelsefullare omständigheter tala emot den nämnda förklaringen af öronbjelkarnes verkningssätt vid det ifrågavarande tillfället. Den af Assmann antagna manövern, att låta det egna skeppet glida fram utmed det fiendtliga i motsatt riktning mot detta och därvid med sin öronbjelke sönderskrubba eller upprista dess roddinrättning, är hvad som eljest brukar

---

[1] Eurip. Iphig. Taur. 1350: οἱ δ' ἐπωτίδων ἄγκυραν ἐξανῆπτον.

[2] Hans tankegång utföres närmare af Gertz "Thukydides's Historie oversat og oplyst ved Anmærkninger" III del sid. 290: "Naar et Skib løb med Stævnen mod et andet Skibs Stævn och derefter skurede hen langs ad Siden paa det, kunde Ørebiælken paa det første Skib ogsaa tjene til att knuse Aarebrynet og sønderbryde Aarerne paa det angrebne Skib og saaledes gøre dette usødygtigt." Gertz har dock icke bestämdt uttalat sig för Assmanns tolkning af ordet παρεξειρεσία, utan blott upptagit den såsom "en af de nyeste forklaringer", vid sidan hvaraf han äfven omnämner den äldre.

kallas διέκπλους eller genombrytning af den fiendtliga skeppslinien och var jämte περίπλους (kringgående rörelse för att falla fienden i flanken och där tillfoga honom en ödeläggande rammstöt) en manöver, hvari just Athenarne framför andra excellerade, och som af dem med förkärlek och framgång brukade användas, hvaremot deras i sjöstridens teknik mindre förfarne motståndare gärna sökte undvika denna manöver, emedan de ej kände sig densamma vuxne. Uttryckligen säges detta om Syrakusanerna (Thukyd. VII,36) med afseende på en tillämnad och förberedd sjöstrid i den stora hamnen vid Syrakusa[1]. Gynnade af det trånga utrymmet, som omöjliggjorde dylika manövrer, ville de i stället tvinga Athenarne till ett angrepp "stäf mot stäf" (ἀντιπρῴροις ταῖς ἐμβολαῖς), och för detta ändamål hade de gifvit sina skepp samma utrustning, som Korintierna hade användt i striden mot Athenarnes Naupaktoseskader (ᾧπερ τρόπῳ καὶ οἱ Κορίνθιοι πρὸς τὰς ἐν Ναυπάκτῳ ναῦς ἐπισκευασάμενοι). Denna utrustning beskrifves här fullständigare än med afseende på de korintiska skeppen i kap. 34. Den bestod icke blott i insättandet af gröfre öronbjelkar, ytterligare förstärkta genom sträfvor (ἀντήριδες) såväl inom- som utombords, utan sträckte sig äfven till ombyggnad af skeppens hela förstäfs- och bogpartier, åt hvilka man i förening med minskad längd gaf ökad soliditet (τὰς πρῴρας τῶν νεῶν ξυντεμόντες ἐς ἔλασσον στεριφωτέρας ἐποίησαν), under det att de attiska skeppen just utmärkte sig genom fint utdragen och till följd däraf svagare stäfkonstruktion (λεπτὰ τὰ πρῴραθεν ἐχούσας). Såsom en naturlig följd häraf framhålles, att de syrakusanska skeppen skulle blifva i tillfälle att med sina starka och massiva förstäfspartier krossa fiendens ihåliga och svaga (ἀναρρήξειν τὰ πρῴραθεν αὐτοῖς, στερίφοις καὶ παχέσι πρὸς κοῖλα καὶ ἀσθενῆ παίοντες τοῖς ἐμβόλοις). Samma utrustning är det, som i kap. 40 vid beskrifningen af den verkligen till stånd

[1] Bland omständigheter, hvarpå Syrakusanarne byggde sin förhoppning om seger framhålles: τοῖς δὲ Ἀθηναίοις οὐκ ἔσεσθαι σφῶν ἐν στενοχωρίᾳ οὔτε περίπλουν οὔτε διέκπλουν, ᾧ τῆς τέχνης μάλιστα ἐπίστευον. Under sådana förhållanden påräknade de att kunna vända sig till nytta det stridssätt stäf mot stäf (ἀντιπρῴρῳ συγκρούσει), hvartill de förut endast genom sina skeppsförares bristande skicklighet (ἀμαθίᾳ τῶν κυβερνητῶν) funnit sig hänvisade.

komna sjöstriden kallas τῶν ἐμβόλων ἡ παρασκευή. Ordet ἔμβολον står således på båda dessa ställen icke i sin egentliga och inskränktare bemärkelse (= *rostrum*, ramm) utan betecknar hela det till anfallsvapen mot fienden afsedda förskeppet, äfven öronbjelkarne deri inbegripne. Omisskänneligt torde väl vara, att en sådan ombyggnad af förskeppet, i syfte att göra det stöt- och motståndskraftigare, har afsett, att icke blott öronbjelkarne, utan hela förskeppet och specielt den för sådant ändamål förstärkta stäfven med sin ramm, skulle tjena såsom anfallsvapen i det slag af sjöstrid, hvarom här är fråga. Lika omisskänneligt är äfven, att stöten måste hafva riktats just mot den motsvarande delen af de fiendtliga skeppen, icke mot deras långsidor. Detta ligger ju redan i sjelfva uttrycken ἀντίπρῳροι ἐμβαλλόμεναι, ἀντιπρῴροις ἐμβολαῖς och ἀντιπρῴρᾳ συγκρούσει. Hade för öfrigt angreppet, såsom Assmann vill göra troligt, försiggått på det sättet, att man under förbifarten skrubbat emot det fiendtliga skeppets långsida och med den egna öronbjelken upprifvit dess "Riemenkasten", så hade ju för detta ändamål ingen annan ombyggnad varit af nöden än möjligen insättandet af gröfre och bättre stöttade öronbjelkar, och å andra sidan hade den finare och mindre motståndskraftiga konstruktionen af de attiska skeppens stäfvar och bogpartier icke för utgången varit af någon som helst betydelse. Möjligen skall man häremot invända, att, om sammanstötningen skett, såsom här yrkas, stäf mot stäf, de förstärkta öronbjelkarne ju icke kommit till användning. Detta inkast är dock lätt att vederlägga. Man får naturligtvis icke hårdraga uttrycket "stäf mot stäf" (ἀντίπρῳροι) ända derhän, att fartygen nödvändigt tänkas stöta emot hvarandra med den mer eller mindre skarpa framkanten af själfva stäfven i detta ords inskränktaste bemärkelse eller den i fartygets symmetriplan förut framskjutande stäfplankan. I de flesta fall torde väl vid kollisionen de båda stäfvarne hafva gått något på sidan om hvarandra och därefter det ena fartygets bog glidit eller skrubbat ett stycke emot det andras, till dess denna rörelse våldsamt stoppades af öronbjelkarne. Det ligger då i sakens natur, att på grund af de syrakusanska fartygens kortare och trubbigare förskepp dessas öronbjelkar

törnade emot och genom sina groft tilltagna dimensioner krossade de attiska skeppens tunna och långt utdragna stäfvar, innan dessa sistnämndas öronbjelkar kommit i beröring med de fiendtliga skeppens stäfvar. Öronbjelkarnas medverkan såsom förstörelsevapen var således i en strid sådan som denna ingalunda utesluten.

Om nu efter allt detta ännu något tvifvel skulle återstå beträffande rätta betydelsen af ordet παρεξειρεσία i kapitlen 34 och 40, så synes det väl böra kunna häfvas genom den af Thukydides själf i kap. 36 meddelade tolkningen. Han begagnar i detta kapitel icke ordet παρεξειρεσία, men insätter i dess ställe den alldeles oförtydbara termen τὰ πρῴραθεν. Då det nämligen i kap. 34 heter, att i sjöslaget vid Erineos vid sammanstötning stäf mot stäf mellan de korintiska och de attiska skeppen dessa sistnämnda fingo sina παρεξειρεσίαι upprifna (ἀντίπρῳροι ἐμβαλλόμεναι καί ἀναρραγεῖσαι τὰς παρεξειρεσίας), i kap. 36, att Syrakusanerna med afseende på förestående sjöstrid mot Athenarne ombyggt bogpartierna på sina skepp till likhet med de korintiska skeppens vid nyssnämnda tillfälle, i syfte och förhoppning att vid sammanstötningen stäf mot stäf kunna upprifva motsvarande delar af de fiendtliga skeppen (ἀντιπρῴροις γὰρ ταῖς ἐμβολαῖς χρώμενοι ἀναρρήξειν τὰ πρῴραθεν αὐτοῖς), samt slutligen i kap. 40, att, när det sedan verkligen kom till strid, såsom resultat af dessa tillrustningar framgick, att de attiska skeppen fingo stora stycken af sina παρεξειρεσίαι upprifna (τῶν ἐμβόλων τῇ παρασκευῇ ἀνερρήγνυσαν τὰς τῶν Ἀθηναίων ναῦς ἐπὶ πολὺ τῆς παρεξειρεσίας), finnes ju ingen möjlighet till tvifvel, om att παρεξειρεσία i kap. 34 och 40 är samma sak, som i kap. 36 betecknas med τὰ πρῴραθεν. Då således en sammanställning af dessa tre textställen omisskänneligt gifver vid handen, att παρεξειρεσία i VII 34 och 40 betyder förskeppet, och ur analysen af IV,12 lika omisskänneligt framgått, att samma ord där betecknar akterskeppet, vinnes följaktligen full bekräftelse åt den traditionella, redan af Thukydidesscholiasten framställda, förklaringen, enligt hvilken detta ord tjenar såsom benämning för fartygets båda, utanför det med åror besatta midt-

partiet befintliga, mot för och akter afsmalnande ändar (ὁ ἔξω τῆς εἰρεσίας τῆς νεὼς τόπος, καθ' ὃ μέρος οὐκέτι κώπαις κέχρηνται· ἔστι δὲ τοῦτο τὸ ἀκρότατον τῆς πρύμνης καὶ τῆς πρῴρας)

Ehuru denna lilla undersökning närmast afsett endast att fastställa det Thukydideiska språkbruket med afseende på ordet παρεξειρεσία, torde det icke vara ur vägen att i sammanhang därmed kasta en blick äfven på de fåtaliga ställen inom efterklassisk grekiska, där ordet mig veterligen förekommer.

Plutarchos De gloria Atheniensium (Moral. pag. 347 B) yttrar om Brasidas vid Pylos: τραυματιζόμενος καὶ λιποψυχῶν καὶ ἀποκλίνων εἰς τὴν παρεξειρεσίαν. Han replierar uttryckligen på den ofvan anförda berättelsen hos Thukydides (IV, 12), och stället har alls ingen sjelfständig betydelse för belysandet af det ifrågavarande ordets användning.

Arrianos Peripl. Pont. Eux. pag. 4 berättar om en under svåra väderleksförhållanden företagen sjöfärd i ostlig riktning från Trapezus, hvarvid fartyget löpte fara att alldeles förfyllas af den öfverbrytande sjön: ὡς μὴ κατὰ τὰς κώπας μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὰς παρεξειρεσίας ἐπεσρεῖν ἡμῖν ἑκατέρωθεν ἀφθόνως τοῦ ὕδατος. Enligt Assmanns tolkning af ordet παρεξειρεσία skulle detta betyda, att störtsjöarna brutit in på fartygets långsidor, ej blott genom de där befintliga roddportarna, utan äfven öfver taket på den s. k. "Riemenkasten", d. v. s. öfver fartygets sidorelingar. Redan ordet ἑκατέρωθεν (på båda sidor, i lä och lofvart) utesluter dock fullständigt denna tydning. För att brottsjöarne skola kunna spola in öfver sidorelingen måste fartyget ligga så, att det har sjön och vinden på sidan; men naturligtvis är det blott den mot sjön och vinden vända lofvartsidan, som är utsatt för brottsjöarna. Att dessa skulle kunna störta in äfven på läsidan, är en orimlighet. Vid det här skildrade tillfället var läget för öfrigt alls icke sådant. Omedelbart förut säges uttryckligen, att vinden var "stick i stäf", och att denna omständighet just bidrog till räddning (πνεῦμα ἐξαίσιον, καὶ ἀκριβῶς ἐναντίον, ὅπερ καὶ μόνον ὤνησεν ἡμᾶς), och såsom bekräftelse härpå säges det kort efteråt, att vågsvallet icke träffade fartyget på sidan, hvarigenom det blef möjligt, ehuru med stor möda och svårighet, att medelst roende taga sig fram (ἀλλ'

οὐ πλάγιόν γε ἦν τὸ κλυδώνιον · ταύτῃ καὶ ἠνύτομεν μόγις καὶ χαλεπῶς τῇ εἰρεσίᾳ). Nu ligger det i sakens natur och är för hvarje något sjöbefaren person väl bekant, att när ett fartyg framdrifves rakt emot vind och sjö, det ingalunda är öfver dess sidorelingar som man riskerar att få en brottsjö, utan fram i fören på båda sidor (ἑκατέρωθεν) om stäfven. Detta behöfver icke stå i strid med det af Arrianos anmärkta förhållandet, att vattnet trängde in äfven vid årorna, d. v. s. genom de för dessas utstickande i fartygssidan anbragta roddportarna. Genom dessa lågt sittande öppningar kunde vid fartygets våldsamma arbetande i sjögången vattnet lätt nog sqvalpa in från de utmed fartygssidan framrullande vågorna. Men att fartyget vid sådant läge mot vind och sjö skulle hafva riskerat att förfyllas genom midskepps öfver relingen eller öfver Assmanns "Riemenkasten" brytande sjö, det är helt enkelt en orimlighet.

Polyainos III, 11,13 omtalar, huru Chabrias för att skydda sina skeppsbesättningar mot sjöstänk och brottsjöar uppsatt pressenningar eller skyddsdukar af läder (δέρρεις), hvilka äfven medförde den nyttan, att de mera försagde sluppo ifrån att se de mot skeppet framrullande böljorna. Textens, såsom det vill synas, ohjälpligt vanställda skick gör det dock omöjligt att vinna någon klar föreställning om anordningen af det hela, eller i hvilket förhållande dessa δέρρεις stått till de i detta sammanhang två gånger nämnda παρεξειρεσίαι. Bättre upplysning om användningen af detta ord gifver den nästföljande paragrafen, i hvilken en af samme Chabrias införd förbättring af krigsskeppens styrinrättning beskrifves på följande sätt: Χαβρίας πρὸς τοὺς πελαγίους πλοῦς καὶ τοὺς ἐν τῇ θαλάττῃ χειμῶνας κατεσκεύαζεν ἑκάστῃ τῶν νηῶν δισσὰ πηδάλια. Καὶ τοῖς μὲν ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς εὐδίαις ἐχρῆτο· εἰ δὲ ἡ θάλασσα κοίλη γένοιτο, θάτερα διὰ τῆς παρεξειρεσίας κατὰ τὰς θρανίτιδας κώπας παρετίθει, τοὺς αὐχένας ἔχοντα καὶ τοὺς οἴακας ὑπὲρ τοῦ καταστρώματος, ὥστε ἐξαιρομένης τῆς πρύμνης τούτοις τὴν ναῦν κατευθύνεσθαι. Anordningen är lätt att förstå, så snart man utgår från den traditionella betydelsen af ordet παρεξειρεσία. Styrårorna (πηδάλια) voro enligt sakens natur, och såsom äfven afbildningarna nogsamt visa, alltid utlagda från akterskeppet, en på hvardera sidan,

och gemenligen så långt akterut, som gärna var möjligt, emedan de, såsom lätt inses, där gjorde bästa verkan, så länge nämligen fartyget gick i smult vatten (ἐν ταῖς εὐδίαις) och till följd däraf dess rörelse var så jämn, att styrårorna utan svårighet kunde hållas nere i vattnet. Men vid så kallad dufning eller stampning i hög sjö (εἰ δὲ ἡ θάλασσα κοίλη γένοιτο), kunde det lätt inträffa, att fartygets akterligaste del, där styrårorna voro anbragta, lyftes så högt, att de alldeles släppte vattnet, hvarigenom skeppet naturligtvis förlorade styrningen. För att afhjälpa denna olägenhet insatte Chabrias två extra styråror. Äfven dessa utstuckos likasom de förutvarande från akterskeppet, men längre fram i detta, just der akterskeppet slutar och den med åror besatta långsidan (τὸ ἔγκωπον) vidtager. Då det heter, att dessa styråror gingo *genom* akterskeppet (διὰ τῆς παρεξειρεσίας), är detta tydligen så att förstå, att att de utstuckos genom öppningar i den detta omgifvande bastingeringen. Därvid kom då deras inombords nående skaftändar eller de s. k. årlommarne med därtill hörande handtag (αὐχένες καὶ οἴακες) att ligga ofvan däck och nära intill (de akterligaste) årorna i den öfversta raden (κατὰ τὰς θρανίτιδας κώπας). Det var således i detta sistnämnda afseende, som de skiljde sig från de förutvarande ordinarie styrårorna, men ingalunda genom sin placering διὰ τῆς παρεξειρεσίας, ty detta var fallet äfven med de förra. Med den af Assmann yrkade tydningen af ordet παρεξειρεσία låter däremot detta textställe alls icke förlika sig. Styråran skulle ju i sådant fall komma att utstickas genom den s. k. "Riemenkasten", d. v. s. på samma ställe och i samma tvärskeppsriktning som roddårorna, hvilket tydligen är en ren orimlighet. Att för öfrigt så placerade åror under inga förhållanden kunna hafva sina skaftändar (αὐχένας καὶ οἴακας) ofvan däck, därom kan man lätt öfvertyga sig genom en blick på Assmanns egen rekonstruktion af Samothrakedieren och dess roddinrättning (Baumeister Denkm. III bild 1694).

Agathias De imperio et rebus gestis imperatoris Iustiniani V p. 162 ed. Vulcan. beskrifver huru Hunnerna vid ett angrepp på det thrakiska Chersonesos försökte att sjöledes kringgå de ända till Hellespontens strand sig sträckande fästningsverken, hvilka

stängde deras väg, och för detta ändamål byggde ett antal provisoriska fartyg eller rättare flottar (σχεδίαι) af medelst tåg och långa stänger sammankopplade faskiner af vassrör. För att dessa primitiva farkoster skulle blifva i någon mån sjödugliga (πλωιμώτεραι), gåfvo de dem i fören en svagt uppåt böjd form (τὰ ἐμπρόσθια τούτων ἠρέμα πρὸς τὸ μετέωρον ἐς πρῴρας τύπον περιαγαγόντες καὶ ὑποκάμψαντες) till någon likhet med stäfven på ett fartyg samt anbragte på dem κωπωτῆρας ἐφ'ἑκατέρα πλευρᾷ καὶ οἷον παρεξειρεσίας αὐτομάτους. Ordet κωπωτήρ (riktigare κωπητήρ) betyder i och för sig "tullbord" eller den fartygets reling upptill betäckande planka, på hvilken årorna (κῶπαι) hvila i sina årtullar. Här kräfver dock sammanhanget, att det måste beteckna ej blott sjelfva tullbordet, utan hela den från flottens botten uppstigande sidovägg, som uppbär detta. Tullbordet kunde ju nämligen icke direkt fästas på den flata bottnens ytterkant, ej heller ensamt för sig gifva något skydd mot vågorna och derigenom göra farkosten mera sjöduglig. Då en dylik skyddsvägg, motsvarande den ofvan vatten liggande bordläggningen på ett verkligt fartyg, tydligen var af nöden icke blott på långsidorna (ἐφ' ἑκατέρᾳ πλευρᾷ), utan äfven i för och akter, måste det vara den som åsyftas med orden καὶ οἷον παρεξειρεσίας. Attributet αὐτομάτους torde vara att hänföra så väl till κωπωτῆρας som till παρεξειρεσίας och bör förmodligen öfversättas med "sig sjelf erbjudande", d. v. s. "af till hands varande material tillverkade". Detta ställe synes alltså vittna om, att ännu på kejsar Justiniani tid, således nära 1000 år efter det peloponnesiska kriget, ordet παρεξειρεσία fortfarande bibehöll samma betydelse, i hvilken vi finna det hos Thukydides.

Ad Statium adnotationes.

SCRIPSIT

R. TÖRNEBLADH.

Consideranti mihi, quo munere te undecimum ineuntem lustrum aetatis maximam partem in antiquarum literarum studiis consumtae prosequerer, visum est nonnulla de P. Papinio Statio conscribere. Quae ut benevolo animo accipias quaeso atque ut respicias magis voluntatem quam vires emeriti.

Constat carmina P. Papinii Statii multos per annos doctorum virorum studia atque curas exercuisse. Neque id mirum. Quamvis enim illa sint inferiora Augusteae, quae dicitur, aetatis scriptoribus, tamen dignissima sunt cognitu et propter varietatem rerum ac descriptionem temporum — id quod praecipue in Silvis valet — et quod non solum antiquorum continent imitationes, quae ad hos explicandos nonnihil conferre possunt, sed etiam ipsa recentioribus velut exempla fuerunt ad imitandum proposita. Et nescio an ipsa difficultas verba poetae non raro obscura explicandi acumen interpretum sollicitarit, qui nihil deterriti sunt, immo excitati condicione contextus minime stabiliti.

Ac si verum omnino est, quod olim dictum accepimus, habere sua fata libellos, hoc certe de Statii libris praedicare licet. Initio edita sunt carmina secundum eos codices, qui illis temporibus innotuerant, non satis, ut tum res erant, perpensa aut examinata lectionum varietate. Deinde vero singularis quidam emendandi ardor ortus est suasque opiniones coniectandique libidines commentatores sequi maluerunt quam

id agere, ut auctoritate librorum manu scriptorum diligentius investigata contextum poetae in primarium statum, quantum id fieri posset, restituerent. Illo autem modo, licet ingenio et doctrina critici insignes fuerint, nihil stabile effici potuit. Itaque procedente tempore factum est, ut ratione ac via, quae criticae artis propria esset, progrediendum esse docti viri sentirent. Et proximis quidem annis mirum quantum profectum est. De Silvis optime meruit F. Vollmer, cuius recensio adiunctis commentariis 1898 edita est, itemque Klotzius (1900), qui idem Achilleida recognovit (1902). Quorum si nomina hic rettulimus, utpote tempore proxima, nihil tamen sit de priorum laudibus detractum. Immo gratia habenda est tot criticis atque interpretibus, ut enumeratione eorum supersedere liceat, cum praesertim omnibus, qui in Statio explicando nostra aetate versati sunt, quid illi profecerint, satis sit notum.

Sed quantumvis in scriptis Statii recensendis atque explicandis actum sit, tamen non pauci loci attentius examinandi videntur, sive ipsius textus constitutionem spectes, sive, quomodo verba poetae sint explicanda, quaeras. Quod considerantes et nos ausi sumus aliqua subsicivis operis effecta hic afferre.

Qua in re praemittere visum est, cum codicum auctoritati plus tribui placeret quam coniectatorum conatibus, non tamen adeo vehementer illam sequendam esse, ut nihil aut sententiarum nexui aut sermonis consuetudini daretur. Accedit, quod in contextu Statiano etiamsi melior illa familia existimanda sit, quam Klotzius siglis M F R B S U notavit — de differentiis singulorum hic loqui non opus est — tamen etiam alterius — G H I K Q — aliqua ratio videtur habenda, quippe quam quibusdam certe locis verum, forsitan ex correctione, dedisse putandum sit. Neque est obliviscendum ipsum illud archetypon — si modo hoc nomine uti licet — quod quidem notum sit, minime esse vetustum, ut corruptelae quaedam, a posteriorum aetatum more non alienae, facile in illud irrepere potuerint. Quae cum ita sint, non continuo omnes lectionis varietates in cdd ς, ut noto illo compendio utar, servatae abiiciendae sunt, cum praesertim non paucis locis

parva modo litterarum permutatione diversae lectiones inter se differant, de qua re legentes ad Klotzii editionis (apud Teubnerum 1900) praefationem p. XX sqq relegatos velim.

Silvae I,1,22—28.

Par operi sedes. Hinc obvia limina pandit,
qui fessus bellis adsertae munere prolis
primus iter nostris ostendit in aethera divis,
discit et e vultu, quantum tu mitior armis,
qui nec in externos facilis saevire furores
das Cattis Dacisque fidem. Te signa ferente
et minor in leges iret gener et Cato castris.

Corr. ς in v. 25 *discitur e vultu.* Vollmer, qui in contextum hoc receperat, in corrigendis antiquiorum cdd scripturam sequendam censet. Idem in commentario scripsit *et e* potuisse ex confusione siglorum *-ur* atque *et* oriri; se vero iam persuasum habere *discit et* veram esse scripturam; versibus enim 27, 28 — attendendum *iret*, non *isset*, et *gener* — exprimi iudicium Divi (cfr. v. 40), quantum utilitatis sibi allaturus fuerit, si Domitiani morem ipse secutus esset. Quod vero olim v. 87 ad spectantis iudicium retulisset, id sibi iam non probari.

Adversus haec nonnulla tamen afferri possunt.

Primum etiamsi artior illa coniunctio inter *qui* — — — *pandit* — — — *et discit* accipi possit, tamen ipsa comparatio inter Divum et Domitianum ab *illo* facta eo minus verisimilis est, quod Caesar vix e vultu Domitiani cognoscere poterat, quanto *melior* armis hic esset, si quidem, quid suo ipse vultu prae se ferret, non satis perspicuum habebat. Deinde vix cogitari potest Caesarem ipsum, etiamsi de Cattis et Dacis audisset, se ipsum velut reprehensurum fuisse — attende *saevire* — quod in cives non satis mitem se praebuisset. Tum quod *gener* scriptum est, id nullo modo declarat Caesarem ipsum loquentem fingi; facile enim intelligi potest, cuius de genero sermo sit. Imperfectum vero pro plusquamperfec-

to apud Statium toties positum invenitur, ut illud tempus nullam fere vim ad hunc locum intelligendum habeat — cfr infra ad v. 100 — et si a Caesare usurpatum crederetur, non aliter res se haberet, quam si quis equum spectans imperfecto uti putaretur.

Itaque cum *discitur e* palaeographice defendi possit nec lectiones cdd ς prorsus sperni fas sit, non dubitandum videtur, quin vulgata lectio recipienda sit, potius quam ut credamus Statium quamvis assentandi domino cupidum, nulla necessitate coactum, eiusmodi versus Divo Iulio subiecisse.

Contrarium autem illud *minor in leges iret gener et Cato castris* omnino recte se habet. Vollmer receptam scripturam satis idoneis argumentis defendit. Addi potest Statium singulari quodam studio *leges*, etsi alio sensu atque hic, et *castra* inter se opponere solere; cfr. I,2,267; II,2,124. Praeterea animadvertendus est chiasmus *in leges — — gener — Cato castris*. De vocabulo *minor*, quod V. recte etiam ad cognomen Pompeii referri posse monuit, conferri possunt locus Lucani Phars 5,662 *vidit Magnum mihi Roma secundum* atque Horatiani Od. I,12,57 *te minor* et II,9,21,22 *minores volvere vertices* et Silianus 5,76 *heu fatis superi certasse minores!*

Postremo non est praetermittendum antitheton illud vel potius oxymoron *facilis saevire*. Talia Statio placent; cfr. Theb. 6,371 (393) *audax metus et fiducia pallens;* Silv. II,2,18 *dulcis amaro*, ut alia omittam.

I,1,37—39 *Dextra vetat pugnes; laevam Tritonia virgo*
non gravat et — sectae praetendit colla Medusae —
ceu stimulis accendit equum.

Cdd antiquiores fere *pugnes;* ς *pugnas*. Illud V. retinuit coniunctivum defendens locis allatis Tib. II,6,36; Hor. Od. III,2,26. Codicum auctoritas hic non multum valet, si quidem locus omnino non satis integer est; cfr *lavium*, *latium* pro eo, quod est *laevam*. Coniunctivum cum verbo vetandi iungi notum est, sed ad hunc locum demonstrandum erat coniunctivum illum hypotheticum vel potentialem, quo secunda persona adhibita aliquid in universum enuntiatur, posse ita usurpari, ut a primariae enuntiationis verbo — hic *vetare* —

penderet eodem modo, ac si coniunctio *ne* intercederet. Alia certe est ratio loci illius Ciceroniani Lael. 25,96, *ut* — — — *diceres*, ubi coniunctivus necessario ponendus fuit (vide Seyffertum ad l.) Eius vero usus, quem hic V. statuit, num exemplum idoneum afferri possit, valde dubium est. Praeclare vero se habet *pugnas;* cfr etiam Theb. 8,561 *bella vetant taedas.*

Verba *sectae praetendit colla Medusae* pro parenthesi V. habet, qua difficultas accendendi vel adhortandi equum superata indicetur; laeva enim manu aegida ita protendi, ut vultus Gorgonis equo conspiciendum se praebere nequeat; aliter equum loco velut defixum mansurum fuisse. Sed hic non quaeritur, quid equus spectarit vel spectare potuerit, quippe quem oculos retorsisse credi vix possit, ac ne ita quidem res exponitur, ut umbra stimulorum — cfr Theb. 6,582,583 (604,5) *pectoris umbra terga premit* — equus commotus dicatur; agitur de laeva equitis tenente aliquid, quod pro stimulis adhiberi solitis a spectantibus accipi possit. Id certe poterat *hastam* significare, sed de hac nihil dicitur. Possunt certe verba illa parenthetice inserta esse, sed eo modo, ut aegis praetenta velut stimulorum vice fungi videatur. Quod vero ad *ceu* attinet, quasi praeteriens moneo hoc apud Statium saepissime ita cum coniunctivo (vel participio) iungi, ut secundariam enuntiationem introducat; cfr Theb. 6,69; 8,209, 237, 331, 351, 392, 564; 9, 44, 67.

In dubio V. relinquit, utrum eques *frena* laeva tenuerit necne, sed adiicit equitem calcaria habuisse et equum cursum minari dici (v. 47). Recte ille, nec praetermitti licet frena indicari vv. 5—7.

An te Palladiae talem, Germanice, nobis
effinxere manus, qualem modo frena tenentem
Rhenus et attoniti vidit domus ardua Daci?

Cfr. etiam sequentes vv. 54, 55.

I,1,54,55 — — *Hic domini numquam mutabit habenas*
perpetuus frenis atque uni serviet astro.

Recte Vollmer nominativum *perpetuus* tuetur. Affert locos Silv. III,2, 48 *assiduus pelago;* Theb. 4, 751 *thalamis novus;* 7, 298, 9 *crudum maritis ignibus.*

Certe apud poetas latinos is adiectivorum usus non rarus fuit, ut, ubi ablativus ille qualitatis vel tale quiddam poni posset, adiectivum cum subiecto vel obiecto praedicativo quodam modo coniungeretur; et tempore latius ille extentus est. Conferendi hi loci Vergiliani: Aen. 7, 483 *cervus forma praestanti et cornibus ingens;* 9, 163 *purpurei cristis iuvenes auroque corusci;* 10, 722 *purpureum pinnis;* 9, 359, 60 *aurea bullis cingula*, quos laudavit P. I. Petersson in Syntaxi Virgiliana Upsal. 1853, p. 36. Quibus addi potest Aen. 3, 271 *Neritos ardua saxis*. Ex Statio ipso hic afferantur Th. 2, 24 *puros fontibus amnes;* 2, 385 *sublimem solio;* adiiciendi videntur alii loci, ubi relatio adiectivi ad subiectum satis digna cognitu est, velut Cic. p. Rosc. 18, 51 *ruri assiduus vixerit*, et poetici moris testes hi: Verg Aen. 5, 387 *hic gravis Entellum dictis castigat Acestes;* Stat. Ach. 1, 173 *iam gravis amplexu;* 1, 570 *nunc nimius lateri* — — *inhaeret;* Ach. 2, 429—431 *rapidissimus ibat* — *Spercheos;* Theb. 3, 399, 400 *nunc velox ferro, nunc ille tepentibus herbis mitior;* Sil. Ital. 7, 696 *effusa largus habena;* Stat Th. 2, 114 *longus fratri promitteris exsul;* Silv. III, 3, 78 *longo* — — — *nepoti*.

I, 1, 63—65 — — *Strepit ardua pulsu*
machina; continuus septem per culmina montes
it fragor et magnae linquit vaga murmura Romae.

Sic Vollmer; cdd habent *montis*. Locus est sane difficilis et multorum laboribus tentatus. V. accusativum *montes* significare vult locum, quo fragor eat per omnia culmina se dispertiens. Neque vero infitiandum eo modo accusativum apud poetas saepe usurpari. Sed non aeque pro certo affirmare licet accusativum posse ita adhiberi, ut finem motus significet, cum antea diversa loca, per quae ille extenderetur, indicata sint. Exspectandum quidem erat ut primo ipse finis verbis declararetur, deinde vero, per quas partes sonitus se repanderet. Potest certe dici in aliquem locum per certa quaedam loca perveniri, sed ita, ut hoc viam, illud terminum ac velut metam indicet. Et cum Silv. IV, 3, 62 scriptum est *it longus medias fragor per urbes* tantummodo per quae loca extendatur, non quo postremo perveniat, significatur. Quod

vero V. obiter monuit etiam *monti* ferri posse, si hoc pro dativo finem, quo tenderetur, indicante haberetur, opponendum est dativum *monti* tali modo intellectum hoc loco eandem dubitationis causam praebere atque accus. *montes*.

Fuerunt, qui affirmarent *montis* ex versu 59 huc per errorem invectum. Quod ut verum esse ponatur, restat, ut aliud in vulgatae lectionis locum substituatur, si quidem *per culmina* vix reiiciendum est. Sed vide ne *montis* ferri possit. Certe scriptores soliti sunt de *montibus* vel *collibus* vel *iugis* vel *arcibus* Romae urbis loqui, sed inveniuntur tamen loci, ubi plura illa et unum quasi coniungantur. Apud Statium legimus Silv. II, 7, 45 *septem iuga Martiumque Thybrim;* IV, 3, 26 *septem montibus admovere Baias*, sed etiam Silv. IV, 1, 6, 7 *septemgemino — Roma iugo* et I, 2, 191 *septemgeminae.. moenia Romae;* cfr Verg. Geo. 2, 535 *septemque una sibi muro circumdedit arces.* Nonne credi potest hoc loco Statium, cum sibi videretur septem culminibus commemoratis septemplicem illum numerum satis indicasse singularem *montis* addidisse, ut inter se opponeret urbem eiusque strepitum septemgeminumque iugum? Certe permultis ille locis singulari numero usus est adiecta pluralis significatione, velut Silv. I, 2, 4, 5 *novena lampade;* ibd 129 *omnem Nereida;* III, 4, 83 *tergemina pectebat Gratia dextra* (cfr I, 2, 19); Ach. 1, 414 *innumera resonant incude Mycenae.*

Quod si dativus singularis *monti* Vollmero placuit in eundum sensum ac *montes* acceptus, haud scio an *montis* eodem iure probari possit vel a vocabulo *culmina* pendens vel cum eo, quod est *fragor*, iunctum, ut significet *montanum fragorem*, cui opponantur *vaga murmura* urbis. Verbum autem *linquit* ita interpretari, ut sit fere = *relinquit*, superandi vi positum — cfr. Ach. 1, 294 — difficile videtur. Localis vero significatio vix ei convenire putanda est, si antithesis, ut supra indicavimus, premenda est. Huic aptius est *vincit*, quod facile in *fingit* mutari potuisse nemo non intelligit.

I, 1, 100—102 — *Apelleae cuperent te scribere cerae*
optassetque novo similem te ponere templo
Atticus Elei senior Iovis.

Imperfectum *cuperent* non alienum est a Statii consuetudine. Recte Vollmer ad I, 1, 13 scripsit imperf. *duceret* adhibitum esse, quia conatus Aeneae et Hectoris tantummodo animo scribentis obversarentur. Eodem fere modo permultis locis imperfecti coniunctivi usus explicari potest, nec ille obstitit, quominus et plusquamperfectum sermonis variandi causa poneretur. Cfr. I, 1, 28 *iret:* I, 1, 59, 60; I, 2, 40 sqq; ibd 135, 136; I, 3, 94; I, 5, 54 sqq aliosque locos, quos enumerare non opus est.

Te similem V. censet ita usurpatum esse, ut significaret imaginem tui, quod confirmari vult locis allatis Statii Silv. II, 1, 193; II, 7, 129; III, 3, 201; V, 1, 1 aliisque. Hoc si probabitur, *Elei Iovis* pendere putabitur a *novo templo*. Sed quomodo? Vix credi poterit de novo templo Elei Iovis stricto sensu agi. Nescio an hic Statius cogitarit de templo cuiuslibet dei vel divi, quod magnitudine et maiestate templo illi Iovis Elei fama celebratissimo — cfr. Prop. IV, 1, 58 *Nec Iovis Elei caelum imitata domus* — par esset; tali templo statuam Domitiani similem optime convenire Phidiam censere. Neque tamen prorsus absurdum videtur *Elei Iovis* cum voc. *similem* coniungere, ut verba poetae hyperbaton quoddam efficerent.

De vocab. *senior* V. scripsit hunc comparativum, ut et positivum, latiore quodam sensu adhiberi solitum, ut haberet honoris significationem (cfr Iahn ad Persium 1, 124); sic cum nomine iunctum inveniri Verg. Aen. 8, 32; 11, 31; Stat. Th. 1, 295, 542; 3, 453; Silv. II, 1, 90; III, 3, 77 et sine nomine (de patribus etc.) Stat. Th. 2, 94; 11, 196; tum cum epithetis patriam indicantibus hoc loco; Silv. I, 3, 94; Ach. 2, 97.

Quod si locos allatos aliosque similes diligenter examinarimus, reperiemus non numquam a) honoris causa adhiberi voc. *senior* (et *senex*), sed b) plerumque vitae aetatis ratione habita nec raro c) ad periphrasin adiecto epitheto e regione derivato efficiendam etiamque d) antiquioris temporis vel seculi designationem habere.

Sic a) Verg. Aen. 8, 32 de *deo Tiberino* mentio est; constat autem deos etiam *genitores* vel *patres* appellari. Addi

potest Vg. Aen. 5, 704, 719 *senior Nautes.* Fortasse etiam Stat. Ach. 1, 239 *senior Spercheos.*

Aperte ad aetatem spectat b) usus vocabuli his locis Vg. Aen. 7, 46 de rege Latino: *iam senior;* Vg. Aen. 5, 179 de Menoete; 2, 509, 10 *arma diu senior desueta trementibus aevo circumdat....humeris;* Stat. Ach. 1, 440: *quod senior Peleus;* Theb. 11, 196, ubi Adrastus generum alloqui fingitur; cfr. Th. 3, 442; Theb. 3, 453 *iam senior, sed mente viret* etc.; attendenda oppositio quibusdam locis inter seniorem et iuniorem instituta nec praetermittendus usus voc. *longaevi,* ut Ach. 1, 106. aliis. Vide etiam Verg. Aen. 5, 823 *senior Glauci chorus.*

Periphrasin vero c) habemus Silv. V, 3, 151 *Ascraeus Siculusque senex;* I, 3, 94 *senior Gargettius;* I, 1, 102 *Atticus s.;* Ach. 2, 383 *Thessalus s.,* quibuscum conferre liceat *Calydonius heros, Perseius heros* sim.; etiam *Abydeni iuvenis* Silv. I, 2, 87; Ach. 1, 143 *seni* nudum legitur, sed 1, 239, 40 *docti senis;* cfr. etiam Sen. Herc. Oet. 1079 *Stygius senex.*

Postremo loquendum d) de hominibus antiquioris cuiusdam aetatis, ut Stat. Th. 1, 542 *senior Phoroneus;* fortasse Silv. I, 2, 253 *Callimachus.. senex* et Hor. Sat. II, 1, 34 *(Lucilii) senis.* Quod Theb. 1, 295 et 2, 94 de Laio praedicatum est *senior,* id potest vel huc referri vel ad b), ut oppositio sit inter eum et nepotes; cfr. Silv. 3, 3, 77.

I, 2, 18 *Et de Maenalia volucer Tegeaticus umbra* Vollmer dixit Mercurium ita designatum Statio deberi; quid deo cum Tegea urbe commune esset, non satis patere, nisi quod templum ibi eum habuisse Pausanias auctor esset; itaque *Tegeaticum* per synecdochen idem significare atque Arcada, ut Silv. II, 7, 6; V, 1, 107; Th. 4, 483. Recte ille, atque addere liceat Statium studiose id egisse, ut epitheta a terris et regionibus diversis derivata adhibendo sermonem velut illustraret. Sic inter multa *Amyclaeus, Oebalius* pro Lacedaemonio et *Dulichius* pro *Ithaco* leguntur. Cum hoc vero loco conferri potest

Theb. 4, 287, 8. *Non Tegea, non ipsa deo vacat alite felix*
Cyllene templumque Aleae nemorale Minervae,

ad quem locum Lactantius: "omnes hae civitates Arcadiae in Maenalo monte, unde Virgilius (Aen. 8, 459) *Tegeaeum sub-*

ligat ensem et (Aen. 8, 139) *Cyllenae gelido conceptum vertice fudit.*" Et quem deum "Maenalium" Ovidius (Fast. 4, 650) appellaverat, eundem Vergilius "Lycaeum" Pana vocavit. Voc. *Maenalius* a Vergilio pro "Arcadio" adhibitum est Ecl. 8, 21 sqq et saepe duo illi montes *Maenalus* et *Lycaeus* coniunguntur; cfr. Vg. Ecl. 10, 15. Valerius Flaccus Echiona filium Mercurii *Nonacriam prolem* appellavit (4, 141). Itaque permutationem nominum Arcadicorum satis usitatam fuisse apparet.

I, 2, 134—36 *Quod nisi me longis placasset Iuno querelis,*
falsus huic pennas et cornua sumeret aethrae
rector, in hanc vero cecidisset Iuppiter auro

Hi versus in reprehensionem multorum incurrerunt propter illud *vero* . . . *auro*. Negari non potest contrarium hic magis studio quaesitum esse quam ex ipsius rei natura deductum. Sed videntur poetae latini, cum de transmutationibus Iovis loquerentur, vocabulorum usum admodum variasse. V. recte adnotavit saepe *falsum taurum, f. bovem, f. avem, f. olorem* posita esse et affert exempla Ovidiana (Met. 5, 11) *falsum versus in aurum Iuppiter* ac (Am. 1, 3, 23, 24) *quaeque super pontum simulato vecta iuvenco virginea tenuit cornua vera manu*. Addit Statium Violentillae gratificandi cupidum et antitheti studiosum dedita opera aurum *verum* appellasse.

Quod apud quosdam legitur *falsas*, id, licet sensus recte se habeat, — cfr Theb. 2, 98, 99 *falsa infula;* Sen. Oed. 917, 18 *falsis pinnis* (Icarus); Ov. Met. 3, 250 *falsi sub imagine cervi* — tamen non accipiendum contra auctoritatem Prisciani, qui hunc locum nominat diaeresis exemplum afferens. Est igitur *falsus* fere faciem vel formam alicuius indutus. Sed ut cornua tauri, sub cuius specie Iuppiter latebat, *vera* appellari poterant, item aurum illud per se pro *vero* haberi. *Vero* autem pro *iusto* et *debito*, ut vult E. Staaff in Erano Fasc. III, 2 & 3 p. 112, 113, vix accipi potest; ita enim contrarium illud a poeta quaesitum extenuaretur. De auro, quo Iuppiter Danaen decipiebat, cfr. Theb. 1, 255 *saeptis et turribus aureus intres*, et (Sen.) Octavia vv. 208—212 *(aureus fulsit in imbri)*.

I, 2, 137—139 *Sed dabitur iuveni, cui tu, mea summa potestas,*
nate, cupis, thalami quamvis iuga ferre secundi
saepe neget maerens.

Secundi Handius aliique *felicis* interpretati sunt. Num vero illud cum *thalamo* iunctum alio sensu ac numerali accipi possit, et per se dubitandum videtur et eo magis quod *maerens* sequitur, ut recte V. Quod si hos versus aliosque — vide infra — cum Vergilianis de Didone contulerimus, eam intercedere similitudinem inveniemus, ut Violentillam viduam fuisse credendum sit.

Cfr. 162 *Quonam hic usque sopor vacuique modestia lecti?*
164 *Quis morum fideique modus?*
166 *Exerce formam et fugientibus utere donis*
168 — — — *viduos ut transmittare per annos*
169, 170 — — *Satis o nimiumque priores*
despexisse procos
182 *ergo age iunge toros atque otia deme iuventae.*
Verg. Aen. 4, 32 sqq *Solane perpetua maerens carpere iuventa,*
nec dulces natos Veneris nec praemia noris?
— — — — — — — —
Esto, aegram nulli quondam flexere mariti,
non Libyae, non ante Tyro; despectus Iarbas
ductoresque alii.
4, 27 *Ante, Pudor, quam te violo aut tua iura resolvo.*

I, 2, 201—203 *Macte toris, Latios inter placidissime vates,*
quod durum permensus iter coeptique labores
prendisti portus.

V. recepit *labores*, quod a *permensus* regeretur; genitivum enim *coepti laboris* (quod Cdd habent) non satis illi *portus* convenire; aliter se habere locum II, 1, 70 *tu domino requies portusque senectae.* Nec vero dubium est, quin et genitivus *senectae* aliud quiddam significet, atque idem casus *laboris*, et vulgo *portus* translate perfugium quietum significet. Sed ea est vocabuli *portus* vis, ut etiam navigationis velut metam ac finem, litoribus vel oris prensis, indicare possit. Statium solere metaphoris e navigando petitis uti V. monuit collatis locis Silv. II, 2, 140, 141 *et tua securos portus placi*

damque quietem intravit non quassa ratis; IV, 4, 88, 89 *iam Sidonios emensa labores Thebais optato collegit carbasa portu;* Th. 12, 809.

Hic etiamsi *permensus* regere et *durum iter* — cfr. Th. 2, 375 *emensus iter....durum* — et *labores coepti* (= incepti) statuamus, tamen verba *portum prendisti* cursum feliciter peractum declarare iure existimari potest. Quod si res ita se habet, consentaneum videtur *laboris* posteriore membro facta mentione *portum* proxime ad illum referre, ut significet Stellae non modo coeptum laborem, sed etiam patratum, ut ad optatam metam sit perventum et fructus laboris percepti: laboriosum illud iter iam confectum et navem in tuto esse.

Quod verbum *es* intelligendum est ad *permensus*, id cum Statiani sermonis consuetudine optime convenit; cfr. Silv. I, 1, 14, 78; 2, 189; Ach. 1, 93, 116 *Haec quoque dum viridis eram*; 130, 143.

I, 3, 61—63 *Quo non sub domino saevas passura bipennes?*
Et nunc ignaro forsan vel lubrica Nais
vel non abruptos tibi demet Hamadryas annos.

Cdd *ignaro*, quod Politianus in *ignoro* correxit, quem V. secutus est. Certe hoc praestat coniecturis *ignarae* et *ignaros*, sed videtur accipi posse quod in cdd scriptum est et a Klotzio receptum *ignaro* scil. *domino* (ablat.). Ita inter se praeclare opponuntur ingenia dominorum. Tantum abest, ut hic dominus — Manilius Vopiscus — bipennibus in arborem saeviat, id quod alii certe fecissent, ut eam quietam sinat suaeque fortunae — de Naiadibus et Hamadryadibus recte V. — permittat, cuius de vi atque effectu nihil ipse cognoscet.

I, 4, 10 sqq *Inque sinum quae saepe tuum fora turbida quaestum*
confugiunt leges urbesque ubicumque togatae
certent laetitia nosterque ex ordine collis
confremat — — —

Coniunctivum *certent*, quod correxit ς, V. praetulit indicativo *certant*, quae codicum lectio, a Klotzio recepta, non satis loco Theb. 2, 244 defendi videtur, quippe ubi nexus sententiarum diversus sit. Sed quod idem *nosterque ex ordine collis* de omnibus collibus urbis intelligi vult, id non satis pro-

batur locis allatis Th. 3, 309; 8, 24; 9, 605; Silv. IV, 2, 39. His enim locis pluralis numerus cum illis *ex ordine* coniunctus est, et loco praeterea laudato Theb. 8,223 *omne ex ordine. . . numen* adiecto illo *omne* singularis in pluralis vim mutatus, ut et in Lucani Phars. 5, 72 *Parnassos gemino petit aethera colle.* At hic non solum singularis *collis* usurpatus est, sed etiam adiectivo *noster* vel magis numeri vis effertur. Itaque nullo alio modo singularis videtur intelligi posse, nisi ut poeta loqui putetur de *uno* colle nobis caro — an Capitolino an Palatino, vide infra — adiectoque *ex ordine* significet hunc sua vice laetitiam declarare, unde possit intelligi etiam ceteros gaudio exsultare. Conferendus locus Silv. IV, 1, 7, 8 *plusque ante alias Evandrius arces collis ovet.*

II, 2, 92, 93 *hic Nomadum lucent flaventia saxa Thasosque et Chios et gaudens fluctus spectare Carystos:*

Illud *gaudens fluctus spectare* mira crux interpretum fuit, et Sandstroemius quidem noster in Studiis criticis in Pap. Statium Ups. 1878 negavit id ullo modo ferri posse. V. tamen et Klotzius lectionem cdd retinuerunt. Neque id iniuria. Sed de explicatione horum verborum a V. proposita valde dubito. Dicit hic marmor Carystium cum gaudio mare spectare, quod suus color glaucus marinum pulchritudine vel aequet vel etiam superet, et affert Silv. I, 2, 149, 150 *concolor alto vena mari;* I, 5, 34 *undosa Carystos;* IV, 2, 28 *glaucae certantia Doridi saxa.* Quae cum ita sint, nonne melius erit *fluctus* de ipsis *marmoreis saxis* dictum intelligere? Afferuntur per metonymiam pro marmorum generibus ipsae regiones marmora gignentes *Thasos* et *Chios.* Poterat igitur addi *Carystos,* quae gauderet se *fluctus* i. e. marmora similia fluctibus *spectare* vel habere. Et licebat poetae diserte aliquid de *Carysto* praedicare, de *Thaso* et *Chio* non item, si quidem illo modo varietati sermonis consulebatur. Accedit quod *Carystos* apud scriptores vulgo epitheto aliquo ornata reperitur. Sic apud Statium, ut supra vidimus; sic apud Lucanum 5, 232 *saxosa Carystos,* ut Theb. 7, 370, et apud Sen. Troad. 846 *ferax varii lapidis Carystos.*

V, 3, 109—111 *Si tu (stirpe vetas famaque) obscura iaceres*
nil gentile tenens, illo te cive probabas
Graiam atque Euboico maiorum sanguine duci.

Sic V., nisi quod pro *famaque* posse *fama aeque* legi dicit. Supplet ad *stirpe v. f.* te obscuram iacere.

Cdd varia habent. Klotzius Baehrensium secutus *vacans* recepit et legit *famaeque*, ut vulgo cdd. At illud *vacans* non congruit iis, quae sequuntur *te... probabas Graiam* etc. Nec parenthesis illa a Vollmero proposita satis declarat, quid poeta voluerit. Nempe hic id egit, ut *civis ille* maximum argumentum esset Parthenopen illustri origine esse nec obscuram iacere posse. Quomodo autem hic pro argumento esse potuisset, si iam *stirpe famaque* urbs vetaret se obscuram iacere? Tum ipsa hypothesis iam, antequam facta esset, negaretur. Quod si legitur *vetus famaque*, quorum utrumque in R reperitur, illud vulgo, omnia recte se habere mihi videntur. Sensus erit hic: si *tu*, quamvis *stirpe vetus famaque*, tamen *obscura iaceres*, quia *nil gentile teneres* i. e. neminem indigenam satis conspicuum haberes, *illo cive te probabas* — indicativus hoc pro certo affirmat — Graiae originis esse et — ut verbis Statii in Achill. 2, 122 utar — *proavis et gente superba.* Si quis *stirpe vetus famaque* durius coniuncta putet, attendat Statium adiectiva saepe tali modo usurpare — cfr supra ad I, 1, 55 — et hoc loco *vetus* cum ablativo *fama* eo facilius iungere potuisse, quod *vetus* ablativum *stirpe* proxime sibi adiunctum habet. Scriptura *vetus* multorum codicum auctoritate defenditur nec reiicienda videtur, si quidem *u* in *a* facile mutari potuit, praesertim sequente littera *a* — vel potius duobus *a* — in *fama.*

Det logiska subjektet vid valet af pronomina i ablat. absol.

AF

JOHAN SAMUELSSON.

I allmänhet råder ju som bekant i latinet det bruk, att *se (sui, sibi, suus)* användes om subjektet i samma sats eller i konjunktiva bisatser om subjektet i den styrande satsen, om nämligen dessa bisatser innehålla detta subjekts tanke eller yttrande. Former af *is* däremot kunna icke hänföra sig till subjektet i samma sats, ej heller i regeln till subjektet i den styrande satsen i bisatser af ofvannämnda art. Nu förekommer en massa undantag från denna allmänna regel, *is*, där man skulle vänta reflexivpronomen, och tvärt om.[1] Någon allmängiltig förklaring af dessa undantag torde knappast gifvas. Åtminstone har man icke lyckats finna någon tillfredsställande sådan. För enskilda fall kan man väl finna en förklaring. Så har t. ex. ej sällan författaren tillåtit sig afvikningar från det vanliga språkbruket för att undvika otydlighet. Men i många fall synes det rena godtycket ha varit det bestämmande.

Hur förhåller det sig vid *ablativus absolutus?* Man måste ju betrakta *ablat. absol.* såsom en adverbiell satsbestämning och således som en satsdel[2]. Alltså böra vi, om i en *ablativus absolutus* subjektet i satsen skall betecknas, vänta reflexivpronomen *(se, suus)* och icke 3:dje personens pronomen *is*.

---

[1] En rikhaltig, om också icke fullt sofrad exempelsamling finner man hos *Nipperdey*, Cornelius Nepos, grössere Ausgabe[2], besorgt von *Lupus*, Excurs VI. Jfr också *Reisig-Haase (Schmalz-Landgraf)* Lat. Synt. III s. 137 f. och not 384, *Schmalz*, Lat. Synt.[3] s. 441.

[2] Jfr *Schmalz*, anf. st. s. 256.

Emellertid förekommer än det ena, än det andra. I det följande skola vi söka uppvisa, att i detta speciella fall växlingen i användningen af pronomina icke är godtycklig utan äger sin psykologiska förklaringsgrund[1].

Exempel med reflexivpronomen:

Cic. pro Sestio 21, 48 *praesertim cum eius essem civitatis, ex qua C. Mucius solus in castra Porsennae venisset eumque interficere proposita sibi morte conatus esset.* 69, 146 *neque hic umquam puer, qui his lacrimis qua sit pietate declarat, amisso patre suo propter me, me ipsum incolumem videbit....* Cic. in Verr. V 25, 64 *Iste, quasi praeda sibi advecta, non praedonibus captis, si qui senes ac deformes erant, eos in hostium numero ducit.* Caes. de bello Gall. I, 5, 3 *Persuadent Rauricis et Tulingis et Latovicis finitimis, uti eodem usi consilio oppidis suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur* .. III 8,5 *Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta communem legationem ad P. Crassum mittunt.* III 17,3 ..*senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt*.. III 20, 3 *Sotiates* ..*equitatu suo pulso*.. *subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis locaverant, ostenderunt.* V 4, 3 *nihilo tamen secius principibus Treverorum ad se convocatis hos singillatim Cingetorigi conciliavit....* V 54,1 *At Caesar principibus cuiusque civitatis ad se evocatis.... magnam partem Galliae in officio tenuit.* VII 22,4.... *nostrarum turrium altitudinem.... commissis suarum turrium malis adaequabant..* de bello civ. III 31,3. *Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem interfecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat.* Corn. Nep. Iphicr. III 3 *Vixit ad senectutem placatis in se suorum civium animis.* Liv. III 5,9 *Is....Aequos....adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit.* IV 39,9 *quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus, quam re-*

[1] Materialsamlingen, som naturligtvis ej ger sig ut för att vara fullständig, beror dels på egna anteckningar, dels på strödda citat i de vanliga handböckerna vid behandlingen af reflexivpronomen eller ablat. absolutus. För Livius har jag begagnat mig af *Kühnast,* Liv. Synt. s. 97 f.

gionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit. IX 40,20 *Praesidio Perusiae inposito legationibus Etruriae amicitiam petentibus prae se Romam ad senatum missis consul praestantiore etiam quam dictator victoria triumphans urbem est invectus.* XXI 5,5 *Ibi large partiendo praedam stipendioque praeterito cum fide exsolvendo cunctis civium sociorumque animis in se firmatis vere primo in Vaccaeos promotum bellum*[1]. XXIV 2,2 *Itaque per se ipsi conscriptis armatisque iuventutis suae quindecim milibus ad Crotonem oppugnandum pergunt ire.* 26,10... *tum omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent orare institit....* XXV 30,9....*ita, ut....ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent relictis stationibus suis ad vim et impetum Romanorum arcendum.* XXXI 16,2 *qui....Philocle quodam ex praefectis suis cum duobus milibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso......ipse terra eodem.... pergit.* XXXII 30,7 *excitis ad se principibus id agere ac moliri coepit ....* XLV 5,10 *metuens, ne tamquam a se subtracto poenae reo iram Samothracum in se converteret.* På detta ställe kan dock *a se* bero på oratio obliqua; jfr XXXVI 5,7. Curt. Ruf. IV 5,18 *His in supplementum copiarum suarum distributis piratisque supplicio adfectis captivos remiges adiecere classi suae.* Justin. XIX 3,12 *obseratisque foribus ac nemine ad se, ne filiis quidem, admissis mortem sibi conscivit.*

Reflexivpronomen förekommer ännu på ett par ställen, som icke likna de ofvan anförda. Cic. Brut. 81,281 *qui autem occasione aliqua, etiam invitis suis civibus, nactus est imperium....* Caes. de bello Gall. I 47,6.... *Ariovistus....exercitu suo praesente conclamavit.*

Vi finna således, att i alla de anförda exemplen med undantag af de 2 sista den predikativa bestämningen i ablat. absol. utgöres af det passiva perfektparticipet. Och öfverallt kan man i stället för ablat. absol. bilda en fullständig sats med hufvudordet i ablat. absol. som ackusativ-objekt, den predikativa bestämningen som satspredikat i aktiv form och subjektet identiskt med den primära satsens subjekt. T. ex.: *le-*

---

[1] *promotum bellum:* egentligen en anakolut för *promovit bellum,* som föresväfvade Livius vid participkonstruktionen. Jfr *Weissenborn-Müller.*

gationibus prae se missis urbem est invectus blir *legationes prae se misit et* (eller *cum prae se misisset*) *urbem est invectus*. Det vill med andra ord säga, att det för tanken verksamma subjektet, s. k. *logiskt subjekt*, till den handling, som uttryckes med ablat. absol., är identiskt med satssubjektet. Det är således alldeles naturligt, att detta satssubjekt, om det någon gång åsyftas i ablat. absol., betecknas med reflexivpronomen (*sibi*, *a se*, *suus* etc.). Nu ser det visserligen ut, som om denna förklaring ej skulle vara tillämplig på ett par af de anförda exemplen: Cic. in Verr. V 25,64 och Caes. de b. Gall. III 20,3. På det förra stället kan man nämligen ej utbyta ablat. absol. *praeda sibi advecta* mot *praedam sibi advexit et*. Dock synes mig *sibi* på detta ställe kunna förklaras genom inledningsordet till ablat. absol. *quasi*, som ger uttrycket en färgning af oratio obliqua. Det innehåller nämligen satssubjektets föreställning. Man märker, hvilken skillnad det skulle bli, om *quasi* vore borta. Och jag tror näppeligen, att i sådant fall *sibi* vore på sin plats. Caesar-stället tycks göra större svårigheter. *Sotiates equitatu suo pulso pedestres copias ostenderunt* strider ju fullständigt mot den ofvan gifna regeln, att det logiska subjektet i ablat. absol. skulle vara identiskt med satssubjektet. Man kan dock invända, att motsägelsen endast är skenbar. Här berättas ju, att sotiaterna angrepo Crassus, och att deras rytteri blef slaget. Men detta var tydligen endast en krigslist, för att de skulle locka romarna in i den dal, där deras fotfolk låg i försåt. Rytteriets flykt ingick således i sotiaternas stridsplan. Handlingen, som uttryckes i ablat. absol., har logiskt sedt, så att säga, dragits in i satssubjektets inflytelsesfer. Man skulle kunna förtydliga detta genom att ge ablat. absol. följande svenska öfversättning: "Sedan de väl fått sitt rytteri slaget på flykten" eller "Först läto de romarna slå sitt rytteri på flykten".

Emellertid vill jag icke påstå, att regeln skulle verka så undantagslöst, att man icke någon gång kan träffa på en kortare ablat. absol. med reflexivpronomen (särskildt *suus*), utan att de bägge subjektens identitet kan påvisas. Bland det material, som stått mig till buds, har jag dock icke funnit något sådant ställe.

I de bägge sist anförda exemplen (Cic. Brut. 81,281 och Caes. de bello Gall. I 47,6) uttrycker icke ablat. absol. någon utpräglad verbalhandling. Tvänne adjektiv, *praesente, invitis*, intaga där det passiva participets plats. För öfrigt är att märka, att dessa *ablativi absoluti* (*etiam invitis suis civibus* och *exercitu suo praesente*) genom sin korthet och sin plats närmast före satspredikatet tydligt bära en satsdels kännetecken[1].

Annorlunda blir däremot förhållandet, om det för tanken verksamma subjektet i ablat. absol. är ett annat än det grammatiska. Vi kunna då vänta *is* i ablat. absol., om satssubjektet skall betecknas.

Exempel med is:

Liv. XXII 49,1 *Parte altera pugnae Paulus....proelium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis*.... XXIII 8,7 *Unus nec dominorum invitatione nec ipsius interdum Hannibalis Calavius filius perlici ad vinum potuit, ipse valetudinem excusans, patre animi quoque eius haud mirabilem perturbationem causante.* XXIV 3,9 *Ea tum arce satis, ut videbatur, tuta Crotoniatum optimates tenebant se, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe sua*[2]. Tacitus, Ann. III 3 *Tiberius atque Augusta publico abstinuere, inferius maiestate sua rati, si palam lamentarentur, an ne omnium oculis vultum eorum scrutantibus falsi intellegerentur.* Trots oratio obliqua har känslan af ett främmande verkande subjekt i ablat. absol. varit så stark, att *eorum* kommit att användas. Curt. Ruf. III 13,12 *inter quas tres fuere virgines, Ochi....filiae, olim quidem ex fastigio paterno rerum mutatione detractae, sed tum sortem earum crudelius adgravante fortuna.* VIII 2,33 *Duos illi iuvenes patre tradente secum militaturos sequi iussit*[3]. *Vogel* anmärker här: "Natürlicher wäre die Passivconstruktion *a patre illi traditos*". I så fall vore dock *sibi traditos* mera i enlighet med språkbruket. Att exempel på en sådan passivkonstruktion med *is* icke saknas, skola vi se i det följande.

---

[1] *suis* på Cicero-stället kan för resten betyda "hans egna".

[2] Jfr not 1 och *Weissenborn-Müller* till detta ställe.

[3] *illi* står här användt som tredje personens pronomen i likhet med *is*.

gationibus prae se missis ***urbem est invectus*** blir *legationes [illegible] se missit et* (eller ***cum prae se misisset) urbem est invectus.*** [illegible] vill med andra ord säga, att det för tanken verksamma [illegible] jektet, s. k. *logiskt subjekt*, till den handling, som uttryckes i ablat. absol., är identiskt med satssubjektet. Det är [illegible] alldeles naturligt, att detta satssubjekt, om det någon åsyftas i ablat. absol., betecknas med reflexivpronomen (*se, suus* etc.). Nu ser det visserligen ut, som om den[illegible] klaring ej skulle vara tillämplig på ett par af de anförda [illegible] len Cic. in Verr. V 25,64 och Caes. de b. Gall. III [illegible] det förra stället kan man nämligen ej utbyta ab[illegible] *praeda sibi adiecta* mot ***praedam sibi adiexit*** *et* [illegible] mig [illegible] på detta ställe kunna förklaras genom [illegible] det till ablat. absol. *quasi*, som ger uttrycket [illegible] Det innehåller nämligen [illegible] Man märker, hvilken skillnad [illegible] Och jag tror nappe[illegible] Caesar-stället [illegible]

[illegible]

...mpel och de andra, som ...ände. Man kan jämföra ...is ad eum *undique legatis.* ...förändra ablat. absol. till ...subjekt som i den ursprung... ...ktet är här ett annat (*hostes,* ...n ordning, att icke reflexiv...

...le, där någon verbalhandling ..., 220 *Orator autem vivis eius*[2] ...*amerabatur propter verborum boni...* ...förut[3] anförda ställena med ad... ...blat. absol. (*exercitu suo praesente,* ...n man säga, att dessa exempel till... ...är verbalhandlingen i ablat. absol. ...allande. Känslan för reflexivprono... ...pronomen blir därför mera indifferent. ...nden torde valet af pronomen bero på ...ning af uttryckets större eller mindre ...hållande till satspredikatet.

...ingssätt, som jag ofvan sökt att genom... ...lativus absolutus, kan äfven få en vidsträck... ...*Nipperdey*[4] har samlat några fall, där *is* ...t användes vid enkelt particip.

...Mil. 15, 39 ... *qui, cum decretum de me Capuae* ...*ctae Italiae cupienti et eius fidem imploranti si...* ...*Halms* förklaring af detta *eius* lyder: "*eius fidem* ...Abweichung vom gewöhnl. Sprachgebrauch für ...ur in Satztheilen eintreten kann, die abgekürzte ...ind (=*cum eius fidem imploraret*)". Cic. pro ... *Qui cum affuit post delatam ad eum primam illam* ...*em, indicavit se audisse aliquid, non credidisse. Halm:* ...ist logisch richtig aber gegen den gewöhnlichen Sprach...

[1] I senlatinet tycks reflexivpronomen ha inträngt äfven här. Jfr *Lön...* ...f. st.

[2] ...*derit* skrifver *a suis* för *vivis eius,* hvilket dock synes alltför djärft.

[3] ...s. 57.

[4] Anf. st. Excurs VI s. 245.

På de ställen, som jag hittills anfört[1], tjänstgör det aktiva presens-participet som predikativ bestämning i ablat. absol. En anmärkning, som möjligen ligger nära till hands, nämligen att reflexivpronomen här ofta icke kan användas på grund af tvetydighet — *se* skulle kunna vara direkt reflexivobjekt — har föga betydelse. Om man undersöker de enskilda exemplen, skall det visa sig, att knappast i något enda någon tvetydighet skulle kunna vara möjlig, oafsedt att de latinska författarna i allmänhet icke så ängsligt förebygga tvetydig tolkning utan ofta lämna afgörandet åt sammanhanget.

För öfrigt har jag funnit ställen äfven med passivt particip, där samma förklaringssätt kan tillämpas. Caes. de bell. Gall. I 25, 3 *Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus* ***eorum*** *scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis commode pugnare poterant*.... III 1, 4 *Galba secundis aliquot proeliis factis castellisque compluribus eorum expugnatis missis ad* ***eum*** *undique legatis obsidibusque datis et pace facta constituit*[2].... de bell. civili I 2, 3 *timere Caesarem ereptis* ***ab eo*** *duabus legionibus, ne ad eius periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur;* Curt. Ruf. V 12, 13 *Persae* ***ad illos*** *clamore perlato attoniti metu nec arma capere.... nec quiescere audebant, ne impie deserere regem viderentur*[3].

---

[1] *Lönnergren*, De Syntaxi Sulpicii Severi, Upsaliae 1882 s. 9, anför ett analogt ställe från Sulpicius Severus: 2, 20, 2 *Multis* ***ad eum*** *confluentibus, speciem iusti exercitus effecerat* och troligen också D 3, 4,1 *sequentibus* ***eum****....ordinibus*.

[2] V 35, 1 *Quo praecepto ab iis diligentissime observato, cum quaepiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant.* Detta ställe utgör ett märkligt undantag. Trots subjektens identitet står här *ab iis* i ablat. absol. Orsaken är tydligen den, att författaren från början tänkt sig en annan hufvudsats. Nu införes subjektet *hostes* först mot slutet, liksom om det vore fråga om någon ny handlande person. Regelbundet borde det ha hetat: *Quo praecepto ab hostibus observato..velocissime refugiebant*, hvilket ju är den vanliga ordningen, då subjektet ej står redan i meningens början eller ligger i satspredikatet. Jfr VII 6, 1 *His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum..intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est.*

[3] *illos* tjänstgör som tredje personens pronomen, hvilket tycks vara en egenhet hos Curtius, se ofvan sid. 59 not 3.

Skillnaden mellan dessa exempel och de andra, som också hade passiva participet, är slående. Man kan jämföra *legationibus prae se missis* och *missis ad eum undique legatis.* På det senare stället kunna vi ej förändra ablat. absol. till en självständig sats med samma subjekt som i den ursprungliga satsen; ty det handlande subjektet är här ett annat *(hostes, Alpini).* Följaktligen är det i sin ordning, att icke reflexivpronomen användes[1].

Slutligen finnes ett ställe, där någon verbalhandling icke förekommer: Cic. Brut. 61, 220 *Orator autem vivis eius*[2] *aequalibus proximus optimis numerabatur propter verborum bonitatem....* Om man jämför de förut[3] anförda ställena med adjektiv i stället för particip i ablat. absol. *(exercitu suo praesente, invitis suis civibus),* så kan man säga, att dessa exempel tillhöra ett gränsområde, där verbalhandlingen i ablat. absol. icke gör sig särskildt gällande. Känslan för reflexivpronomen eller demonstrativpronomen blir därför mera indifferent. Under sådana förhållanden torde valet af pronomen bero på författarens uppfattning af uttryckets större eller mindre självständighet i förhållande till satspredikatet.

Detta förklaringssätt, som jag ofvan sökt att genomföra i fråga om ablativus absolutus, kan äfven få en vidsträcktare tillämpning. *Nipperdey*[4] har samlat några fall, där *is* mot språkbruket användes vid enkelt particip.

Cic. pro Mil. 15, 39 ....*qui, cum decretum de me Capuae fecit, ipse cunctae Italiae cupienti et eius fidem imploranti signum dedit..* *Halms* förklaring af detta *eius* lyder: "*eius fidem* sehr seltene Abweichung vom gewöhnl. Sprachgebrauch für *suam f.*, die nur in Satztheilen eintreten kann, die abgekürzte Nebensätze sind (=*cum eius fidem imploraret)*". Cic. pro Sulla 29, 81 *Cui cum affuit post delatam ad eum primam illam coniurationem, indicavit se audisse aliquid, non credidisse. Halm:* "*ad eum* ist logisch richtig aber gegen den gewöhnlichen Sprach-

[1] I senlatinet tycks reflexivpronomen ha inträngt äfven här. Jfr *Lönnergren,* anf. st.

[2] *Piderit* skrifver *a suis* för *vivis eius,* hvilket dock synes alltför djärft.

[3] s. 57.

[4] Anf. st. Excurs VI s. 245.

gebrauch, der *ad se* verlangte. Der Participialsatz erscheint so als ein selbständiger, nicht als ein in den Hauptsatz verschlungener Zwischensatz. Beispiele sind sehr selten, doch s. p. Mil. 39." Ascon. in Milon. 47 *Quod dicit intentata nobis est et obici vos pro me non sum passus, manifestum est pertinere ad id tempus, quo post rogationem a P. Clodio in eum promulgatam urbe cessit.*

Kühnast[1] anför ett analogt exempel från Livius XXXXV 44, 16 *Donec ad classem dono datam ei rex pervenisset, L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet....*

I alla dessa fall är, som synes, det logiska subjektet till particip-uttrycket ett annat än satssubjektet.

Corn. Nep. Fragm. Guelpherb. *quippe qui philosophiam anteeum incomptam Latinam sua conformaverit oratione.* Här står visserligen ett adjektiv i stället för ett particip, men *incomptam* är till betydelsen detsamma som *non comptam* och stället således analogt med föregående.

---

[1] Anf. st. s. 99.

Några ord i den homeriska frågan.

AF

RUDOLF RÖDING.

Den homeriska frågan räknar gamla anor. Redan de antika författarne tvistade om Homer. Ej nog med att de båda stora homeriska dikterna af dem flitigt kommenterades och kriticerades, utan vi höra äfven talas om flere "homeriska" hjältesånger, olika förf. till Iliaden och Odysséen, ja vi sakna ej ens talet om "enkelsånger", af hvilka Iliaden och Odysséen skulle sammansatts till enhetliga verk. Med *Aristark*, antikens utan tvifvel största auktoritet på detta område, kan dock frågan för lång framtid sägas vara afgjord till förmån för en enda Homer såsom Iliadens och Odysséens skald. Striden blossade som bekant upp igen när *Wolff* år 1795 utgaf sina berömda *prolegomena*, ty de gåfvo signalen till en storm, hvars vågor ännu gå höga. Det finns väl ej något annat filologiskt verk, som väckt ett så stort uppseende och åstadkommit en så långvarig strid inom både lärda och olärda kretsar hos samtid och eftervärld. Af den stolta *Wolffska* lärdomsbyggnaden finnes visserligen ej en enda sten kvar, som ej söndersmulats af kritiken, men utan frukt för vetenskapen har striden dock ej varit, ty den har gifvit anledning till värdefulla undersökningar, äfven om dessa understundom väl mycket färglagts af den subjektiva smakens godtyckliga domar. *Hugo Bergstedt* har i ett 1893 utgifvet förträffligt orienterande arbete — "Striden om Homer" — lämnat en klar bild af stridens gång och dåvarande läge. Sedan dess har emellertid en ny och äfven för den homeriska frågan viktig historisk källåder flitigare bearbetats och uppgräfts, och det är hufvudsakligen med anledning däraf jag begagnat ett kärt tillfälle att yttra några ord i ofvanstående fråga.

Allt sedan *Schliemann* år 1870 tog sitt första spadtag på Hissarliks borgkulle, hafva systematiska utgräfningar företagits på olika ställen af den klassiska antikens mark, och resultaten af dessa gräfningar föreligga i form af vidgade utsikter öfver flerfaldiga områden af den grekiska fornkunskapen. Särskildt hafva de sedan det nya århundradets början ifrigt bedrifna utgräfningarna på Kreta lämnat ett oväntadt rikt utbyte åt den vetenskapliga upptäcktsforskaren och anvisat den äldsta grekiska historieskrifningen nya vägar.

Den kulturvärld, med hvilken vi genom dessa gräfningar stiftat närmare bekantskap, har efter det "guldrika" Mykene, där genom de Schliemannska utgräfningarnas glänsande resultat denna kultur först trädde i dagen, fått namnet den mykenska, ehuru den numer kanske med större rätt borde kallas den kretiska. Ty på Kreta synes denna kultur hafva slagit ut sina rikaste blommor och har möjligen därifrån, mättad af österländskt inflytande, spridt sig tillbaka öfver Arkipelagens öar och kringliggande fastland. Denna s. k. mykenska kultur, sådan vi känna den af utgräfningsfynden, kännetecknas af en rik utveckling på snart sagdt alla områden. Storartade palatsbyggnader i flera våningar med präktiga propyleer och en mångfald af salar, gårdar, badrum, magasiner m. m. vittna om arkitekturens höga ståndpunkt. Och den rika konstnärliga utsmyckningen af dessa palats med målerier och skulpturverk bär intyg om en konstskicklighet, som måste väcka vår förvåning. Genom väggmålningarnas bilder få vi äfven en god inblick i tidens sociala lif. Med anledning däraf har t. ex. *Milchhoefer*[1] kunnat framhålla, att "det kvinliga elementet tydligen spelar en framstående roll och förlänar denna kulturkrets en särskildt egendomlig färgning". "Kanhända", anmärker därför en annan förf., "är det ej heller en blott tillfällighet, att det trojanska kriget, i hvars sagostoff månget drag från denna period är inväfdt, just blossat upp för en kvinnas skull". Utan tvifvel möta vi alltså här en högt utvecklad civilisation, för hvilken ej ens skrifkonsten varit okänd, att döma af talrika under de kretiska gräfningarna funna lertaflor, på

[1] Aus dem Reiche des Minos. Deutsche Rundschau, juni 1902.

hvilka mellan förtecknade linjer allehanda skriftecken äro inristade.

Gräfningsresultaten från de olika orterna synas gifva vid handen, att denna kultur väsentligen likartad sträckt sig öfver större delen af Grekland — Tessalien, Boiotien, Attika, Argolis, Lakonien och öarne — samt äfven utbredt sig till Mindre Asiens nordvästkust (Troja). Kronologiskt är det numer möjligt att bestämma den mykenska perioden, den äldsta i Greklands historia. Och äfven härtill hafva de kretiska fynden lämnat tydliga bidrag. Man synes vara tämligen öfverens om, att det i allmänhet är det 2:dra årtusendet f. Kr., som kan betecknas såsom den mykenska epoken. Vid början af detsamma kommo indogermanska stammar norrifrån invandrande till Grekland och trängde så småningom undan landets autoktoner. Sin höjdpunkt når denna period i midten af detta 2:dra årtusende, och när den s. k. doriska vandringen förhärjande drog fram öfver det grekiska fastlandet och dess öar — det är vid slutet af det 2:dra årtusendet omkr. 12:te — 10:de årh. f. Kr. —, då gick också den mykenska kulturvärlden upp i lågor. Alla de mykenska fursteboningarna synas nämligen vid denna tid hafva blifvit förstörda af häftiga eldsvådor, tydligen orsakade af fiendehand.

Denna mykenska kulturvärld, såsom den ofvan framställts, känna vi delvis förut till af de homeriska skildringarna. Ty numer lär man väl vara tämligen ense därom, att det väsentligen är teckningar från en för-jonisk period, som möta oss i de homeriska hjältesångerna, äfven om den homeriska poesiens sammanhang med den mykenska kulturen ej ännu kan sägas vara fullt utredd. Det är således ej utan starka skäl, som i nyare arbeten öfver Greklands äldsta historia den homeriska, d. v. s. den af Homer skildrade världen målas "med färger och drag, lånade från den mykenska kulturen". Man kan väl säga, att i detta fall utgräfningsfynden och de homeriska berättelserna komplettera hvarandra, såsom redan *W. Helbig* visat i sitt bekanta arbete: Das Hom. Epos aus den Denkmälern erläutert. 2dra uppl. 1887. Detta hindrar emellertid icke, att i de homeriska dikterna åtskilliga drag förekomma, som tydligt förråda en yngre period. Homer har ej kunnat undgå

att då och då låta sin egen samtids förhållanden skymta igenom vid berättelsen om förgångna tiders hjältar och händelser, på samma sätt som ju mången modern förf. (t. ex. Shakespeare eller Tegnér) medvetet eller omedvetet inlagt moderna tankar eller seder vid skildringen af sina forntidshjältar. Hos Homer finna vi därför gammalt och nytt blandadt om hvartannat, och vi kunna bestämdt skilja mellan äldre och yngre kulturdrag liksom mellan äldre och yngre språkformer, om också utan tvifvel stor försiktighet härvidlag är tillrådlig. Ehuru t. ex. bronsen tydligen är den metall, af hvilken i allmänhet vapen och andra redskap äro tillverkade, känner Homer väl till järnet och dess användning, hvilket ju uppenbarligen tyder på en senare tid. På samma sätt hänvisar äfven *P. Cauers* undersökning öfver den olika betydelsen af ordet ἕδνα liksom också hans framställning af tempelbyggnaden hos Homer på skilda kulturstadier. Redan *Helbig* kunde i nyssnämnda arbete påvisa, hurusom den gamla mykenska seden att begrafva de aflidnas kroppar i den homeriska skildringen efterträdts af seden att bränna dem, och att den storartade mykenska befästningskonsten råkat i glömska. Skaldens egen tid synes också kännetecknas af en bestämd tillbakagång i mångfaldiga afseenden, och den period, han skildrar, bär tydliga spår af att vara en öfvergångsperiod, såsom också *Helbig* påpekat. Under sådana förhållanden kan det ej gärna vara berättigadt att — såsom skett och ännu sker — om äldre eller yngre kulturdrag förekomma i en homerisk sång, afdelning eller vers, däraf draga den slutsatsen, att densamma ej tillhör en och samme skald, utan måste härstamma från till tiden skilda författare.

Episka skalder hafva funnits i Grekland långt före Homer. Ehuru denne plägar nämnas "skaldekonstens fader", måste hans namn dock anses beteckna icke början, utan snarare blomman och afslutningen af den grekiska epiken. Att döma af de homeriska skildringarna måste vi antaga, att vid de mykenska furstehofven — liksom i de nordiska vikingaborgarnes gästabudssalar — sångare uppträdt, hvilka såsom improvisatörer eller yrkessångare inför ifrigt lyssnande åhörare sjungit sina sånger om κλέα ἀνδρῶν. Det trojanska krigets sagostoff — detta må nu utgöra erinringar om ett verk-

ligt grekiskt hämdetåg mot Troja eller minnen af strider på olika platser och tider, som sedan af Homer koncentrerats kring Troja — lämnade särskildt omtyckta ämnen åt dessa sångare. Århundrade efter århundrade klingade dylika sånger om blodiga strider och djärfva sjöfärder och så småningom trängde de sig ut i vidare kretsar och blefvo en folkets egendom och lefde på dess läppar. När den s. k. doriska vandringen tvingade Greklands inbyggare att delvis söka sig nya bostäder i främmande land, så är det endast helt naturligt, att dessa utvandrare togo med sig sina inlärda sånger såsom en rik skatt af minnen från sina gamla hembygder. Och i det nya hemmet lefde dessa sånger upp igen såsom ett dyrbart arf från moderlandet. Då sedan bland grekerna på Mindre Asiens kust den store joniske skalden framträdde, som vi ha att tacka för Iliaden och Odysséen, så hade han alltså före sig en sådan skatt af omtyckta sånger, hvilka han i stor utsträckning har begagnat sig af vid kompositionen af sina båda hjältedikter och af hvilka vi således här höra ett återljud, sedan de själfva gått förlorade. På detta sätt kunna vi åtminstone lättast förklara den mängd af både språkliga och sakliga egendomligheter, som möta oss vid studiet af Iliaden och Odysséen. Några sådana egendomligheter skall jag i det följande vidröra, för att visa, dels huru de på ofvannämnda sätt lättast kanhända låta förklara sig, dels att de ej få användas såsom vittnen mot Homer för att därmed utgallra en mängd verser eller afdelningar såsom "ohomeriska". Homerkritiken gjorde säkerligen väl, om den följde *S. L. Tuxens*[1] råd och i stället för att gå ut ifrån "die allgemeine Gesetze und Formen des menschlichen Denkens aller Zeiten und Bildungsstufen"[2] grundligt studerade och betänkte dessa för skaldens personliga läggning utmärkande egendomligheter — jag tänker naturligtvis här särskildt på de sakliga egendomligheterna — genom hvilka den homeriska poesien mer eller mindre decideradt skiljer sig från den moderna. När så skett och den homeriska poesiens särprägel i sina enskildheter konstaterats i stället för att såsom

[1] Den moderne Homerkritik. Köpenh. 1901.

[2] Kirchhoff: Die homerische Odyssée sid. 252.

nu ofta bortförklaras såsom "ohomeriska", då har man därmed fått en säkrare utgångspunkt än den ofvannämda "allmänna", och då kan man måhända med större framgång — ehuru äfven då stor försiktighet torde behöfvas — gifva sig in på frågan om hvad som är "homeriskt" eller "ohomeriskt".

Hvad först de språkliga egendomligheterna beträffar, så räknar jag dit t. ex. de många delvis oförklarade epitheta, som förekomma i de homeriska dikterna. Skaldespråket har ju i allmänhet en viss förkärlek för ålderdomliga och ovanliga ord och uttryck, och äfven i det homeriska språket kunna vi göra en sådan erfarenhet. Ty af alla de ord, som Homers språk innehåller, är det ungefär en fjärdedel, som blott påträffas en enda gång. Särskildt anmärkningsvärda äro de s. k. epitheta ornantia, af hvilka dessutom en stor del för oss ännu i dag äro gåtor, så mycket svårtyddare, som många af dem tillhöra de s. k. ἅπαξ λεγόμενα. Man kan visserligen å ena sidan ej undgå att iakttaga, att Homer med stor omsikt och noggrannhet valt sina egenskapsord, så att de visa sig karaktäristiska både för det ord de tilläggas och för situationen i dess helhet. Men å andra sidan möta oss flerfaldiga gånger epithet, som alldeles icke passa till sammanhanget. Ja, det ser ibland ut som om Homer själf ej haft fullt klart för sig hvad dessa epithet verkligen innebära[1]. Dylika epithet äro antagligen lånade från en äldre diktning, där de så småningom stelnat till konventionella uttryck, som sedan gått igen i de homeriska sångerna. Under den episka diktningens utveckling har det väl helt naturligt gått så till, att vid beskrifningar af en del händelser och situationer, som ofta återkomma, vissa uttryck och vändningar fixerat sig. Vi finna exempel på liknande förhållande äfven i ryska och serbiska folksånger. Sådana ord och fraser från ett äldre språkbruk bevisa emellertid ingalunda, att hela verser eller partier af de homeriska sånger, där de påtäffas, äro af äldre datum än öfriga eller af en annan författare.

Måhända innehålla åtskilliga af dessa epithet lärorika minnen från uräldsta tider, om hvilka vi eljest hafva liten eller ingen

[1] Jfr. *P Cauer*: Grundfragen der Homerkritik. 1894. Sid 270.

kunskap. Ett sådant adjektiv som t. ex. βοῶπις, den koögda, såsom bestämning till den argiviska Hera, "tjurguden" Zeus' maka — bilden af tjuren och kon spelar en stor roll i denmykenska konsten — erinrar möjligen om den ursprungliga fetischism, djurdyrkan, som i en senare tid fortlefde i de djur, som helgades åt vissa gudomligheter. I sådant fall hade väl *Schliemann* ej så orätt, då han med anledning af de med ugglehufvud försedda idoler, han funnit under sina trojanska gräfningar, ansåg adj. γλαυκῶπις hafva med ugglan (γλαύξ) att göra.

I ett för några år sedan utkommet arbete fäster *H. Brunnhofer*[1] uppmärksamheten på ett stort antal homeriska ord, särskildt epitheta, som han anser för första gången låta sig tillfredsställande förklara ur Rigvedas språkbruk, och han menar, att det efter de senaste årtiondenas arkeologiska upptäckter ej bör förefalla underligt, om det kan uppvisas iraniska och semitiska element i Homers språkskatt. I åtskilliga af de homeriska epitheta hafva vi då måhända af Homer själf oförstådda språkrester, medförda af akeerna från tiden före deras inträngande i Grekland. Den mykenska kulturens bärare hafva då möjligen varit åt väster afvikna medlemmar af samma sanskrit-arier, som från Armenien och Medien slogo sig fram genom Iran till Indien.

En annan språklig egendomlighet möter oss i den homeriska dialekten. Språket i de homeriska dikterna företer nämligen likaväl som den kultur där skildras en egendomlig förening af gammalt och nytt. Det utgör en sammanblandning af två dialekter, en äldre och en yngre, den æoliska och den joniska. Och det märkliga är, att de yngre joniska språkformerna ofta förekomma i erkändt s. k. äldre partier af de homeriska sångerna, under det att omvändt æolismer insmugit sig i s. k. yngre partier. Ja, det æoliska κέν och det joniska ἄν, som förekomma om hvarandra och utgöra ett säkert bevis på dialektblandningen, påträffas ej sällan i samma vers och samma sats, så att man måste undra, om ej skalden på dylika ställen medvetet eller omedvetet sökt gifva sina ver-

[1] Homerische Rätsel. Die Hom. Epitheta ornantia — etym. und hist. geografisch gedeutet Leipzig 1899

ser en ålderdomligare prägel genom tillsättande af det æoliska κέν. Hur denna dialektblandning bör förklaras är en fråga, som ej är lätt att besvara. Är den en konventionell konstprodukt, som "aldrig och ingenstädes talats och som t. o. m. rapsoderna måste lära sig", såsom *Wilamowitz-Moellendorff*[1] anser? Ett försök till förklaring, som gjort rätt mycket väsen af sig, har framställts af *Aug. Fick.* Han tänkte sig, att den nuvarande texten uppkommit på det sättet, att de ursprungligen æoliska verserna ord för ord öfversatts till joniska och att en æolisk form här och hvar fick stå kvar blott då en motsvarande jonisk på intet sätt kunde passas in i versen. Emellertid hade *Wolfg. Reichel* visat, att i Iliaden kunna särskiljas två slags beväpning, en äldre, som stämmer öfverens med den mykenska kulturens minnesmärken: en lång, kroppen täckande sköld utan harnesk, och en yngre med en lätthandterlig rundsköld och bronspansar. *Carl Robert* i sina Studien zur Ilias (1901) menar sig därjämte hafva funnit en tämligen bestämd skillnad mellan tvänne partier af Iliaden, den ena kännetecknad af "mykensk" och den andra af "jonisk" beväpning. Tillsamman med *Fr. Bechtel*, som skrifvit "Beiträgen" till hans afhandling, tror han sig kunna konstatera, att den mykenska delen ursprungligen varit skrifven på æolisk dialekt, under det att den andra delen uppvisar mer eller mindre tydliga och "fastsittande" jonismer. Med anledning häraf och i öfverensstämmelse med den Fickska hypotesen om en Urilias på rent æolisk dialekt har Bechtel också sökt åstadkomma en sådan Urilias. Om denna har uppstått i Aeolis eller af en jonier är diktad på æolisk dialekt, vågar han dock ej afgöra! Experimentet — ty såsom sådant bör det väl betraktas — måste emellertid anses misslyckadt. Den Bechtelska Urilias visar oss en dikt utan början och slut på 2,146 vv., där berättelsens sammanhang afbrytes 49 gånger.[2] Och hvad beväpningen angår finner man den "joniska" rundskölden afbildad på mykenska vasfynd; och å andra

---

[1] Homer. Untersuch. sid. 292

[2] Jfr *P Cauer*: Kulturschichten und sprachliche Schichten in der Ilias. (Neue Jahrb. für das klass. Alterthum. 1902)

sidan, om t. ex. en yngre jonisk skald skulle teckna telamoniern *Ajas*, som alltid uppträder med den mykenska skölden, hvars bärrem kanhända gifvit honom hans tillnamn, så måste han väl med eller mot sin vilja gifva honom de karaktäristiska vapnen, ty eljest skulle man ej känna igen honom. Den mykenska skölden kan då ej vara ett bevis på ett stycke af en Urilias. På samma sätt kunna andra ålderdomliga drag liksom äfven æoliska ord och ordformer påträffas i en sång eller del däraf utan att med nödvändighet utgöra bevis på dess äldre härstamning. Den episka blandningsdialekten bör dock ej uppfattas såsom ett med den episka stilen från början förbundet konstmedel, utan har väl historiskt utvecklat sig. Man har ju antagit, att i urtiden före doriska vandringen hela Grekland bildat ett enda stort sammanhängande æoliskt språkområde. Denna hypotes må vara riktig eller ej — när de på folkets läppar lefvande æoliska sångerna följde med utvandrarne till Mindre Asien och där under tidernas lopp lärdes och sjöngos af jonier, så är det blott helt naturligt, om dessa jonier i de gamla sångerna, som de i minnet kvarhöllo och lärde ut släktled efter släktled, inblandade uttryck och språkformer ur sin egen dialekt. Och om de själfva fortsatte den episka diktningen och diktade nya sånger, så är det lika naturligt, om de med minnet fylldt af de gamla sångerna äfven då blandade ihop de båda dialekternas uttryckssätt. Så har möjligen dialektblandningen uppstått och så småningom har under tidens lopp däraf utbildat sig den konventionella episka språkstil, som vi hafva för våra ögon i den homeriska texten.

Iliaden och Odysséen förutsätta tydligen en föregående episk diktning under många generationer, och själfva språket i de homeriska sångerna med dess märkvärdiga blandning af ålderdomliga och yngre element och den uppenbarligen konventionella stilen torde kunna anses såsom ett fullgodt bevis på en sådan diktnings verklighet. *Erich Bethe*[1] tror sig också kunna uppvisa faktiska rester af dylika sånger, som bibehållit sig hos Homer.

[1] Homer und die Heldensage. Die Sage vom Troischen Kriege. (Neue Jahrb. für das klass. Alterthum 1901.)

Det är framför allt tvänne sakliga egendomligheter i de homeriska dikterna, som utgjort svåra stötestenar för Tysklands lärde, nämligen de talrika upprepningarna (iterata) och motsägelserna, som vi faktiskt påträffa hos Homer. Den negativa kritikens härförare och djupa leder hafva därifrån hämtat sina vapen, som de flitigt användt mot den arma skalden — och vers efter vers har utmönstrats, och jag är ej säker på, om det finnes någon homerisk vers kvar, som ej af någon anfäktats. Men olyckan har varit, att hvad den ene kritikern förklarat "ohomeriskt" har af en annan prisats såsom äkta vara, och ett sådant förhållande gör lätt metoden misstänkt.

Upprepningarna utgöra ungefär en tredjedel af samtliga homeriska verser och kunna redan därför ej gärna alla utgallras; de höra tydligen med till den episka stilen, som för skildringen af bestämda händelser och situationer begagnade samma ständigt återkommande ord och verser, så att de en gång för alla blifvit invanda formler, dem skalden använde utan att alltid så noga i detalj tänka på deras innehåll, ja, utan att de strängt taget passa i stycket, där de hvarje gång förekomma. Att vid en jämförelse mellan dylika ordagranna upprepningar söka visa, att på det ena stället föreligger original och på det andra efterapning, och däraf sluta sig till det ena partiet såsom äldre än det andra och således af olika författare, har *Carl Rothe*, en lärjunge till *Kirchhoff*, ådagalagt vara ohållbart. Öfverensstämmelsen kan hafva uppstått därigenom att förf. på bägge ställena gjort sig till godo ett färdigt stycke ur äldre episka dikter.

Motsägelserna hos Homer äro ju likaledes talrika och ej svåra att uppleta. Och när verkliga eller förmenta motsägelser upptäckts, har man också genast varit färdig att antaga olika författare till de stycken, där sådana motsägelser spårats. Men hvilken skald, äfven modern, är så konsekvent under hela sin poetiska alstringstid, att han ej någon gång råkat motsäga sig? Och om den poetiska situationen föranleder skalden till en dylik inkonsekvens, hvarigenom hans dikt kan vinna i lif och åskådlighet, så får man väl ej vara för sträng. Minst har man rätt att lägga det moderna tänkandets och

den moderna estetikens snäfva fordran af korrekthet på ett 3000-årigt skaldeverk, hvars naiva karaktär just kännetecknas af sakliga egendomligheter, som man borde lära sig att förstå i st. för att bortförklara. *S. L. Tuxen*[1] har visat, att bägge dessa sakliga egendomligheter äfven förekomma hos de grekiska tragediförfattarna, utan att man dock därför ännu åtminstone velat finna olika författare till olika delar af deras dramer.

En omständighet, som utan tvifvel bidragit till den lärda världens obenägenhet att uppfatta enheten i de homeriska sångerna och dess förkärlek för Liederteorien, är hufvudhandlingens episodartade utveckling och episodernas relativa själfständighet, men äfven detta tillhör den homeriska diktningens egendomligheter liksom så mycket annat, som man i sin destruktionsifver ej hunnit med att få riktigt sikte på[2].

Emellertid ser det ut som om man äfven i Tyskland började bli trött på "striden om Homer". Åtminstone tyckas den s. k. högre kritikens metoder hafva råkat i misskredit. Karaktäristiskt i detta hänseende är ett yttrande af *Kirchhoffs* lärjunge *P. Cauer*[3] vid tal om den Lachmann-Kirchhoffska kompositionskritiken: "Heute muss ich bekennen, dass ich nur noch weniges von dem glaube was mir damals bewiesen zu sein schien". En efter annan — t. ex. *Erw. Rodhe, C. Rothe, Engelb. Drerup, Fr. Blass* m. fl.: jag nämner endast tyska namn, ty det är nästan uteslutande inom Tyskland den negativa Homerkritiken vunnit gehör — går öfver till den gamla öfvertygelsen om dikternas enhet, och man vågar kanske hoppas, att striden skall sluta som i antik tid med en återgång i hufvudsak till alexandrinaren *Aristark* både hvad åsikterna om Homer och hans text beträffar. Men detta hopp betecknar ingalunda något förnekande af att, sedan Iliaden och Odysséen diktades, åtskilliga tillsatser, större och

[1] S. L. Tuxen. Karaktertegning i den græske tragedie. K. hamn 1900. Jfr också *Friedrich Blass:* Die Interpolationen in der Odyssée Halle a. S. 1904, sid. 20.

[2] Jfr Tuxen: Den moderne Homerkritik. sid. 40.

[3] Grundfragen sid. 292.

mindre, inflickats i den homeriska texten; — hvilket ju också redan i antik tid misstänktes, ej minst af *Aristark.*

Homerproblemets intresse är numera ej längre bundet blott vid den kritiska och exegetiska textbehandlingen, utan synes på den senaste tiden mera hafva öfvergått till de historiska hjälpmedel, som föreligga dels i sagoforskningens upptäckter dels i de rika resultaten af de moderna utgräfningarna särskildt på Kreta.

Det homeriska liksom månget annat nationellt epos hämtar sitt stoff från sagans skattkammare, där rika minnen gömma sig af en gången tids strider och äfventyr. Och sagoforskningen tycks visa tillbaka till det grekiska moderlandet såsom den trojanska sagans hemland. Den historiska kärnan ligger då möjligen i häftiga strider, som utkämpats om ett stycke jord mellan grannar i Grekland under invandringarna från norr till söder[1]. På en nordligare hemort och en kulturströmning i nord-sydlig riktning tyder måhända redan den gamla grekiska hustypen[2].

Mot söder har alltså folkvandringen gått och med folket följde striderna och sagorna om dem, hvilka sedan omsattes i de sånger, som sjöngos vid de öfver Grekland spridda mykenska furstehofven. Särskildt har Tessalien såsom genomgångsland en stor betydelse i de grekiska sagorna, och bland æolerna där måste redan tidigt en själfständig diktkonst hafva utbildat sig: "eljest skulle Olympen och Muserna icke kunnat bibehålla den plats, de för alla tider intaga i grekernas och i viss mening äfven i våra åskådningar".[3] Från fäder till söner öfvergingo sagorna och sångerna och öfver hafvet togo utvandrarne dem med sig till Mindre Asien, där grekiska kolonier redan under mykenska tiden blifvit anlagda och som "på visst sätt sträcker sina talrika vikar och öar liksom armar mot det grekiska moderlandet".[4] Och där har joniern Homer — att Iliaden och Odysséen äro joniska skapelser, visar redan den joniska dialekten — tagit hand om de strödda

---

[1] Jfr *E. Bethe*: Homer und die Heldensage.
[2] *Ferd. Noach*: Homerische Paläste. Leipzig 1903. sid. 35.
[3] *P. Cauer*. Grundfragen sid. 144.
[4] *E. Meyer*.

sagorna från det grekiska moderlandet, samlat dem kring en medelpunkt och lokaliserat dem till Troja[1], där en del af striderna möjligen också utkämpats. Ty den sjätte af de utgräfda trojanska städerna är förmodligen det "homeriska Troja", en stad med mykensk kultur, som liksom öfriga mykenska borgar blifvit bränd och förstörd af fiendehand omkring år 1200 f. Kr., enligt hvad *A. Brückner* i sitt tillägg till Dörpfelds Ausgrabungsbericht antager. Af utgräfningarna har det också visat sig, att Iliadens lokalskildringar öfverensstämma med verkligheten, så att det förefaller som om skalden med egna ögon sett den ort han skildrar såsom bakgrund för sin dikt.

Men om den mykenska kulturen till så väsentlig grad utgör föremål för de skildringar, som innehållas i de homeriska hjältesångerna, så måste det förefalla underligt, om icke Kreta och dess förhållanden utöfvat något särskildt inflytande på den homeriska diktningen, då dock — efter hvad utgräfningarna synas gifva vid handen — den mykenska kulturen utvecklat sig rikast och praktfullast just där. *Er. Bethe* tror sig visserligen hafva upptäckt rester af en kretisk hjältesång i Iliaden[2], men eljest nämnes Kreta sällan i detta epos. I den yngre Odysséen däremot är Kreta välbekant och skildras ofta och noggrant. Särskildt anmärkningsvärdt är, att Odysseus själf vid tre olika tillfällen efter sin återkomst till Ithaka, då han ej vill gifva sig till känna, uppger, att han har sitt hem på Kreta, som han därvid utförligt beskrifver. Kreta var också på mykenska tiden en väldig sjömakt och de kretiska sagorna vittna om lifliga sjöfartsförbindelser mellan Kreta och ej blott Arkipelagens övärld utan med hela Medelhafvets kustländer. Där var alltså en lämplig plats för skepparsagor. *Engelbert Drerup*[3] anser också, att efter de senaste kretiska gräfningarnas upptäckter den slutledningen ligger nära till hands, att ursprunget till Odysséens äfventyrsberättelser är att söka i kretiska sagosånger, hvilket ju ej häller låter orim-

---

[1] Jfr *E. Bethe*. Die Troj. Ausgrabungen und die Homerkritik. (Neue Jahrb für das klass. Alterthum. 1904.)

[2] E, 43 — 47.

[3] Homer. Die Anfänge der hellenischen Kultur. München 1903. Sid. 131.

ligt, isynnerhet om man i likhet med *Drerup*[1] får antaga, att kretiska handelsfarare genomkorsat Medelhafvet åt alla väderstreck långt före foinikerna.

På det grekiska fastlandet — det är Drerups tankar jag återger — där krigiska härskarsläkter residerade i borgar, omgifna af kyklopiska fästningsmurar, där passade sånger om blodiga slaktningar, vapenlarm och krigsrop, där har Iliadens sagor sin äldsta hemort. På Kreta, där palatsen äro öppna utan skydd af murar och torn, som man ej trodde sig behöfva på grund af sitt skyddade läge och sin mäktiga flotta, där klingade sånger om faror och äfventyr till sjös, om aflägsna länders barbariska invånare, om lotofager och kykloper, om vindfurstens ö, som simmar i hafvet o. s. v. Där föddes Odysseussagan. Och hennes förhållande till den trojanska sagokretsen beror väl då därpå, att den föregående hjältediktens anseende och omtyckta ämne gjorde det för skalden önskvärdt att ställa äfven Odysséens sago- och äfventyrsdiktning på något sätt i samband därmed.

Man har tvistat om Odysséens geografiska uppgifter. *Dörpfeld* har nyligen i sin Ithakahypotes förfäktat de geografiska skildringarnas verklighet med någon liten namnförändring och *V. Bérard*[2] förklarar Odysséen vara ett geografiskt dokument, fastän icke grekiskt, utan foinikiskt. Homer har haft för ögonen i original eller öfversättning berättelsen om en semitisk hafsomsegling! Det sannolikaste är väl, att dikt och verklighet finnas blandade om hvarandra i Odysséens geografiska framställningar. Sjöfolk hafva ännu i dag rykte om sig att tämligen fritt berätta sina "skepparhistorier".

---

[1] Jfr. sid. 58 anf. arb.

[2] Les origines de l' Odyssée. Rev. des deux Mondes. 1902; har sedermera tillökad utgifvits i tvänne digra praktverkstomer

---

Horatius, Maecenas och striden vid Actium.

AF

JULIUS ÖSTERBERG.

Att Horatius vid författandet af första epoden tagit för afgjord sak, att Maecenas skulle blifva Caesar Octavianus följaktig under fälttåget mot Cleopatra och M. Antonius, gifva epodens begynnelseverser (vv. 1—4)

Ibis Liburnis inter alta navium,
Amice, propugnacula,
Paratus omne Caesaris periculum
Subire, Maecenas, tuo

oförtydbart vid handen.[1] Och i vv. 11—14

Feremus (sc. hunc laborem), *et te vel per Alpium iuga*
Inhospitalem et Caucasum
Vel Occidentis usque ad ultimum sinum
Forti sequemur pectore

samt i vv. 23—24

Libenter hoc et omne militabitur
Bellum in tuae spem gratiae

förklarar skalden sig för egen del beredd att följa sin beskyddare och vän, hvarthän det än bär, och att tillsammans med honom deltaga i det ifrågavarande kriget. Dessa uttalanden hafva hos Horatiusutläggarne framkallat olika meningar. Så-

[1] Vi kunna icke instämma med Kiessling-Heinze[3], som förklarar, att meningen innehåller en fråga, ej heller med Lucian Mueller, som uppfattar den hypotetiskt. I båda fallen försvagas det poetiska motivet, och genom den senare uppfattningen mister dessutom det språkliga uttrycket sin naturliga enkelhet. Däremot finnes tydligtvis intet hinder för att såsom Nauck-Weissenfels[14] statuera utrop.

lunda förklara somliga, att såväl Horatius som Maecenas deltagit i kriget och närvarit i striden vid Actium[1]; andra antaga, att detta väl varit fallet med Maecenas, men icke med Horatius.[2] Är någondera af dessa meningar riktig? Eller är sanningen på deras sida, som påstå, att det icke varit fallet med någondera?[3] Vi skola i det följande söka att med ledning af de uppgifter och antydningar, som rörande dessa förhållanden finnas i den antika litteraturen, lämna svar på dessa frågor.

Hvad först Horatius beträffar, så finnes hvarken i hans egna dikter eller öfverhufvud i någon forntida författares skrifter någon antydan om att han efter slaget vid Philippi deltagit i något fälttåg eller ens efter återkomsten därifrån lämnat Italien. Redan hans egen tystlåtenhet i detta afseende ger oss tillräcklig anledning att antaga, att han ej heller deltagit i slaget vid Actium; ty svårligen skulle en så viktig tilldragelse i hans lif kunnat undgå att på något sätt lämna spår efter sig i hans sånger, helst ju annars Caesar Octaviani krigsföretag och segrar framlockat toner från hans lyra och han äfven af segern vid Actium inspirerats till sång. Ett dylikt antagande stämmer också öfverens med den enda hos forntida författare förekommande uppgift, som direkt afser Horatii ställning till fälttåget mot Cleopatra och M. Antonius. Scholiasten Porphyrio anmärker nämligen vid epod I v. 7: *dicitur enim Caesar Augustus dedisse Horatio militiae vacationem, cum aliis negasset.*[4] Då emellertid den källa, från hvilken uppgiften härflyter, icke är ogrumlad, i det Porphyrios (liksom i långt högre

[1] Så F. Buecheler, Coniectanea (i Index schol. Bonn. 1878—79) p. 13, G. Faltin, der neunte Epodus des Horatius (i Fleckeisens Jahrb. f. class. Philol. 1885 I s. 629), Orelli-Hirschfelder (i Excursus till epod 9) samt G. Friedrich, Q. Horatius Flaccus (1894) ss. 26 — 28.

[2] Så Kiessling-Heinze[3] (inledn. till epodd. 1 och 9) och Rosenberg[3] (inledn. till epod. 1). På samma sätt synes saken uppfattas äfven af O Ribbeck, Gesch. d. röm. Dichtung II (1889) s. 114.

[3] Så Schütz[3] (inledn. till epodd. 1 och 9), Nauck — Weissenfels[14] (inledn. till epod 1) och Lucian Mueller, Q. Horatius Flaccus. Oden und Epoden (1900) I ss. 296 — 299 samt Th. Plüsz, Das Jambenbuch des Horaz (1904) ss. 56, 121.

[4] Pomponii Porphyrionis commentarii in Q. Horatium Flaccum ed. Meyer (1874) p. 143.

grad Acros) scholier utom författarens egna anmärkningar innehålla en mängd tillägg af medeltida kommentatorer[1], kunna vi icke tillmäta uppgiften i och för sig synnerlig beviskraft. För öfrigt ger anmärkningens innehåll oss stark anledning att misstänka, att den icke leder sitt ursprung från Porphyrio själf, om vi sammanställa detsamma med det kända sakförhållandet, att något tvång till krigstjänst på Horatii tid faktiskt icke existerade.[2] Och enär vi sakna andra bevismedel, som angå Horatius direkt, få vi tills vidare lämna honom. Dessförinnan vilja vi dock erinra, att första epodens ofvan citerade verser kunna gifva oss anledning till det antagandet, att Horatius närvarit i slaget vid Actium, endast under den förutsättningen, att han varit Maecenas' följeslagare.

Vi vilja i stället öfvergå till Maecenas. Om honom heter det i en elegi öfver hans död[3], vv. 39—48

...defunctus erat comes integer idem
Miles et Augusti fortiter usque pius.
Illum piscosi viderunt saxa Pelori
Ignibus hostilis reddere ligna ratis;
Puluere in Emathio fortem videre Philippi:
Tam tunc ille tener quam gravis hostis erat!
Cum freta Niliacae texerunt laeta carinae,
Fortis erat circa, fortis et ante ducem,
Militis Eoi fugientis terga secutus,
Territus ad Nili dum fugit ille caput.

Vi känna hvarken hvem som författat denna elegi eller till hvilken tid den bör förläggas[4]. Dessa omständigheter hafva

---

[1] Jfr Antoine Campaux, Histoire du texte d'Horace (1891) s. 17.

[2] Jfr V. Gardthausen, Augustus u. seine Zeit I (1891) s. 10; Th. Mommsen, Röm. Staatsrecht I² s. 493.

[3] Anthol. lat. ed. Riese 779; Poet. lat. min. ed. Baehrens I p. 128. Texten meddelas efter Riese. Afvikelserna i Baehrens' edition hafva för vår uppgift ingen betydelse.

[4] Haupt (Opusc. I p. 347) anser den vara författad några århundraden e Kr., Schantz (Gesch. d. röm. Litteratur II s. 58) efter Senecas tid, Lucian Mueller (anf. arb. I s. 299) ungefär vid midten af 1 årh e. Kr., Baehrens (anf. arb.

likväl icke hindrat Buecheler och hans efterföljare[1] att såsom grund för sin åsikt, att både Maecenas och Horatius bevistat striden vid Actium, åberopa vv. 45—46

Cum freta Niliacae texerunt laeta carinae,
Fortis erat circa, fortis et ante ducem.

Enligt den okände elegiförfattaren har emellertid Maecenas ej blott visat sig som hjälte vid Actium utan äfven deltagit i slaget vid Philippi (v. 43), i sjökriget mot Sextus Pompeius (v. 41) samt i förföljandet af Cleopatra och Antonius (vv. 47—48). Af dessa uppgifter är den om slaget vid Philippi sannolikt riktig[2]; afgjordt oriktiga äro däremot de om sjökriget mot Sextus Pompeius[3] och om förföljandet af Cleopatra och Antonius[4]. Vi kunna därför icke heller taga uppgiften angående striden vid Actium för god, så framt den icke vinner bekräftelse från annat, mera tillförlitligt håll.

Detta är emellertid ingalunda fallet. Tvärtom gå alla uttalanden, som på något sätt stå i sammanhang med denna fråga, hos de antika författarne afgjordt i motsatt riktning. Sålunda heter det hos Tacitus (Ann. VI, 11): *Augustus bellis civilibus Cilnium Maecenatem, equestris ordinis, cunctis apud Romam atque Italiam praeposuit;* och Seneca (Epist. moral. XIX, 5, 6 = 114) talar om Maecenas *cum absentis Caesaris partibus fungeretur* och fortsätter: *hunc esse, cui tunc ma-*

I p. 122) omedelbart efter Maecenas' död. Buecheler (anf. arb. p. 13) yttrar sig mera obestämdt, men enligt honom har elegiens författare varit *vir satis litteratus et Dione* [Cassio] *longe superior.*

[1] Jfr. s. 78 not 1.

[2] Jfr Gardthausen anf. arb. I s. 764.

[3] Dio Cassius lämnar vid skildringen af detta krig följande upplysning (XLIX,16,2): τά τε ἄλλα τὰ ἐν τῇ πόλει τῇ τε λοιπῇ Ἰταλίᾳ Γάιός τις Μαικήνας, ἀνὴρ ἱππεύς, καὶ τότε καὶ ἔπειτα ἐπὶ πολὺ διῴκησεν. Att Maecenas dock besökt Caesar Octavianus under dennes långvariga vistelse i södra Italien, framgår af Appian. Bell. civ. V,99: ὡς δὲ ἐπὶ συμφορᾷ μείζονι Μαικῆναν μὲν ἐς Ῥώμην ἐξέπεμπε [ὁ Καῖσαρ] διὰ τοὺς ἐπτοημένους ἔτι πρὸς τὴν μνήμην Πομπηΐου Μάγνου och V, 112: Μαικῆναν δ'αὖθις ἐς Ῥώμην ἔπεμπε [ὁ Καῖσαρ] διὰ τοὺς νεωτερίζοντας. Jfr äfven Gardthausen anf. arb. I ss. 252,271,765.

[4] När Cleopatra och strax efter henne Antonius, sedan striden vid Actium pågått ungefär två timmar (Oros. VI,19,10) och innan segern ännu lutade åt

xime civilibus bellis strepentibus et sollicita urbe et armata comitatus hic fuerit... Buecheler har mot de utsagor, vi nu anfört, invändt, att de blott i allmänhet angifva Maecenas' ställning under de borgerliga krigen och att intet hindrar, att han oaktadt densamma befunnit sig hos Caesar i slaget vid Actium.[1]

Vi lämna tills vidare denna invändning i och för sig åt dess värde, men vilja till dess belysning anföra följande sakförhållanden. Efter segern vid Actium hade Caesar sändt de veteraner, som hade anspråk på entledigande från krigstjänsten, till Italien utan att gifva dem några särskilda belöningar eller gåfvor, såsom de väntat. Detta väckte missnöje bland dem, så att de kort efter hemkomsten tillställde oro-

---

någondera sidan (Plutarch. Anton. 66,3), begifvit sig på flykten, eftersattes de genast af några Liburnerfartyg, hvilka dock snart afstodo från förföljandet. Endast Eurycles, tyrann i Sparta, hvilken drefs af personlig hämndlystnad mot Antonius, var ihärdigare; men efter ett misslyckadt försök att taga det ena amiralskeppet, på hvilket Antonius befann sig, vände äfven han om, sedan han lyckats taga det andra amiralskeppet och ett annat fartyg med rikt byte (Plutarch. Anton. 67). Dio Cassius säger däremot uttryckligen, att något förföljande af Cleopatra och Antonius ej ägde rum, medan striden ännu pågick (L, 33,5: τοὺς γὰρ φεύγοντας ἅτε καὶ ἄνευ ἱστίων ὄντες καὶ πρὸς τὴν ναυμαχίαν μόνην παρεσκευασμένοι οὐκ ἐπεδίωξαν) och att först efter slaget förföljande ägde rum, hvilket dock snart inställdes, då det visade sig omöjligt att upphinna de flyende (LI, 1,4: τότε δὲ μέρος μέν τι τῶν νεῶν ἐς δίωξιν τοῦ τε Ἀντωνίου καὶ τῆς Κλεοπάτρας ἔστειλε [ὁ Καῖσαρ]. Καὶ ἐκεῖνοι ἐπεδίωξαν μὲν αὐτούς, ἐπεὶ δ' οὐκ' ἐν καταλήψει ἐφαίνοντο, ἀνεχώρησαν). Något förföljande omtalas icke sedermera och kan icke heller hafva ifrågakommit, emedan Caesar, sedan Antonii landthär kapitulerat, begaf sig till Athen (Plutarch. Anton. 68, 3 — 4) och därifrån, efter ett besök i Eleusis (Dio Cass. LI,4,1), till Samos (Sueton August. 17), där han afvaktade underrättelser om Antonius (Dio Cass. LI,4, 1—3: ἔς τε τὴν Ἀσίαν κομισθεὶς καὶ ἐκεῖνα προσκαθίστατο, τά τε τοῦ Ἀντωνίου ἅμα ἐκαραδόκει [ὁ Καῖσαρ]· οὐ γάρ πω σαφές τι ὅπῃ διεπεφεύγει ἐπέπυστο, καὶ παρεσκευάζετο ὡς καὶ ἐπ' αὐτὸν ὁρμήσων, ἄν τι ἀκριβώσῃ . . . Ἀντώνιον μὲν ἄλλοις ἀναζητῆσαι προσέταξεν, αὐτὸς δὲ ἐς τὴν Ἰταλίαν ἠπείχθη μεσοῦντος τοῦ χειμῶνος . .).

[1] Buecheler anf. arb. s. 13: *Nam quod longo tempore quo Octavianus extra Italiam bellis Actiaco et Alexandrino detinebatur, absentis Caesaris partibus functum esse Maecenatem urbis atque Italiae custodiis praepositum rerum scriptores tradiderunt, hoc nullo pacto cogit nos ut ipso pugnae tempore eum Romae aut Brundisii fuisse, in summo belli discrimine Caesari amico defuisse putemus.*

ligheter. Dio Cassius, som berättar detta, fortsätter (LI, 3, 5) καίτοι ὁ Καῖσαρ ὑποτοπήσας τε αὐτοὺς καὶ φοβηθείς μὴ τοῦ Μαικήνου, ᾧ καὶ τότε ἥ τε Ῥώμη καὶ ἡ λοιπὴ Ἰταλία προσετέτακτο, καταφρονήσωσιν ὅτι ἱππεὺς ἦν, τὸν Ἀγρίππαν ὡς καὶ κατ' ἄλλο τι ἐς τὴν Ἰταλίαν ἔπεμψε. Enligt vår tanke måste hvar och en, som utan förutfattad mening läser dessa ord, af dem draga den slutsatsen, att författaren velat säga, att Maecenas äfven under kriget mot Cleopatra och Antonius (καὶ τότε) liksom under kriget mot Sextus Pompeius[1] hade Roms och Italiens styrelse sig anförtrodd. Men äfven här kommer Buecheler med en invändning: Dio talar om händelser efter striden vid Actium[2]; och denna upprepas af Friedrich.[3] Vi måste därför söka närmare bestämma räckvidden af detta τότε.

I omedelbar anslutning till det ställe, vi nyss anfört, omtalar Dio, huru vidsträckt fullmakt Maecenas och Agrippa för allt sitt görande och låtande i Italien erhöllo, samt berättar sedan, hurusom Caesar, som ansåg sig trygg för ytterligare oroligheter af sina trupper, i lugn och ro ordnade Greklands förhållanden och därefter begaf sig till Asien[4], där han uppehöll sig till dess han midt i vintern måste begifva sig till Italien[5], emedan förhållandena där blifvit sådana, att Agrippa ansåg hans närvaro af behofvet påkallad.[6] Det lär väl icke falla någon in att betvifla, att Maecenas lika väl som Agrippa befann sig i Italien, när Caesar kallades och ankom dit, eller att han stannade kvar därstädes, när denne efter en månads uppehåll i Brundisium öfver Grekland återvände till Asien[7]. Och att Maecenas befann sig i Rom under Caesars vistelse i Egypten, därom lämnar Velleius besked (II, 88): *Dum ulti-*

---

[1] Jfr s. 80 not 3.

[2] Buecheler anf. arb. s. 13: *Dio cum mandatam Maecenati urbis Italiaeque curam* τότε *fuisse ait, res memorat gestas post proelium et mensem Septembrem.*

[3] Anf. arb. s. 28.

[4] Närmast till Samos. Jfr s. 80 not 4.

[5] Jfr s. 80 not 4 (slutet).

[6] Plutarch. Anton. 73,3: Καίσαρα δ' Ἀγρίππας ἀνεκαλεῖτο πολλάκις ἀπὸ Ῥώμης γράφων ὡς τῶν ἐκεῖ πραγμάτων τὴν παρουσίαν αὐτοῦ ποθούντων.

[7] Dio Cass. LI,5, 1 — 2.

mam bello Actiaco Alexandrinoque Caesar imponit manum, M. Lepidus, iuvenis forma quam mente melior, Lepidi eius, qui triumvir fuerat rei publicae constituendae, filius, Iunia Bruti sorore natus, interficiendi, simul in urbem revertisset, Caesaris consilia inierat. Erat tunc urbis custodiis praepositus C. Maecenas... Hic speculatus est per summam quietem ac dissimulationem praecipitis consilia iuvenis et mira celeritate nulla cum perturbatione aut rerum aut hominum oppresso Lepido immane novi ac resurrecturi belli civilis restinxit initium; et ille quidem male consultorum poenas exsolvit. Så väl af de ord, med hvilka Velleius inleder sin berättelse, som af det sammanhang, i hvilket denna förekommer[1], kunna vi med säkerhet sluta, att han ansett, att Lepidi sammansvärjning upptäckts under Caesars vistelse i Egypten.

Vi hafva med afsikt fullständigt anfört Velleii berättelse om denna sammansvärjning och framhållit, till hvilken tid han förlägger densamma. Lepidi sammansvärjning omtalas nämligen äfven af Appianus (Bell. civ. IV,50): Μαικήνας ἐδίωκε τὸν Λεπίδου παῖδα βουλεύσεως ἐπὶ Καίσαρι, ἐδίωκε δὲ καὶ τὴν μητέρα τῷ παιδὶ συνεγνωκέναι · Λεπίδου γὰρ αὐτοῦ ἄρα, ὡς ἀσθενοῦς, ὑπερεώρα. Τὸν μὲν δὴ παῖδα ὁ Μαικήνας ἐς Ἄκτιον ἔπεμπε τῷ Καίσαρι. Mellan Velleius och Appianus råder alltså skiljaktighet i fråga om tiden för den af båda omtalade händelsen, hvilken enligt Velleius, såsom nyss nämnts, ägt rum, under det Caesar vistades i Egypten, enligt Appianus, under det han befann sig vid Actium. Hvilkendera som därutinnan träffat det rätta, kunna vi icke afgöra, så mycket mer som Livius, att döma af Perioch. 133[2], framställt Lepidi sammansvärjning först efter Caesars triumf år 29. Däremot äro båda ense om själfva hufvudsaken, eller att Lepidi sammansvärjning mot Caesar Octavianus under dennes frånvaro upptäckts och undertryckts af Maecenas, som då befunnit sig i Rom. Men lika litet som nå-

[1] I föregående kapitlet (87) omtalas Antonii och Cleopatras död under Caesars vistelse i Alexandria och i det efterföljande (89) Caesars hemkomst till Italien och triumf.

[2] *M. Lepidus, Lepidi, qui triumvir fuerat, filius, coniuratione adversus Caesarem facta bellum moliens, oppressus et occisus est.*

gon misstänkt riktigheten af Velleii uppgift, att Maecenas var *urbis custodiis praepositus*, under det Caesar uppehöll sig i Egypten, lika litet hafva vi anledning att misstänka, att Appianus tagit miste, då han uppgifver, att Maecenas (i samma egenskap) befann sig i Rom, under det Caesar uppehöll sig vid Actium. Ty genom denna uppgift kommer Appianus icke i strid med vare sig Velleius eller någon annan författare.

Gardthausen[1] förutsätter misstag, hos Appianus i det att han skulle hafva förlagt Lepidi sammansvärjning till tiden omedelbart efter slaget vid Actium. Vi förstå ej grunden för denna förutsättning, då Appianus ej med ett ord antyder, huruvida Lepidus upptäckts och anklagats före eller efter striden vid Actium. Men uppenbart är, att, såsom Appianus framställer händelserna, allt, som står i sammanhang med sammansvärjningen — således äfven Maecenas' åtgärder —, måste tillhöra tiden före slaget vid Actium; ty i annat fall skulle Maecenas ej hafva hunnit upptäcka och anklaga Lepidus samt velat sända honom till Caesar, innan denne begaf sig från Actium, hvilket skedde kort efter segern[2].

De författares uttalanden, vi i det föregående åberopat, ådagalägga alltså, att Maecenas, under det Caesar uppehöll sig utom Italien, befunnit sig därstädes före striden vid Actium, kort efter densamma samt under Caesars vistelse i Asien och Egypten. Vi kunna då med full rätt påstå, att Maecenas under kriget mot Cleopatra och Antonius lika väl som under kriget mot Sextus Pompeius varit Caesars ställföreträdare i Italien och att Dio med sitt καὶ τότε velat angifva just detta. Och likasom Maecenas under sistnämnda krig icke deltagit i någon strid, så har han icke heller under kriget mot Cleopatra och Antonius deltagit i slaget vid Actium. Maecenas var allt utom krigare och fältherre, och han skulle hafva gjort Octavianus en dålig väntjänst, om han för att vara vid dennes sida vid Actium lämnat Italien.

Redan Lepidi sammansvärjning vittnar om att Caesar där väl behöfde en ställföreträdare, som skötte hans politiska

[1] Anf. arb. II s. 247 not 1.
[2] Jfr s. 80 not 4.

väktarekall och bevakade hans intressen. Men vi veta för öfrigt, att Italien vid denna tid befann sig i ett tillstånd af allmän oro och jäsning, framkalladt af en mängd orsaker. Äfven om vi utom räkningen lämna den republikanska oppositionen, som vid Philippi väl slagits till marken, men icke fullständigt tillintetgjorts, hade Caesar Octavianus i Antonii veteraner och hemliga anhängare, hvilka behärskade stora landsträckor, farliga motståndare att räkna med. Understödda af Antonii emissarier, hvilka med fulla händer utstrött egyptiskt guld, hade dessa underblåst det missnöje, som väckts af de med Caesars krigsrustningar förenade bördorna, och den storm af ovilja, som en år 32 upptagen krigsgärd framkallat, hade tagit sig utbrott i brandanläggningar, öppet uppror och blodiga kravaller[1]. Mera än någonsin var således under den afgörande striden mot Antonius Maecenas' närvaro i Rom nödvändig.

Mot den okände elegiförfattarens antydan, som utgjorde grunden för Buechelers åsikt, att Maecenas öfvervarit slaget vid Actium[2], tala sålunda afgjordt icke blott de antika författares utsagor, som afse samtidiga händelser och förhållanden, utan äfven den samtidiga politiska situationen, och vi måste fördenskull bestämdt förneka denna åsikts riktighet. Och eftersom Horatius ju blott under den förutsättningen, att han åtföljt Maecenas[3], kan hafva bevistat samma strid, hafva vi härmed också med afseende på honom besvarat den fråga, vi i början uppställt; och vi kunna ej annat än gifva dem rätt, som påstå, att hvarken Horatius eller Maecenas befunnit sig hos Caesar Octavianus vid tiden för slaget vid Actium.

Helt naturligt möter till sist den frågan: hvilken anledning har framkallat de ofvan citerade uttalandena i Horatii första epod, hvilka vållat hela denna tvist om Horatii och Maecenas' närvaro i striden vid Actium? Svaret kan ej blifva annat än ett *non liquet*. Vi måste nöja oss med sannolikheter. Och beträffande dem inskränka vi oss till att hänvisa till de förklaringar, som gifvits af Schütz, Nauck-Weissenfels och Lucian Mueller i deras kommentarer.

---

[1] Dio Cass. L, 10, 3-4; Plutarch. Anton 58, 1. Jfr Gardthausen anf. arb. I ss. 362-363.

[2] Jfr s. 80.

[3] Jfr s. 79.

Sparta och dess bundsförvanter enligt Tukydides' framställning.[1]

AF

CLAES LINDSKOG.

I inledningen till sin framställning af det peloponnesiska krigets historia säger oss Tukydides i tydliga ord, att han redan vid krigets utbrott påbörjade detta sitt verk. Att han ej har slutredigerat de olika partierna omedelbart efter händelserna, är så självklart, att någon allvarlig diskussion aldrig bort föras därom. Men utan tvifvel har han rätt snart efter tilldragelserna nedskrifvit vissa skildringar, som sedan till väsentliga delar fått kvarstå i det slutredigerade arbetet.

Året 403 bildar epok för honom själf i hans historieskrifning. Han kommer nu på helt annat sätt i beröring med bägge de stridande partierna, "ej minst med peloponnesierna". Detta har naturligtvis haft stor betydelse för skildringen af de händelser, som inföllo efter nämnda år. Men naturligtvis har han också användt sina nya förbindelser till att fullständiga och beriktiga sin kunskap om de förflutna krigsåren. Ty visserligen hade rykten om förhållandena inom det fientliga lägret och de fientliga staterna kunnat sprida sig äfven till atenarne: vi se ju, huru både Delfis orakelsvar och Aeginas hemliga agitation blefvo kända i Atén.[2] Men några pålitliga

[1] Denna uppsats är ett fragment ur ett större arbete: om Tukydides' källor. Jag har i efterföljande uppsats sökt lämna ett prof på, huru jag tänker mig möjligheten till lösning af detta ingalunda lätta spörsmål, som den filologiskt-historiska kritiken knappast ännu gripit sig an med och dock alltid måste räkna med. Ty på frågan om Tukydides' källor beror dock afgörandet af rätt många andra frågor, som för närvarande sysselsätta Tukydides-forskningen.

[2] Jmf. II, $54_{,4}$: μνήμη δὲ ἐγένετο καὶ τοῦ Λακεδαιμονίων χρηστηρίου τοῖς εἰδόσιν, ... och II, $27_{,1}$: ἀνέστησαν δὲ καὶ 'Αιγινήτας ... 'Αθηναῖοι ... ἐπικαλέσαντες οὐχ ἥκιστα τοῦ πολέμου σφίσιν αἰτίους εἶναι.

underrättelser om ställningen på fiendesidan voro svåra att få, då ett personligt sammanträffande med motståndare var så godt som omöjligt. Det var alltså klart, att Tukydides under sin landsflykt måste erfara åtskilligt om händelserna 432—423, som han ej förut visste; det är också gifvet, att han som samvetsgrann historiker redan af detta skäl måste företaga åtskilliga ändringar med de af honom förut nedskrifna partierna. Men å andra sidan är det lika tydligt, att de meddelanden, som han kunde uppsnappa om händelser, hvilka redan lågo långt tillbaka i tiden, ej kunde med afseende på pålitlighet mäta sig med dem, som han under sin landsflykt erhöll om samtida tilldragelser. Tukydides' framställning må i de fyra första böckerna i andra afseenden — med afseende på stil och komposition — vara mera fulländad: men åtminstone för mig har det äfven vid den noggrannaste genomforskning af de senare böckerna varit omöjligt att i afseende på de faktiska uppgifterna upptäcka så pass betydande ojämnheter som i de första böckerna[1]. Och orsaken torde nog, åtminstone till en del, ligga i det af mig nu påpekade förhållandet.

Innebörden af min undersökning i detta afseende kan sammanfattas i följande två punkter:

1 Tukydides har för sin framställning i förra delen af sitt arbete haft äfven peloponnesiska källor;

2 dessa ha dock varit relativt ofullständiga samt visa spår af en bestämd ensidighet.

Närmare bevis för dessa påståenden skall, såsom jag hoppas, gifvas i den följande redogörelsen.

Tukydides använder om atenarnes fiender med förkärlek benämningen "peloponnesierna". Detta ord är ingalunda uttrycket för ett enhetligt begrepp. De många olikartade folken bildade olika partier, som stodo i skarp motsats till hvarandra och voro oense både i fråga om mål och medel. Har Tukydides hämtat sina underrättelser från vissa af dessa partier och ej från andra? Det är en fråga, som för bedöman-

---

[1] Så instämmer jag med afseende på 8:de boken med Edw. Meyer Forsch. II,406, i motsats mot hvad det stora flertalet forskare anse om denna bok.

det af de af Tukydides berättade händelserna är af fundamental betydelse, men som ännu knappast, mig veterligen, blifvit upptagen till behandling.

Det var ej Sparta självt, men dess bundsförvanter, som med nödvändighet fordrade och framtvungo kriget. De yngre lacedemonierna voro naturligtvis krigiskt sinnade — nu som alltid — men den spartanska staten hade ingen tvingande anledning att börja krig. "Fruktan för Aténs växande makt" var ett skäl, som först blef reelt, då den siciliska expeditionen öppnade lacedemoniernas ögon för Aténs stora planer och för faran af deras realiserande; att atenaren Tukydides sedermera lät detta vara det egentliga skälet för hela krigets utbrott, har måhända sin psykologiska orsak: det är alltid en om ock sorglig tillfredsställelse att finna anledningen till sin fädernestads undergång i dess egen svunna storhet. Men Aténs och Spartas intressesferer kolliderade ej i verkligheten. Det var framför allt Korint och Megara, som framtvungo kriget. Och mellan Sparta å ena sidan, Korint, Megara och åtskilliga likasinnade stater å andra sidan finna vi både före krigets utbrott och sedermera en skarp kontrast. Under de förhandlingar, som föregingo fientligheterna, uppträder ju Korint på ett mycket häftigt och utmanande sätt och sparar ingalunda i sina tal på kraftuttryck mot Sparta. Men motsatsen mellan Sparta och dess bundsförvanter framträder äfven i själfva krigföringen, om också ej i så skarpa former och därför mindre beaktad. Jag vill i korthet framhålla några drag, som belysa denna motsättning.

Spartanerna ha under krigets förra skede konsekvent sökt hålla sig till det traditionella stridssättet. De ha velat nöja sig med att angripa fienden med sin landthär. Deras strid med Atén var ju i verkligheten ej en strid på lif och död. Helt annorlunda var det med åtskilliga af Spartas bundsförvanter, Korint, Megara, Beotien o. a. Dessa ville ej nöja sig med att med godo eller ondo tvinga Atén till eftergifter. De ville i grunden krossa Aténs hela makt. Och liksom de tvungit spartanerna till kriget, så nödgade de dem sedermera till mera energiska åtgärder än dessa i grund och botten voro hågade för.

Den krigiska energien hos Spartas bundsförvanter tar sig uttryck, redan innan kriget formellt börjat. Tebanerna gifva sig ej till tåls, de vilja både hastigare framkalla kriget och vinna de fördelar, som följa med en rask offensiv. Så angripa de Platea[1].

När så peloponnesierna företaga sin första stora frammarsch mot Attika, märka vi genast, om vi följa Tukydides' framställning, ett ganska betecknande bevis på motsatsen mellan spartanerna och bundsförvanterna. Arkidamos finner sig föranlåten att sammankalla anförarne för de olika staterna och förmana dem till omtänksamhet, lugn och ordning. Vi ha ingen anledning att betvifla den historiska riktigheten i denna framställning. Gentemot spartanerna själfva voro inga förmaningar behöfliga, öfver dem rådde Arkidamos enväldigt: βασιλέως γὰρ ἄγοντος ὑπ' ἐκείνου πάντα ἄρχεται (V, 66, 3). Men bundsförvanternas ställning har säkerligen varit vida

[1] Tukydides kallar detta för krigets utbrott. Man har funnit en motsättning mellan detta yttrande här (II,7,1, jmf. II,10) och hans framställning i bok V (t. ex. 20,1). Hvilken är krigets verkliga begynnelse? Därom kan enligt min mening ej vara någon tvekan. Det var icke tebanernas öfverfall, utan peloponnesiernas frammarsch. Tukydides visar det själf genom sin berättelse i II, 12: "denna dag skall för grekerna vara en begynnelse till stor olycka". Tebanernas kupp på Platea var ju ett företag, som de på eget beråd och egen risk gripit sig an med. Af samma skäl hade ju Tukydides ansett, att kriget ej utbrutit, därför att korintierna och atenarne kämpat om Potidea: οὐ μέντοι ὅ γε πόλεμός πω ξυνερρώγει, ἀλλ' ἔτι ἀνοκωχὴ ἦν · ἰδίᾳ γὰρ ταῦτα οἱ Κορίνθιοι ἔπραξαν (I, 66). "detta hade korintierna gjort på eget beråd" (så uttolkarne, Classen: "die Feindschaft, die nur von den Korinthern ausgegangen war. . . ."; Stahl: ἰδίᾳ, separatim, per se, non consultis sociis; Croiset: sans engager leurs confédérés. Dock synes mig möjligt, att ἰδία kan fattas på annat sätt: det var privata korintiers, ej hela statens företag. Jmf 1,60,1 ἑαυτῶν τε ἐθελοντάς och ἐθελονταὶ ξυνέσποντο och särskildt V, 30,2). — Formellt hade kriget således ej utbrutit. Men vi förstå väl, att Tukydides så skrifvit. För atenarne i den spänning och väntan, hvari de gingo, måste ett dylikt öfverfall i deras omedelbara närhet verka som en krigsförklaring. Att ett eller ett par årtionden senare, när man såg på förhållandena med lugnare blickar, lacedemoniernas ἐσβολὴ betraktades som krigets begynnelse, är gifvet. Just däraf framgår, att denna plateiska episod är skrifven i sina hufvuddrag rätt snart efter händelserna. Särskildt dess slutparti visar sig ju ock utgå från rent attiska synpunkter. Detaljer om härolderna framhållas för att visa, att atenarne voro utan skuld i fördragsbrottet.

friare (jmf. t. ex. III, 16, 2). Arkidamos var ängslig för deras allt för otyglade krigslust.

Vida tydligare blir förhållandet i det följande. Spartanerna ha en bestämd motvilja mot att uppsöka atenarne på dessas egna element. Bundsförvanterna, i främsta rummet korintierna, äro af annan åsikt. Redan vid förberedelserna till kriget hade korintierna framlagt sitt program (I, 121): att på allt sätt skaffa pängar för att utrusta en stark flotta, att öfva sig och skaffa sig erfarenhet i sjökrig för att till sjös krossa atenarne. Självfva söka korintierna att efter förmåga verka för sitt program. Redan i II,33 finna vi dem på en flottexpedition för att insätta den af atenarne fördrifne Evarkos som härskare i Astakos. Bland sändebuden till perserkonungen (II, 67), som skulle bedja om bistånd och framför allt om subsidier (χρήματα τε παρέχειν καὶ ξυμπολεμεῖν), finna vi korintiern Aristevs som ledare.

Nästa sommar finna vi korintierna alltjämt verksamma i samma anda. Den stora anfallsplanen mot Akarnanien (II, 80) vinner i dem sina ifrigaste förespråkare, under det att lacedemonierna ingalunda här handlade af eget initiativ.. πείθουσι Λακεδαιμονίους ... οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι πεισθέντες ... ἦσαν δὲ Κορίνθιοι συμπροθυμούμενοι μάλιστα. Och om också lacedemonierna gå med på företaget, föredraga de att kämpa till lands: deras navark Knemos låter 1,000 hopliter fara öfver på några transportfartyg i all hemlighet och undviker all strid med Formion. Om korintierna och de öfriga förbundna heter det visserligen, att de foro ut om natten för att undgå uppmärksamhet, men å andra sidan ha de nog ej allt för ogärna inlåtit sig i strid förlitande sig på sin stora öfverlägsenhet[1].

Efter striderna i den korintiska viken våga de förbundna sig på kuppen mot Pireus och Salamis. Äfven här är det ej Sparta, som går i spetsen. Företaget startas διδαξάντων Μεγαρέων, naturligt nog för öfrigt, då ju megarerna här borde vara de bästa sakkunnige.

---

[1] οὐκ ἂν οἰόμενοι πρὸς ἑπτὰ καὶ τεσσαράκοντα ναῦς τὰς σφετέρας τολμῆσαι τοὺς Ἀθηναίους εἴκοσι ταῖς ἑαυτῶν ναυμαχίαν ποιήσασθαι (II, 83, 3).

I de följande årens händelser se vi gång på gång exempel på liknande förhållanden. Vi komma strax därtill.

Man kan hafva olika meningar om, hvilken strategi som var den riktiga. I hvarje fall måste man medgifva, att erfarenheten under många följande år visade, att spartanerna ej utan skäl drogo sig för att möta atenarna på hafvet. Atenarnas genom vana vunna öfverlägsenhet var oerhörd och peloponnesiernas materiella resurser voro för små. Erfarenheterna från striderna i den korintiska bukten och vid Pylos, från striderna år 412 och ännu senare visade, att spartanernas betänksamma krigföring hade sina goda skäl för sig, att det ej "var så lätt att blifva sjömakt från att ha varit landtmakt".

Men Tukydides tyckes knappast vara af denna åsikt. Det är otvifvelaktigt, att på ej så få ställen går det ett drag af en viss ironi mot Sparta. Ja, Sparta och spartanerna få stundom sitta emellan, där den verkliga skulden ovillkorligen ligger hos bundsförvanterna. Detta kan ej från en atenares sida ha berott på partiskhet mot Sparta och för dess bundsförvanter. Ty för atenarna framstodo ju korintierna som långt hätskare fiender än någonsin spartanerna. Nej, Tukydides har hufvudsakligen hämtat sina uppgifter om peloponnesiernas åtgöranden från håll, där man stod i opposition mot Sparta och hela dess sätt att föra krig. På beskaffenheten af Tukydides' källor beror hans som det synes något partiska hållning.

Tukydides klagar själf öfver svårigheten att få reda på spartanernas förhållanden: "lacedemoniernas styrka kände man ej på grund af hemlighetsfullheten i deras politik" (V,68,2). De hade tydligen ej varit hågade att lämna Tukydides några uppgifter. ἄμικτα γὰρ τά τε καθ' ὑμᾶς αὐτοὺς νόμιμα τοῖς ἄλλοις ἔχετε (I,77,6). De öfriga folken kunde man däremot ej, att döma efter samma ställe (V,68,2), skylla för sådana fel.

Ej blott af dylika yttranden af Tukydides, äfven af självfva hans framställning finna vi stundom, att han ej alls eller helt obetydligt haft spartanska sagesmän till sitt förfogande. Hans skildring har härrört — utom naturligtvis från atenska källor — från sådana håll bland peloponnesierna, där man stod i oppo-

sition mot spartanernas krigsledning, där man, så som förhållandet i regel är med de styrda vis à vis de styrande, ansåg sig begripa allting så ofantligt mycket bättre än dessa. Att närmare ingå på en undersökning, bland hvilket eller hvilka speciella folk inom denna opposition Tukydides mest sökt sina sagesmän, är måhända mindre viktigt. Säkerligen har han samlat uppgifter från så många håll som möjligt. Tydligast framträda kanske dock hans förbindelser med korintierna. Och hvad låg i själfva verket närmare än att söka underrättelser hos korintierna, det näst spartanerna mäktigaste folket på fiendesidan och krigets verkliga upphofsmän. Upprepade gånger visar han sig äga intim kunskap om deras åtgöranden. Så redan rörande de förberedande förhandlingarna. Korintiernas tankar och planer framläggas i första boken på ett frappant utförligt sätt. Måhända kunna vi med den utgångspunkt, som jag ofvan angifvit, finna en antagligare förklaring för denna omständighet än genom att med v. Wilamowitz (Hermes XX) tala om "Dubletten gewöhnlichen Schlages, Dubletten im Sinne der künstlerischen Composition (eine solche ist die zweite Korintherrede)". Tukydides' framställning i första boken är i mångt och mycket oklar och dunkel, och med rätta har man förvånat sig öfver det sätt, hvarpå han redogör förde olika anledningarne till krigets utbrott. På en mångfald skilda vägar har man sökt lösa eller bortförklara svårigheterna. Men just den synpunkten torde därvid böra tagas med i betraktande, att de två affärer, där korintierna voro inveckladc (Korhyra och Potidea), få en så utförlig skildring, under det att andra delvis ytterst viktiga omständigheter, som ej beröra dem, t. ex. det megariska prefisma, affärdas knapphändigt och liksom endast af sin egen tyngd inslungas i berättelsen.

Då Tukydides skildrar peloponnesiernas första frammarsch mot Atén, känner han tydligen endast ryktesvis spartanen Arkidamos' planer. Han säger sitt λέγεται både i II, 18,5 och 20,1 (i 20,5 behöfver det ej åter upprepas), samma försiktiga uttryckssätt, som han använder om peloponnesiernas hemfärd följande år (ὥστε καὶ ἐλέχθη ... II, 57).

I Tukydides' framställning af sjöstriderna vid Naupaktos se vi tydligt den korintiska färgläggningen. Knemos och

hans tusen[1] hopliter voro utan skuld i nederlaget här. Anfallsplanen gick ut på, att korintiska flottan skulle operera vid kusten samtidigt som Knemos tågade in i Akarnanien. Knemos inväntade ej flottan — af hvilken anledning, om med rätt eller orätt, veta vi ej. Men i den korintiska flottans nederlag hade han förvisso ingen skuld. Det var korintierna, som besegrats; vi höra deras ursäkter i 83,3 οὐχ ὡς ἐπὶ ναυμαχίαν κ. τ. λ. — om en dylik ursäkt i grunden är till deras favör, må lämnas därhän. Och dock ser det nästan ut som om man velat lägga skulden på Knemos. Vi böra måhända ej för mycket pressa orden i II, 84, 5 καὶ ἀπὸ Λευκάδος Κνῆμος καὶ αἱ ἐκεῖθεν νῆες, ἃς ἔδει ταύταις ξυμμῖξαι, ἀφικνοῦνται ... Dock tar det sig något egendomligt ut. Det rätta uttrycket läsa vi 83, 1 Τὸ δ' ἐκ τῆς Κορίνθου ... ναυτικὸν, ὃ ἔδει παραγενέσθαι τῷ Κνήμῳ. Men i 85,1 skildras lacedemoniernas förargelse öfver nederlaget, och den tyckes gå ut öfver Knemos. De skickade ξύμβουλοι till honom, och det i vredesmod: således en slags offentlig skrapa åt navarken. Vi ha ju svårt att bedöma, om Knemos förtjänade en dylik. I nederlaget till sjös var han ju i hvarje händelse utan skuld. Man har svårt att värja sig för misstanken, att det här föreligger en korintisk färgläggning. I hela episoden visar sig Tukydides så väl känna till korintiernas angelägenheter: han nämner dem som affärens ifrigaste vänner, han anför deras ursäkter, han känner deras fältherrar (Makaon, Isokrates, Agatarkidas 83,4; jämf. nedan). Afsändandet af ξύμβουλοι *behöfver* ingalunda vara tecken till ogillande; i regel ha dessa i senare tid blott utgjort en slags generalstab. Vi få skilja mellan de fall, där navarken eller konungen fick behålla sitt befäl oinskränkt (jämf. III, 79,3 Βρασίδου παραινούντος, ὡς λέγεται, 'Αλκίδα, ἰσοψήφου δὲ οὐκ ὄντος) och fall sådana som omtalas i V,63, VIII,39.

Än tydligare framträder förhållandet, då vi läsa skildringen af det lesbiska affallet (bok III). Det var beoterna, som förledt lesbierna till affall (III,13,1). Lacedemonierna själfva

[1] Tusen hopliter hade Knemos, liksom kaonerna voro tusen, oresterna tusen, makedonerna tusen. På samma sätt tusen hopliter på hundra skepp med Knemos på expeditionen till Zakynt (II,66): här har som bekant Ullrich riktigt påpekat, att talet hundra ej kan vara riktigt.

hade före krigets utbrott vägrat sin medverkan, och äfven nu voro de tydligen rätt tveksamma. Atén led ju visserligen afbräck därigenom, att en stat föll ifrån. Men härmed var ej allt afgjordt: ty i och med det, att man upptog en affällig stat, var det en plikt att skydda den. Sparta har under krigets senare skede flera gånger visat sig ovilligt att bevilja liknande framställningar. Ett utslag af denna tvekan är det, att Sparta ej genast ger svar, utan hänskjuter affären till kongressen i Olympia. Här är det mytileneernas framställning af Aténs oförmåga att kunna reda sig (13,3,4; 16,2), som undanröjer spartanernas tvekan. Atenarnes flottdemonstration gjorde emellertid åsyftad verkan: spartanerna funno det vanskligt nog att våga sig öfver till Lesbos. Men å andra sidan måste man hålla skenet uppe: så utrustades en flotta på 40 skepp[1], och Alkidas fick befälet. Denne navark har af alla både i forntid och nutid, såvidt jag vet, fått uppbära beskyllningar för feghet och bristande företagsamhet (så äfven Grote och Edw. Meyer). Jag tror att denna beskyllning är oberättigad. Spartanerna hade dock redan haft en viss erfarenhet om, hvad strid med en atensk flotta betydde. Hur kunde de på allvar våga sig öfver till det aflägsna Lesbos, när det visat sig, att atenarna hade en flotta att hindra dem? Det var alltid en fördel, att kriget med Lesbos tärde på Aténs krafter, därför måste man söka att hålla modet uppe hos de affällige. Men flottan gjorde sig för ingen del brådtom. Den dröjde vid Peloponnesos' kuster både länge och väl: den ville så mycket som möjligt hålla sig undan om dagarna — och den ville vinna tid. Så fick man förgäfves vänta på undsättningen, och Mytilene blef eröfradt. Nu menade Alkidas, att hans expedition ej längre hade något egentligt mål. Men oppositionen tänkte annorlunda. Tevtiaplos från Elis, dess ledare, föreslog, att man skulle ge nom öfverrumpling söka bemäktiga sig staden. Att ett dylikt försök skulle lyckas, är väl dock minst sagdt tvifvelaktigt; det synes mig svårt att förstå de moderna historieskrifvarnes skarpt

[1] Ej 42 skepp, såsom ännu Edw. Meyer (Gesch. IV,344) säger. Classens förklaring är oriktig. Ty af III,76,1 se vi, att skeppen där äro 53 d. v. s. Alkidas' 40 och de sedermera tillkommande 13. Hude har riktigt utdömt orden δύο καὶ i 26,1.

uttalade klander mot Alkidas i detta stycke. Och antag, att öfverrumplingen lyckades: hade ej det dyrbara spartanska manskapet sväfvat i stor fara på Lesbos? Hade det ej förr eller senare riskerat samma öde som mytileneerna själfva nyss erfarit, nämligen att blifva uthungrade? Äfven här har Tukydides, och efter honom alla senare historiker, sett med oppositionens ögon. Att Tukydides haft sin källa just från antispartanskt håll, framgår på ett eklatant sätt i orden (III,31,2): "han var af den meningen, att när han nu kommit för sent för att hjälpa Mytilene, så borde han så hastigt som möjligt åter komma öfver till Peloponnesos". Man har med fullt skäl förvånat sig öfver fortsättningen. Alkidas seglar visst ej genaste vägen hem, utan tar kosan utmed kusten fram mot Efesos. Müller-Strübing har velat ändra Efesos till Koresos och Klaros till Ikaros. Bägge namnen förekomma på tvänne ställen. Besinningsfulle forskare, t. ex. M. Cl. Gertz, ha accepterat hans mening. Dock synas mig föreligga mycket stora betänkligheter mot att lösa motsägelsen på den vägen. Nej, Tukydides återger oppositionens smädelser mot Alkidas: han ville fara hem den genaste vägen han kunde...... Vi märka den ironiska tonen (31,2; 33,1). Men Tukydides egen berättelse visar, att smädelserna mot Alkidas sköto öfver målet. Alkidas' förfaringssätt har häftigt ogillats af bundsförvanterna, men säkerligen har det varit i full öfverensstämmelse med spartanernas egen försiktiga taktik. Att han ej mistat deras förtroende, se vi i III,92,5, där vi finna honom i sällskap med Leon och Damagon såsom ledare för kolonien till Heraklea i Trachis. Om Brasidas såsom Alkidas' ξυμβουλος (III,69) jmf. ofvan.

I krigets senare skede har navarken Astyokos fått uppbära liknande förebråelser för feghet och oföretagsamhet af sina samtida, under det att den moderna historieforskningen åtminstone på ett och annat håll (t. ex. Edw. Meyer Gesch. IV,602) ger honom rätt. Och dock voro förhållandena då ganska mycket ändrade sedan Alkidas' tid, och ej till atenarnes favör.

Ej sällan se vi således bevis på, att Tukydides stått rätt främmande gentemot spartanernas planer och tankar, men däremot varit påverkad i sin uppfattning af deras bundsför-

vanter. Att bland dessa senare återigen det i främsta rummet varit korintierna, som varit hans sagesmän, torde likaledes framgå af hvad jag ofvan nämnt. Hvarje enskildt ställe för sig har därvid ingen beviskraft, men då samma företeelse åter och åter kommer igen, kan det knappast vara någon ovisshet om självfva saken. Den, som anser, att jag i detta afseende sökt bevisa för mycket, må genomläsa Tukydides' första bok. Hur korintiernas angelägenheter där framhäfvas på bekostnad af andra lika viktiga eller viktigare affärer, har jag redan i största allmänhet påpekat. Lika frappant ter sig saken, om vi gå in på detaljerna. Jag vill här blott i få ord visa hän på ett belysande drag i skildringen af striderna mellan Korint och Korkyra (I,24 ff.).

När folkpartiet i Epidamnos svårt ansattes af oligarkerna och barbarerna, sände de bud till Korkyra med begäran om hjälp, men dessa afslogo deras anhållan. Tukydides nämner ej skälet till deras vägran, och så framstår detta såsom omotiveradt och orättvist. Och dock framgår af den följande skildringen, att Korkyra hade ganska giltiga skäl för sitt afslag. Af 26,3 se vi nämligen, att oligarkerna stodo i nära förbindelse med de inflytelserikare personerna i Korkyra. Så sände då epidamnierna bud till Delfi och frågade, om de fingo lämna sin stad åt Korint. Och guden svarade dem, att de skulle öfverlämna staden. Denna det delfiska oraklets hållning förefaller egendomlig: huru kunde sedermera korkyreerna, som ju dock under de diplomatiska förhandlingarna måste fått reda på detta, kunnat erbjuda sig att öfverlämna sakens afgörande åt Delfi? Korintierna åtogo sig emellertid med glädje epidamniernas sak κατὰ τὸ δίκαιον, säger Tukydides. Det är svårt att fatta dessa ord annorlunda än som ett uttryck af gillande äfven från Tukydides' sida, ovanligt nog för författaren, och det i en angelägenhet, hvilkens rättmätighet dock var minst sagdt ganska tvifvelaktig. Ty faktiskt var dock Epidamnos Korkyras koloni; och om ej Korkyra ville hjälpa ett parti epidamnier gentemot ett annat, utgjorde ej detta tillräcklig anledning för Korint att gripa in. I annat fall hade väl knappast Sparta skänkt Korkyra sitt moraliska stöd (korkyreerna fingo med sig sändebud från Sparta och

Sicyon, 28,1) och knappt hade väl eljest Korkyra velat hänskjuta saken till en opartisk skiljedom eller till Delfis afgörande, och Korint vägrat att gå in därpå[1]. — Emellertid begynna fientligheterna. Korintierna rycka med 75 skepp mot Korkyras 80. De förras befälhafvare, fem till antalet, nämnas utförligen vid namn och Tukydides känner deras fördelning. Korkyreernas befälhafvare känner han ej. Annorlunda blir förhållandet i drabbningen vid Sybota. Där äro 10 atenska skepp närvarande på Korkyras sida, och Tukydides har således haft lätt att få underrättelser om korkyreerna. Han känner också här närmare förhållandena på bägge sidorna[2].

[1] Jmf. Tuk. I, 85, 2 ... ἄλλως τε καὶ ἑτοίμων ὄντων αὐτῶν ('Αθηναίων) δίκας δοῦναι. ἐπὶ δὲ τὸν διδόντα οὐ πρότερον νόμιμον ὡς ἐπ' ἀδικοῦντα ἰέναι.

[2] De sjövana atenarnes närvaro i slaget tar sig ett intressant uttryck i Tukydides' skildring: han nämner, att sjöstriden var häftig, men att någon egentlig teknisk färdighet ej utvecklades, utan det hela liknade mer en landstrid. Så hade säkerligen också varit förhållandet i drabbningen vid Levkimme — men där hade man ej haft de kritiska atenarna som åskådare.

Regina elegiarum.

SCRIPSIT

ELIAS JANZON.

Carmina Sexti Propertii poetae, apud ceteras quidem gentes honestissimo cuique in dies diligentius retractata, adulescentuli, si qui in hac urbe latinis litteris operam darent, ne propter vituperationem[1] Henrici Schückii, pulchrarum rerum existimatoris elegantissimi, contemnere vellent, utpote quae turpicula omnino essent neque ullam utiliter quaerendi materiam praeberent, et cum magno suo detrimento plane praeterire, ego per haec duo semestria, dum in seminario philologico exercitationes latinas Tuis auspiciis moderor, illa carmina sodalibus proposui interpretanda, sic fore ratus ut, quo magis ingeniosi et docti poetae artificia obscuriora perspexissent seseque in morem eius quodammodo insinuassent, eo vehementius adamarent pondus illud sententiarum, mentis inflammationem, caelestem illum instinctum, quibus ille omnes elegiacos Romanos sane multum superavit. quin etiam ut eos quoque, si fieri posset, allicerem, quibus interclusa esset cognitio poetae latine scribentis Umbri, conversionem suecicam primi libri Propertiani in annalibus Facultatis nostrae superiore anno exhibui, non ita sane ut volui sed ut potui. quam conversionem quoniam comperi neque Tibi plane improbari et pluribus etiam quam ego speraveram laudibus con-

[1] quam nescio an nimis festinanter in libri illius, quo omnes omnium gentium litteras sibi sumpsit enarrandas ('Världslitteraturens historia'), volumine primo sic protulerit p. 514: 'vi sakna äfven [sc. apud Propertium] det psykiska underlag, som den nyare tidens erotiska diktning gärna har och som äfven återfinnes i Catullus' sånger till Lesbia. Propertius' hela diktning är däremot fyld blott — ordet må förlåtas — af *kvinnokropp*, och kanske mer än andras är den en köttets poesi'. Iniucundum verbum facile averseris; a sententia illa tantum mea abest, 'quantum Hypanis Veneto dissidet Eridano'.

decorari, e re esse visum est hac quoque scribendi occasione oblata ad poetam illum incomparabilem neque cum Richepiniis Louÿsiisque ullo modo conferendum reverti et ut quondam Oscari illi Ekman primae sic ultimae elegiae interpretationem qualemcumque nunc Tibi, amice, ut meam erga Te pietatem profiterer, grato animo dedicare.

Desine, Paulle, meum lacrimis urgere sepulcrum:
panditur ad nullas ianua nigra preces.
cum semel infernas intrarunt funera leges,
non exorato stant adamante viae.
te licet orantem fuscae deus audiat aulae:
nempe tuas lacrimas litora surda bibent.
vota movent superos: ubi portitor aera recepit,
obserat herbosos lurida porta rogos.
Sic maestae cecinere tubae, cum subdita nostrum
detraheret lecto fax inimica caput.
quid mihi coniugium Paulli, quid currus avorum
profuit aut famae pignora tanta meae?
non minus inmites habuit Cornelia parcas,
et sum quod digitis quinque levatur onus.
damnatae noctes, et vos vada lenta paludes,
et quaecumque meos inplicat unda pedes,
inmatura licet, tamen huc non noxia veni:
det pater hic umbrae mollia iura meae.
aut siquis posita iudex sedet Aeacus urna,
in mea sortita vindicet ossa pila:
adsideant fratres, iuxta et Minoida sellam
eumenidum intento turba severa foro.
Sisyphe, mole vaces, taceant Ixionis orbes,
fallax Tantaleo corripere ore liquor,
Cerberus et nullas hodie petat inprobus umbras,
et iaceat tacita laxa catena sera.
ipsa loquar pro me. si fallo, poena sororum
infelix umeros urgeat urna meos.
sicui fama fuit per avita tropaea decori,
Afra Numantinos regna loquuntur avos;
altera maternos exaequat turba Libones,
et domus est titulis utraque fulta suis.
mox, ubi iam facibus cessit praetexta maritis,
vinxit et acceptas altera vitta comas,
iungor, Paulle, tuo sic discessura cubili:
in lapide hoc uni nupta fuisse legar.
testor maiorum cineres tibi, Roma, colendos,
sub quorum titulis, Africa, tonsa iaces,

Älskade make, med gråt ej mer oroa min skugga!
Aldrig af klagan bevekt öppnade Döden sin dörr.
Hafva i Hades-riket en gång vi själade inträdt,
skjuts oblidkeligt för bommen af hård diamant.
Kunde till vålnaders hof och monark själf neder du stiga,
ack, uppå Acherons strand fölle förgäfves din tår!
Gudarne röras af bön; när sitt mynt färjkarlen har undfått,
sluta sig grönskande grifts nattliga portar igen.
Därpå tydde ju tubornas dön den stund, då mitt hufvud
nåddes af facklan och sjönk, giriga flammornas rof.
Mäktade ädel gemål, mina fäders triumfer och alla
dessa en fläckfri dygds panter att värja mig då?
Nej, omutliga fann som enhvar jag skickelsens lagar:
stoft, af en barnhand lätt lyftadt, Cornelia är.
Hör, dödsmörker, och du, trögflytande dy, och du bölja,
som med din veckiga våd snärjer min fot, jag er svär:
väl har i förtid hit, men för visst oskyldig jag kommit.
Fälle sitt domslut blid öfver min skugga er drott!
Eller om kanske en Aeacus rätt här skipar vid urnan,
nämnd uttage med lott denne och frie mig så.
Bröderna sitte bredvid, och vid Minos-stolen så bister
stånde där furiers tropp, lyssnande hop däromkring.
Sisyphus, lämna ditt block! Hjul, gnissla ej kring med Ixion!
Läska din Tantali törst, flöde, och fly honom ej!
Afgrundshunden i dag med sitt hot ej skuggorna skrämme,
stilla han ligge med slak kedja vid tigande bom.
Själf jag försvara mig skall. Blir svek på min tunga befunnet,
må danaidernas straff drabba min skuldra också.
Spred anherrars bedrift kring en ättlägg lysande ära,
afriska välden ännu tälja numantiers dåd;
äfven min möderneslākt stolt pekar på ädle Liboner:
fräjdade söner i mängd bägge familjerna ägt.
När jag min jungfrudräkt aflade och Hymen med facklan
kom och kring böljande hår brudliga bindeln jag band,
då din maka jag blef, till min död din blef jag, min Paullus:
'en gång gift' på min graf mejsle i stenen man in.
Skuggor af fädren, till er, Roms vördade hjältar, jag vädjar,
hjältar, som sen för er fot Africa sänkt uti sorg,

te, Perseu, proavi simulantem pectus Achilli,
quique tuas proavo fregit Achille domos,
me neque censurae legem mollisse nec ulla
labe mea vestros erubuisse focos.
non fuit exuviis tantis Cornelia damnum,
quin et erat magnae pars imitanda domus.
nec mea mutata est aetas, sine crimine totast:
viximus insignes inter utramque facem.
mi natura dedit leges a sanguine ductas,
nec possis melior iudicis esse metu.
quaelibet austeras de me ferat urna tabellas:
turpior adsensu non erit ulla meo,
vel tu, quae tardam movisti fune Cybeben,
Claudia, turritae rara ministra deae,
vel cuius, sacros cum Vesta reposceret ignes,
exhibuit vivos carbasus alba focos.
nec te dulce caput, mater Scribonia laesi:
in me mutatum quid nisi fata velis?
maternis laudor lacrimis urbisque querellis,
defensa et gemitu Caesaris ossa mea.
ille sua nata dignam vixisse sororem
increpat, et lacrimas vidimus ire deo.
et tamen emerui generosos vestis honores,
nec mea de sterili facta rapina domo.
tu, Lepide, et tu, Paulle, meum post fata levamen:
condita sunt vestro lumina nostra sinu.
vidimus et fratrem sellam geminasse curulem;
consul quo factus tempore, rapta soror.
filia, tu specimen censurae nata paternae,
fac teneas unum nos imitata virum.
et serie fulcite genus: mihi cymba volenti
solvitur aucturis tot mea fata meis.
haec est feminei merces extrema triumphi,
laudat ubi emeritum libera fama rogum.
nunc tibi commendo communia pignora natos:
haec cura et cineri spirat inusta meo.
fungere maternis vicibus, pater: illa meorum
omnis erit collo turba ferenda tuo.

Perses, jag vädjar till dig, af ditt anträd stolt, och till dig, som
krossat, hans anor till trots, Perses och hela hans hus:
aldrig för min skull censorn sitt bud måst mildra, och aldrig
ättens penater behöft rodna för något mitt fel.
Skam Cornelia ej öfver edra troféer har samkat,
nej, som ett mönster af dygd stod hon i ädel familj;
bytte med åren ej sed: från bröllopets bloss till mitt dödsbål
ligger mitt glänsande lif utan den ringaste fläck.
Dygden som nedärfd lag låg ren i mitt väsen, och bättre
vandel af fruktan för straff förde väl ingen än min.
Ställ mig för strängaste rätt, och jag svär: den kvinna behöfver
icke att blygas, som där tager parti för min sak,
ej ens, Claudia, du, som med Cybeles ynnest benådad
drog den med mur-diadem prydda gudinnan i land,
ej ens du, som till lif på din Vestas slocknade altar
väckte med snöhvitt dok heliga flamman igen.
Moder Scribonia, dig städs fröjd jag beredde, du kära;
bittert du klagade blott öfver min tidiga död.
Mig det en ära ju är att i tårar du ses och att Roma
sörjer, och kejsarens suck vittnar ju ock hvad jag var.
'Död är', ropar han. 've! min Iulias värdiga syster!'
Och den odödlige själf gråta vi sett som ett barn.
Så långt hann jag likväl, att jag dräktutmärkelsens ära
gäldat: ur barnlöst hus röfvades icke jag bort.
Lepidus min! Min Paullus! Åt er än gläds jag i grafven,
gläds, att jag fick i er famn lycka mitt öga igen.
Stolt två gånger jag sett på curuliskt säte min broder;
ack, då till consul han sist korades, måste jag dö.
Dotter, en pant oss beskärd på det kall din fader beklädde,
blif, som din moder det var, trogen en enda gemål.
Stödjen med ättlingars rad vår familj: när jag vet, att de mina
följa mig efter i mängd, går jag med glädje förut.
Detta är kvinnans triumf, hennes härliga lön, när af fria
läppar beprisad hon far hedrad sin yttersta färd.
Nu, min make, åt dig våra kärlekspanter förtror jag,
barnen; ty fast jag är död, släpper den tanken mig ej.
Var dem i moders ställe, jag ber. Gif, käre, de mina
alla i faderlig famn plats, som jag fordom dem gaf.

oscula cum dederis tua flentibus, adice matris:
tota domus coepit nunc onus esse tuum.
et siquid doliturus eris, sine testibus illis:
cum venient, siccis oscula falle genis.
sat tibi sint noctes quas de me, Paulle, fatiges,
somniaque in faciem credita saepe meam:
atque ubi secreto nostra ad simulacra loqueris,
ut responsurae singula verba iace.
seu tamen adversum mutarit ianua lectum,
sederit et nostro cauta noverca toro,
coniugium, pueri, laudate et ferte paternum:
capta dabit vestris moribus illa manus.
nec matrem laudate nimis : conlata priori
vertet in offensas libera verba suas.
seu memor ille meo contentus manserit umbra
et tanti cineres duxerit esse meos,
discite venturam iam nunc sentire senectam,
caelibis ad curas nec vacet ulla via.
Quod mihi detractum est, vestros accedat ad annos:
prole mea Paullum sic iuvet esse senem.
et bene habet: numquam mater lugubria sumpsi:
venit in exequias tota caterva meas.
causa perorata est. flentes me surgite, testes,
dum pretium vitae grata rependit humus.
moribus et caelum patuit: sim digna merendo,
cuius honoratis ossa vehantur avis.

Gif dem till tröst, när de gråta, de små, min kyss med din egen:
nu omsorgen om allt hvilar allena på dig.
Griper dig smärtan, så låt dem icke bevittna det, låt dem
ej, när de kyssa dig, våt finna af tårar din kind.
Trötta ej dagen med sorg! Nog vare dig nätterna, Paullus,
nog att i drömmen du ser ofta din makas gestalt.
Och när du talar ibland för dig själf helt tyst vid min bildstod,
tala, som gåfve på hvar fråga dig bilden ett svar.
Skulle vårt atrium dock snart skåda en andra förmälning,
skulle en styfmor skygg taga min plats, mina barn,
finnen er då i er faders beslut och berömmen den nya
makan, ty gören I så, vinnen I henne förvisst.
Mig ej rosen för högt; att hon ej med den döda sig jämförd
menar och lägger en ond tanke i ärliga ord.
Men om måhända er far sin Cornelias minne förblifver
trogen och aktar mig värd detta ännu i min graf,
lären er, unge, förstå, att hans ålders dag är i antåg,
hållen bekymmer och sorg fjärran från änklingens stig.
Varde åt eder de år mig ödet förnekat beskärda,
att i de älskades ring Paullus må åldras förnöjd.
Väl må jag prisa min lott. Ej sågs jag som moder i sorgdräkt
någonsin klädd: till min graf alla de mina mig följt.
Nog har jag talat. Och nu aflägsnen er, gråtande vittnen,
medan en tacksam jord gäldar sin skuld åt mitt stoft.
Dygd lät himmelen upp: må till lön för mitt lif jag förklaras
värdig en plats i de högt lysande anornas krets.

Collatio codicis Vegetii de re militari librorum lundensis.

CONFECIT

LARS WAHLIN.

Reputanti, de quo potissimum ad te, carissime Paulson, scriberem, aptum mihi uisum est argumentum eligere, quod in memoriam reduceret tempus illud iucundissimum, quod in studiis antiquarum litterarum una degebamus. retractaui igitur et in breuiorem formam redegi quae tum e Vegetii codice lundensi antea non collato annotaui. ac spero te haec non prorsus indigna, quae tibi offerantur, iudicaturum esse. nam etsi codex ille non optimae notae est, tamen ad historiam contextus vegetiani enodandam aliquantum ualere fortasse uidebitur, et praeterea cum non ita multi codices scriptorum latinorum in nostra terra asseruentur, haud alienum est cognoscere quales sint illi omnes.

Codex lundensis »H. L. a) fol. 13» (olim »E recentioribus Bibliothecis N:o 4») notatus membraneus est forma oblonga (28.4×17.3 cm.). olim habuisse uidetur folia 52, quorum 50 in quinque partes diuisa erant, duo in fine separatim annexa[1]. nunc autem tota quarta pars et duo tertiae partis folia (5 et 6) deperdita sunt, ut e 40 foliis consistat. optime ceteroquin conseruatus est, nisi quod totum fere primum folium litura demersum est, ut in legendo paullulum impediamur, et alio loco (130. 16[2]) parua macula est, ubi litteras discernere non licet.

---

[1]) In ima margine folii 1 r. haec recenti manu scripta sunt: MSCtum V pa(rti)bus const.

[2]) Locos attuli secundum paginas et uersus editionis Langii alterius.

Nitide exaratus est litteris minusculis, operis inscriptio et subscriptio litteris maiusculis exaratae sunt, quarum plurimae capitales sunt, quamquam et in iis et in primis capitum litteris nonnullae formae unciales inueniuntur. inscriptiones capitum et prima cuiusque capitis littera rubro colore pictae sunt. paginae plerumque tricenos ternos habet uersus, interdum tricenos singulos uel tricenos quinos, ultima autem subscriptione excepta sedecim. paginarum lineae in prima parte rubro colore pictae, in ceteris ipso stilo sine colore impressae sunt, numquam plumbagine exaratae.

Unus idemque librarius omnia scripsit excepta inscriptione capitis 27 lib. I. correctiones habet codex cum ab ipso librario factas, tum ab altera manu sed et ea satis antiqua.[1]). interdum in margine ascriptae sunt notae, quo magis uerba contextus, quae grauiora uidebantur, obseruarentur. rarius haec glossemata ad aliquid explicandum spectant, uelut p. 34 u. 5, ubi ad uerba: »Latinorum egregius auctor» annotatum est: »Scilicet Virgilius».

De scripturae forma haec annotanda: sigla omnino pauca sunt et ea quidem usitatissima; saepe scribitur ę, rarius e pro ae; nusquam invenitur ɔ pro con, sed est aut c̄ aut cō aut plene scriptum con; saepius inuenitur ı quam í atque credibile est signum ʹ multis locis explicationis causa manu recentiore appositum esse; pro *et* semper fere scribitur &, numquam ⁊, hoc uero siglum non raro adhibetur ad lineas supplendas, ubi uerba contextus non suppeditant. saepe praepositiones et substantiua atque interdum alia uerba continue scribuntur, rursus membra uerborum compositorum disiunguntur.

E mendis codicis lundensis apparet archetypum quoque litteris minusculis exaratum fuisse, ut p. 32 u. 3 lundensis habet *turinis* pro *turmis*, p. 32 u. 21 *īachinatum* pro *machinarum*, p. 92 u. 5 *ē sūpserit* pro *consumpserit*, p. 134 u. 3 *uiriolibus* pro *uiridibus*, alia eiusmodi. archetypus quoque notas in margine uel inter lineas habuit, quod uidere licet p. 40 u. 21, ubi in contextum codicis lundensis irrepserunt haec: »Quare tribuni dicuntur?»

Quod attinet ad aetatem codicis, admodum certe colligi posse mihi uidetur eum saeculo duodecimo exaratum esse.

---

[1]) Interdum diiudicare mihi non licuit, utra manus correxerit.

De fatis huius codicis nihil fere cognitum est. id solum scimus eum olim fuisse ex libris Andreae Wetterhamn-Riddermarckii, nam in ima ora fol. 1 r. legitur »A. Riddermarck». is autem, postquam per undecim annos uarias academias Hollandiae et Germaniae frequentauit, e. o. historiarum professor in academia upsaliensi, tum in academia lundensi matheseos, denique ibidem iuris professor factus est et obiit a. 1707. uerisimile est eum in itineribus codicem comparasse, utrum uero ex dono Riddermarckii uel post mortem eius in bibliothecam lundensem uenerit, discernere non licet.

Sequitur, ut breuiter disseram, qua indole sit codex et ad quam familiam potissimum ducatur. qua in re obseruandum est subscriptionem illam eutropianam abesse, unde patet eum ad π classem pertinere. conspirat etiam multis in rebus cum ceteris huius classis codicibus et id quidem maxime cum δP familia, quamquam haud paucis locis aut ad alias familias correctas aut suas proprias lectiones praebet, ut quodammodo peculiarem locum obtinere uideatur. ac praecipue animaduertendum est, codicem lundensem haud raro ordinem uerborum exhibere, quem ceteri codices adhibiti non agnoscunt. dein memoratu dignum est lundensem nonnullis locis lectiones habere, quae apud uetustiores editores commemorantur, in ceteris libris nostris temporibus examinatis non comparent. ut p. 6 u. 9 Scriuerius et Schwebelius annotant se in libris repperisse *Verum* pro *Rerum*, quam lectionem codex lundensis quoque habet; p. 7 u. 23 Wasse ad Sallustium testatur post *bellum* in codice quodam additum esse *exercitatos*, quod uocabulum in nullo codice collato praeter lundensem inuentum est; p. 22 u. 7 Scriuerius memorat uariam lectionem *postulabant*, et ita habet codex lundensis; p. 56 u. 5 comma *quotiens mouenda sunt signa, cornicines canunt*, quod deleuit Stewechius »cod. M.» (i. e. librum Stewechii impressum uetustissimum »non deteriorem manu scripto») secutus, in lundensi deest. denique commemorandum est p. 70 u. 8, ubi ceteri codices delirant, lundensem eandem lectionem agnoscere, quam olim coniectura assecutus est Cuiacius, *Sed fidelis horreorum*. etiam in capitum dispositione nonnullis locis codex lundensis a ceteris discrepat, quod e collatione uidere licebit.

In lectionis uarietate annotanda ita uersatus sum, ut omnes lectiones ab editione Langii altera (Lipsiae 1885) discrepantes annotarem. omisi tamen plerumque mere orthographica uel palaeographica, qualia sunt *e* pro *ae* vel *oe*, *c* pro *t* uel *t* pro *c*, alia. nec fere annotaui locos, ubi uerba mendose continuantur uel separantur. rationibus typographicis ductus breuiationes non fere indicaui. *2* significat alteram manum.

FLAVII VEGETI RENATI ILLUSTRIS VIR[I]
Epithoma rei militaris libri numero quattuor
Incipit feliciter Liber primus.

p. 1. 2 sunt *capitum indici praemittitur* Incipiunt capitula libri primi **p. 2.** 3 tyrones *et sic semper* sunt 4 sunt 5 sunt 8 tirones] tyrones cognoscuntur 9 [sint] 13 et exercendos 17 Armatura 18 missilia 19 inbuendos] exercendos 20 *post* lapides *supra lineam add a 2* et *Capitula XVII, XVIII, XIX primitus omissae dein in margine a 2 add.*

p. 3. 3 exercendi sunt 4 sunt 7 deliminanda 8 [XXIII. Quo genere munienda sint castra] 9 XXV. Quemadmodum] XXIIII. Quo genere 11 XXVI] XXV [ut—custodiant] 13 XXVII] XXVI ac] uel 14 *post* milites *rasura* 16 XXVIII] XXVII [rei] Expliciunt Capitula.

Incipit liber primus.

p. 4. 3 nisi post Deum fauerit imperator] nisi praenotum fuerit imperatori 9 crebuit] creuit ego] ergo 11 ausibus] usibus 12 tanto] quamuis [uix] · **p. 5.** 1 licet] tamen 2 ut] et 5 dilectu] electione 7 quo] quod 9 agnoscas *corr. a 2 ex* agnoscis 15—17 Quid — audere? *ante* Quid — ualuisset? *posuit librarius sed corrector litteris* b *et* a *appositis ordinem restituit* 16 Quid] Quid enim 18 quidem] quid e 19 et Afrorum 20 artibus] moribus 21 dubitabit 22 sollertem ius] uis **p. 6.** 3 seuire uindicando 7 est quam *in inscr. cap. II* sunt 9 Rerum] Verum 13 plagas 14 ualet] scire ualet quo loco ea quae] Quae loca 16 siccatos 17 sanguinem **p. 7.** 1 temperationibus 6 [ut] 7

sit tyro 8 *in* aptiorem *rasura inter* a *et* p 11 contenta] contempta cibo omnes 16 [et] parco] Paruo 19 angariis 20 proculque] et procul 23 ad bellum] ad bellum exercitatos 24 deliciis] diuitiis **p. 8.** 1 natans iuuentus 3 quintio concinnato 4 constat 5 enim quomodo 10 incipiente pubertate ad delectum cogendos 11 perfectius *corr. e* prefectius 14 percepto] perfecto 16 salustius Iam simul ac iuuentus] Nam si nullus euentus **p. 9.** 1 per laboris usum militiam discebant 5 uidetur 6 penditem 7 omnis 9 uiribus] curibus 13 erit] est 4 incommam] incommoda VI pedum] senos pedes V et X unciarum] quinos et denas uncias 19 abducebat] adduxerat [Si] 20 [conuenit] **p. 10.** 1 fallitur] fallimur *in inscr. cap. VI* [agnosci] in eligendo tyrones cognoscuntur 3 delectum 4 confirmatione 5 bellatores] officium bellatoris 6 Namque] Bellatorum namque 16 clunibus] cruribus 18 magnopere 19 enim est **p. 11.** 1 repudiandi] respuendi 2 dulcarios lentiones tractasse] certasse 3 gynaecea] genitia 6 hoc est in quo] in hoc 8 deligantur 9 delectus 11 tam uaria] cerca et uaria 15 milites 17 prodes 19 profecit tempore belli in probandis] improbandis claudicauit **p. 12.** 2 in honestiores 3 indicti] indocti 4 dissimulationem] persimulationem 8 delectus [per]temptandus 11 [disciplinam] 12 improbabiles non 13 Repudiandi] & epudiandi 18 usu 19 inuenies 21 ergo] uero 21 reperenda 25 conplura] quam plura [quae tactica uocant] **p. 13.** 8 assertorum 11 ueluti 14 omnis 16 [assiduo] 21 [milia peragenda sunt] 22 diffiniri **p. 14.** 2 procurant oportuna celeriter] optima celentur 5 conprehendant] incurrant 8 milles possit 13 [Gnei] salustius 16 se et suos milites 21 niuibus] nimbis *corr. ex* nimbus **p. 15.** 1 elegerunt 2 [post] *post* iuuentus p *erasum* 5 galliarios 9 Scuta] sic 10 texebant scuta 12 duplicis 19 nutare] mutare **p. 16.** 5 et quasi 18 duplici *in inscr. cap. XIII* Armatura 22 exercitii illo 23 campidoctoribus] primis doctoribus [uel] **p. 17.** 1 armatura melius pugnari quam ceteris 3 meliorum armatura 5 seruanda 6 duplicibus 8 ordeum 10 tribuorum prin-

cipum 13 eruditi] periti 14 uel auri] auri uel 15 [aut] 16 subiugantur **p. 18.** 2 astilia 3—4 aduersus 4 iactare *corr. a 2 ex* ictare 5 attendat 8 adquiritur atque usus *in inscr. cap. XV* exercendos tyrones 11 Et] At eligendi] legendi 12 sollertia *corr. a 2 e* solertia 13 ut fortiter] et fortiter 14 ut dextra] et dextra feriendum 16 sagittare *corr. a 2 e* sagitare doceat 17 cotidianos 19 [militari] Claudius] claudibus 20 iacularibus 21 Affricanus **p. 19.** 1 aduersus numentinos *in inscr. cap. XVI* lapides et fundis 6 Fundarum enim usum primum 7 habitatores] lapidatores 10 cataphractis *et sic semper fere* 11 teretes *corr. e* tereses destinati *corr. e* destinatis 13 inuidia] uia 14 autem] enim 16 frequenta 18 ut aut 19 ut] aut 21 exercitatio *corr. ex* exercitio quas marciobarbulos **p. 20.** 1 trahenda est 4 marciobarbuli 6 dioclitianus 7 martiobarbulos iouinianos 9 Qui nos marciobarbulos 10 consuerant 11 iactent] iaciunt sagitariorum scuttati 13 missilium potuerint peruenire 16 exacta] exercenda licet iam] licentiam 17 manifestam 19 proficerent **p. 21.** 1 partipus 2 [insilire et] 3 item] ideo *in inscr. cap. XVIIII* exercendi sunt *corr. a 2 ex* exercendos 9 difficilem 12 virgilio cognouimus 14 hostis *in inscr. cap. XX* sunt **p. 22.** 1 gotthorum [et] hunorumque 6 raro utique 7 postulabant 8 sedere refundere] se deponere 9 pectoribus *corr.* gotthos 10 deleti] delecta 12 cura 13 fit] fuit 15 pedes] pedestris cum arcu] arcum 18 faciant 19 raro fortasse **p. 23.** 1 gestauerit] portauerunt illa 2 portantis 5 fuga] fugari et 6 declinent 8 pilatae] politae 9 eo] adeo 10 per sinistra 15 inter 16 postulasset *corr. e* postulassent 21 ferrentarii 22 hi et] et hi 24 necessitas praelii 26 prope] quoque 27 pelleis *(prius* e *in rasura)* **p. 24.** 2 gestabat per consuetudinem 3 Missilia quidem quibus 5 siue] sine 6 possit] potest 9 bembras 10 Sciendum est 11 debere habere 12 pila] culpa 13 ad manu pugnatur gladiis 14 *posterius* a *in* latera *in ras* 15 *inter* b *et* d *in* subducantur *ras.* accipere uulnus 16 dextera 17 antiquo armorum genere] arte pugnandi quocumque armorum antiquo-

rum genere 18 ut] ud 19 c *in* audaciam *in ras.* pectore *corr. e* paectore **p. 25.** 6 diu ductis] deductis (i *in ras.*) 7 Sic] Sed 9 confidentes 10 n *in* patiuntur *in ras.* caeperunt 11 castorum 12 moriendi 13 fit] sit fuerit uoluntas *in inscr. cap. XXII* sunt 15 ut] ubi 17 uicinior *corr. e* uiciniorum [collis] 18 altior] latior 19 est ne torentibus campus consueuerit inundari *in inscr. cap. XXIII* Quali *corr. a 2 e* Qua deliminanda **p. 26.** 7 praetoriam *cap. XXIIII cum eo quod antecedit in unum coniunctum est* 11 e] et 12 super 13 fit] sit 14 nouem pedes VII] semptem 16 sub linea] sublimitas 18 ubi quae leuata] egesta 19 IIII] quattuor *corr. a 2 e* quatuor 21 quas] quae consueuerant 23 XXV] XXIIII *in inscr. cap.* imminet **p. 27.** 1 tunc] esse peditum] meditum propulsantum 5 mensunitur 9 possit castra 10 XXVI] XXV *in inscr. cap.* [ut—custodiant] 10 Vt in acie ordines et interualla custodiant nihil 13 Nam et] Nam ut 14 impedimento inuicem et] ita 15 aditum *corr. ex* aditur praestant] dabunt 16 uniuersa metu 17 sunt tyrones in campum 19 aciem] atie prima [simplex et] 20 ut] aut **p. 28.** 3 Quae et XXVII] XXVI *in inscr. cap.* ac] uel 10 adriani 11 [e]ducantur 12 genus exercitii 14 ut et 15 alacriori ė fecerent 16 armatique] acinacique 17 [ad] 19 *in* cliuosis c *et* u *in ras.* 21 res] ars casus **p. 29.** 1 accedere, quem 3 XXVIII] XXVII *inscriptionem cap. non idem librarius scripsit qui cetera* 5 mandauerant 6 delectu 9 effecae 10 semnitas 12 epirotae *prius* u *in* ualuerunt *in ras.* 13 thesali indindiam 13 thraces 17 uniunsarum 19 longae] longeua dilectionem **p. 30.** 1 partim] par- *in fine uersus* 2 ad] ac 9 amissis] dimissis 10 militarem 12 Vilius] Vtilius Explicit liber 1.

Flauii Vegetii Renati uiri illustris epitoma (*corr. ex* epithoma) antiqua exercitatione atque delectu tyronum digesta per articulos. Incipiunt Capitula libri secundi.

p. 31. 1 In quo genere 4 Quotenas *corr. a 2 e* Quotas 4 duxert̄ 6 sunt in una item] et 8 principum 9 duxerunt 10 *cap. VIII a 2 in margine add.* **p. 32.** 2 atque] et

uexillis *corr. e* uexilis 3 turmis] turinis 5 armentur] amentur 8 aduersis] auersis 13 sequestrem 16 cornicines *corr. a 2 ut uidetur e* cornices 19 *post* adhortationum *ras.; fuit ut uidetur* & 21 machinarum] ıachinatum Incipit Liber Secundus (*corr. e* Secundos) **p. 33.** 1 [maiorum partis] armaturae 3 *in* triumphis h *corr. e* s *uel* f 5 altiore [terrena] 6 antiqua] antiquorum 7 ante cedat *corr. ex* ante cedant 9 praeciperet (t *in ras.*) 10 pudorem cum domino 11 dominatori barbarorum 12 bellorum? quod non iussisset fieri, nisi forte quod ipse gessisset 13 [et] Rursus 14 mandatis] praeceptis 15 more] modo 16 negassem] neglexisse 17 indulgentiae uestrae perennitas **p. 34.** 1 dedilectum 2 non] nec 3 nec formidulosus aggredi iussus (*alterum* u *in ras.*) incipiam opus, quod spontaneus gessi impune *in inscr. cap. I* In quo genere 6 uiribus 7 eques classes 9 protegant 10 flamulis 14 liburnalium lusiriarum 15 colles *corr. e* coles 18 sumptus **p. 35.** 6 praepollet] praeualet 8 probantur 10 phalanges 11 ut] et censuerunt 15 consueuerunt 16 uideatur interesse 17 ex numeris] et muneribus 18 consentiunt] consistunt 19 [est] 21 [in] 22 omnis **p. 36.** 2 sollenibus *corr. a 2 e* solempnibus 3 exercitus ? 8 [hoc est — armaturam] 10 balistarios 14 consueuerat Documenti *in inscr. cap. III* legionem 18 hodie 20 permouerentur 21 [Deinde] **p. 37.** 1 deseri 2 ac] ut 3 [re]cedentium 4 exhauriatur 5 [ad]-tenuate sunt 6 militandis 10 [esset] 14 inscribuntur 15 [ab] 16 [con]probatus 18 et neglegenter et diligenter 20 proficiet 21 armorum] animorum **p. 38.** *in inscr. cap. IIII* duxerunt 5 fierent crederentur 8 inputari] deputari 15 ue|leo mensium 16 picturis punctis incute 19 per christum et per spiritum sanctum 21 imperatori 22 est et **p. 39.** 1 et ipēdendus *in inscr. cap. VI* sint in una sint in una 7 est autem 9 dignitatem 11 [semper] 12 insignae 14 centum XXX duos 15 militaria caput est legionis]prima est apud legiones 18 quingentenaria 19 uasidiores 21 [Cohors quinta — LXVI] **p. 40.** 7 [et] 9 *post prius* LXVI *iterata sunt haec uerba* Sed in *[!]* ipsa animosos — in medio 10 uiros uel bellatores

11 cornu 15 militarias *in inscr. cap. VII* principum 18 principum 21 *ante* Tribunus *hoc glossema in contextu additum:* Quare tribuni dicuntur? 24 [quia] prima sunt et ordines ducunt **p. 41.** 1 quia 3 qui aquilam] aquilam (*prius* a *a 2 add.*) Imaginarii uel imaginiferi 4 imperatoris *corr. a 2 ex* imperatores [ad]optando 5 cedentibus uel aegritudine 11 opere 12 exercitui ingensuis (ingensius?) 13 appelati 15 in libris referant 17 Armaturae dupla res quia 18 consequuntur (*alterum* u *a 2 add.*) **p. 42.** 1 quia singulas podisinum (in *in ras.*) 2 figunt 4 quibus torques 5 propter consequantur 6 Duplares exquiplares, Duplares duas, exquiplares 7 annona 10 qui propter munera facere militia *in inscr. cap. VIII* duxerunt 11 Vetusta autem tenuit consuetudo **p. 43.** 2 ordinananda 6 [et] 7 legione *corr. e* legiones 18 constas 21 commitiue 23 seruabunt 25 admisisset] commississet **p. 44.** 1 Arma autem 2 ipsius] eius 3 pertinebant ius (uis ?) et seueritas 5 iustum 6 omnem *corr.* 9 tamen *corr.* 10 uali 11 casae] causae 14 expense *corr. ex* expaense 15 saginarii 17 a quae ductus 17 balistae **p. 45.** 1 post] pus longa *in inscr. cap. XI* praefecti *corr. e* perfecti 3 lignarios 5 hibernorum] liburnorum qui uehicula 14 besorum 17 fabrorum 18 militaria 19 sensu 23 exercendis militibus **p. 46.** 4 [co]hortarentur solicitudo per hanc laudabatur industriam cum *in inscr. cap. XIII* ac 12 singula *corr. e* singulia 16 possunt 18 cristis litteris habebant quo facilius **p. 47.** 1 Quos singulas iusseretur quatinus error non 5 papylione 8 [con]iunctis *in inscr. cap. XIIII* legionarium 11 tuma 12 centum et enim et decem 13 [gubernantur — uexillo] 16 missilia 19 quo *recentiore manu corr. in* quae **p. 48.** 2 habili] ab illi 3 armis] hamis 7 eosdemque 8 cataphractas 11 aut rubigine 12 equos ipsos 17 exigerit transferi 18 a]in incipit exerceri ordinari 19 adiungitur 20 collacatur **p. 49** 1 cornu 2 aciem 4 quia] qui 5 cataphractas quas 6 spathas] speratas quas nominant] uocant 9 hastile quinque] v et 10 uocant 12 cato *in* loricatos *in ras.* transuerberabat 13 hastile 14 uerriculum uerrutum 16 docetur *corr. e* docentur 18

qui plumbatis uel gladiis et missilibus accinti sunt 19 Erat igitur 20 cataphractis **p. 50.** 1 Erant autem 2 manu balistas uel arcu balistas 3 Secunda] Sed a 8 semper obtinet] se perobtinet (b *corr. e* p) cornu · *in inscr. cap. XVI* centuriones uel triarii 8 omnis 9 [catafractis — gladiis] 10 semis patriis plumbatis et binis missilibus 11 prima uinceretur sperare uictoriam 13 Omnis 14 terrores 15 cataphractas 17 ut *in ras.* **p. 51.** 1 Ferrentariae exculcatores et scutatores 3 Si] et si 4 potuerant] potuisse multitudine ac uirtute 6 Excipiebat et] quae 7 missilibus 8 dimicabat 9 sequebatur *corr. e* sequebantur 11 opprimarent 12 sagittaturiis 13 atque] et sine] siue 14 ius] uis *in inscr. cap. XVIII* [ad]uersis 15 [ne] 20 nomen erat **p. 52.** 2 ciuitatem esse in praelio 3 metuere 5 omne genus militum, omne genus contineret armaturarum 6 pugna ualida publica 7 ct *in* inuicti *in ras.* 8 Intra autem breue 10 meridie 13 coequabant 14 uiguit] nocuit 15 excogitet] exercitat 18 proponantur *inter* bellis *et* apta *littera* s *erasa* **p. 53.** 1 scolae 2 letteratos 5 notatum 7 numerum 8 prope maiore 9 polipticis 12 praegauetur 14 [in breuibus] 20 obsequia *corr. a 2 ex* osequia iudicum 22 accensiti legio] electio **p. 54.** 1 aquam castra stramen 3 faciant *in inscr. cap. XX* [partem] seruandum [ipsis] 5 consequuntur 7 ab ipsis militibus contubernalibus 9 errogant Sepositio autem] Sed potius 10 pecunia accommodata 12 castre *post quod parua lacuna* 14 *uerba* pro illis — ut *ante uerba* de deserendo — signa *scripta, sed ascriptis litteris* a b c *iustus ordo restitutus* 16 uidet suam 17 folles *a 2 corr. e* foles **p. 55.** 2 cophino 4 scirent et] et scirent 10 scolas 11 promouentur milites 15 orbem omnes] oms urbes scolas *a 2 corr. in* scholas 19 questiosumque in finem Item 20 uenerabantur 22 contestationem [et omnium] 23 seruatur *in inscr. cap. XXII* Quid inter bucinas et cornicines 24 Habet] Sunt tubicines et **p. 56.** 1 Tubicina rursus 4 ex|curi 5 [quotiens mouenda — canunt] Quoties 6 canunt pariter 7 item] ita 8 insignum 9 am aduertitur 10 hoc quia 11 agrarias] gratias 15 corni-

ces exercitiis et processionibus exercitiis 22 reuertamur 23 quidem] autem **p. 57.** 5 Armaturaque festis 6 in circo] Idcirco armaturae quae *corr. ex* armaturaeque 7 Sed et omnes 9 illi usu 12 discant 13 comitentur 14 [uel sudibus] 15 i *in* exerceri *in ras.* 17 pariter facere consuescant insurge **p. 58.** 1 missilibus 2 meditantur 4 fructicum 6 [re]mouerentur 9 semper fecerant 10 circum [e]mittitur 11 libraria 13 Missilia 15 scandalis 16 culino 21 animus **p. 59.** 1 nature 5 [bene] uenatorum 11 suas artes aut certare aut agere 13 rei p. iugis 14 cui] cum 15 que ac] et ad iam uetustus] etiam uetus **p. 60.** 3 carrabalistas multi 5 Hae] Nam 7 defedunt 8 ponantur 9 hostium possunt 10 carrobalistae 12 bobus 13 ad oppugnandum 14 Scaphas 15 excauatis 16 Quatinus 19 equitibus arpagones **p. 61.** 1 ligonas rutra] rastra cophinos 2 materia 4 feramentis expugnandas 5 uineas faciunt

Explicit liber secundus.

Incipiunt Capitula libri tertii (*corr. e* tercii).

p. 62. 1 debet exercitii 2 sanus gubernatur exercitus 5 seditiones 7 sunt 13 intelligantur *post* 20 *additum* XIII. Quemadmodum acies ordinentur ad pugnam XIII] XIV eligitur 22 XIIII] XV in conflicta reddatur [inuicta] **p. 63.** 1 XV] XVI 4 XVI] XVII 5 XVII] XVIII colloquantur 6 XVIII] XVIIII debet 8 XXVIIII] XX uirtuti] instituti 10 XX] XXI Quod 13 XXI] XXII deleantur facilius *in ras.* 15 XXII] XXIII 17 XXIII] XXIIII cataphractis *post* 17 *additum* XXV. Quo tempore oportune collocentur insidiae, quia ad uersus fugientes maior audatia in minorem cura XXIIII] XXVI elephantis 20 XXV] XXVII fugerit] sugerit 22 XXVI] XXVIII

Incipit liber tertius (*corr. e* tercius).

p. 64. 1 lacedaemones 2 loquuntur *corr. e* loquntur 4 Lacedaemonus*(?)* 2 reuocarint 10 praeceperint edoceri 14 usum 16 [ab]breuiare **p. 65.** 2 attilium 3 cartaginensibus 4 solis 8 inte|mit *in inscr. cap. I* debet 13 delectum exercitumque 17 uictoria 19 etiam] et

p. 66. 1 hic modus quaeritur a magistris armorum 14 quantum libet studiosius 15 errogatur 16 uix sufficit] deficit uerterent 17 mltis **p. 67.** 2 ducerentur 3 quattuor militibus equitum 5 ferrocissimis debellasset 7 praecepto, ut prouideant 8 detrimenta [alterue] 9 [in] 11 copiae militum 12 grandes solos exercitus habe 13 [ne] sociorum *in inscr. cap. II* gubernatur exercitus *corr. a 2 in* exercitiis 16 exercitiis 20 [et] 21 fatigatigatione aestate **p. 68.** 1 [ante] luce cepto itinera 6 [ueneno similis] 7 bibendibus generant [ut hoc] 9 Principum 11 et belli necessitas incubit 20 quanto] quam 21 [in] **p. 69.** 2 aliter non potest 4 pabuli frumentique 6 seuerior 9 est et] extet et telum] consilium 11 solers 13 [a] 18 autem] enim 23 quocumque **p. 70.** 1 possessionibus executores 3 [con]ferendum urgendique 9 erogogatio 11 defecit expe|tionibus 12 praebebantur *corr. e* praepebantur 15 acoeti 16 est declinanda 18 [et] 19 balistisque Precipue cauendum uidetur 22 crudelius **p. 71.** 1 hostes patiuntur *in inscr. cap. IIII* faciant milites 8 praelia 9 declinarent 10 Dum] ut dum 11 [suis] uel] et 12 principum 14 inspectionemque 17 missilia 22 sine fluuiis (*uel* fluuus) 23 sunt. Omnes 24 dumos] dimosa materiam **p. 72.** 2 decrudantur 4 fuert 5 magis quam necesse est 8 debet esse 9 uexilationibus principitusque 10 suggerentium 11 pro rerum] procerum prudentiore 13 uideatur prope deputent 19 possuasserit more maiorum mortem aliorum 21 tamen] camen duces] iudices **p. 73.** 2 formido suppliciorum *in inscr. cap. V* sunt 3 dicenda] ediscenda 9 sunt 13 [et] 14 humane 15 pronuntiantur *corr. e* pronontiantur 21 inpune] in pugne 24 temperato spiritu quem canentes **p. 74.** 2 an] aut 5 flamulae tubae 8 in dumentis 9 custodire 10 mota] mutata 18 flamis **p. 75.** *in inscr. cap. VI* cautela seruanda 7 Initinere *corr. ex* Intinere 8 superueniente [subsessae] 9 ideoque omni cura et omni diligentia 10 debet dux 11 dampno reppellant 15 diuerticula descriptam 16 eo] adeo 18 habere firmtur 19 profecturis 20 ac] et sepatim

22 eligentium p. 76. 1 percipere custodia 2 ostentatione] contestatione 3 intelligent 5 ac]et 5 sapi- *in fine uersus ultimi paginae; dein duo folia codicis desiderantur. denuo incipit codex a uerbo* enim **p. 82.** 3 7 aut ad 9 superuenientibus 10 metandis igitur legere] eligere 17 ac] et circumsidentibus 20 rotunda siue trigona siue 21 praeiudicet **p. 83.** 1 agris messoribus potissimum mensura 4 diffiniunt 5 occupatione leuiore 9 fit] sit 10 semissem] semis pedem 12 perducitur 13 alta pedes tres 17 campiductoribus (*corr. e* campi ductoribus) et principibus redituras 18 uel] et 19 cuncti **p. 84.** 2 septem] nouem 3 Tum 4 delabatur 6 propugnacula *corr.* uero] hoc decem pedes 8 et] id 9 fuerit 10 superuentus aliquis 15 ac tribunis 17 aqua] a qua 18 auxiliis et equitibus 21 imposibile **p. 85.** 1 singulos uigilantes 4 [A] Tubicines uigilias comitantur 9 excubias] uigilias 10 post] primo 11 fationem angarias 18 si non] sine repperitur 21 angariis 22 inter commentibus **p. 86.** 1 audt 2 nouiter *in inscr. cap. VIIII* sunt debet 10 [ante temptanda, ante facienda sunt] 11 aperto marte praelium 13 quantos possint 14 certe uel quae necessaria admodum] quemadmodum necessaria 15 perscribam] describam 18 tractet] tercet 21 sunt 22 Querendum est etiam **p. 87.** 6 adcommoda] in commoda gaudemus] grademus 7 debemus] demus 8 aliquoties 11 autem] hoc 13 cito] celerius 16 Tunc 17 et] ac 18 aduersariis 20 commites optimaresque 21 an] aut **p. 88.** 1 quae] quaeue [sint] 2 quarumque] quarum cumque 4 repromittit *corr. e* promittit 5 frangitur] minuitur 10 [est] 11 publicam pugnam 13 fuerit annos aliquos 14 durauit 15 desierut cum legionibus 16 ex diuersis locis aduenerint [et] 17 numeros singulos 18 [ad] omni genere 19 depugnaturus 20 temptabit quicquid **p. 89.** 1 quid] quod consentiant] consuescant 3 obtoperent (*supra alterum* o *erasum signum)* 4 erant atque] et 5 esse possint 7 sic quidem] siquidem 9 uigilans atque sobrius et prudens 13 fortiorem] potiorem 17 cotidiana 19 in maximis decet 20 dubitat 21 propagatur propugnantur **p. 90.** 1 omnibus doctrinis 3

caetera omnia 4 [omnia] adsequi] obsequi 5 dimicaturus 7 fidim 8 tutela] cautela 8 gloria creditur 12 uel] aut 13 singulorum siue] aut 17 summat 18 ignoscere errantium credatur **p. 91.** 2 percipiat 3 securiores 10 discultios distractis 11 quatinus 17 et] aut uel] aut insperatus] superatos 19 delectis **p. 92.** 5 ē sumpserit 6 pernitium est praeceps 8 Dicato 9 nulla 13 arenosa 14 portauerunt 17 superuenientibus **p. 93.** 2 affricanus 7 noluissent] uoluissent cum ipsis namque numentanos ciuitate capta 9 affrica exercitum] regnum 11 Caepionis] scipionis (pi *in ras.*) 12 Mallii] manilii 15 Ambrorum] umbrorum 16 est autem inbuere] instruere 17 perteritos 18 ad] apud 20 in euentu] meuentu **p. 94.** 1 quo tanto] quando quanto] quando 3 peritiae usus] peritiusus 4 [saeculis] 6 fatigarentur] frangerentur 10 ex paratis] ex parte Ideo[que] 16 [ad] *in uocabulo* ordines *deficit folium* (*in margine est custos* soluerint); *deinde desunt folia decem, ut uidetur; codex denuo incipit a uocabulo* uel **p. 129.** 5 6 profecerit] profuerit 9 possiderit 13 suscepta 12 sunt 13 ordine 16 natura ut 17 editu **p. 130.** 1 uel] siue In illo] sine ullo 2 consilio 6 duci 12 uelut *corr. a 2 ex* uelu sinum *in inscr. cap. III* [e] adgestus] egesta 16 fuerit] *h. l. codex macula tam inquinatus est, ut non appareat, quid sit scriptum* 18 pro rata] prolatus parte 19 [quasi] 21 ullis] illis terra] certa **p. 131.** 2 fuerit molis *in inscr. cap. IIII.* catafractis 6 ingres-| supponitur cataphracta 7 pendet *corr.* 8 dimissa 14 redundari 16 altitudine] multitudine 20 [per] cilicina[que] 21 quae impetum **p. 132.** 4 per] super 5 super 6 saxum *in inscr. cap. VII* Quibus prouidendum sit modis 9 [est] 11 deditione sperata aut fame 14 suspitione] pulsatione alimonia 17 portinum 18 inclusus lar|dum **p. 133.** 1 sufficiant] suscipiant 3 sunt praecipue 4 neqerint 7 uiridariis exerceantur 8 ac] aut autem] aut *in inscr. cap. VIII* dae *in* praeparandae *in ras.* 20 sagittis *corr. a 2 e* sagitis 22 ad fundas] fundis fustibalis iacienda *corr. ex* iacenda **p. 134.** 1 uolubuli dimissa 2 [etiam] 3 uiriolibus 5 cilindri 7 [equos] quosque 8 inproptu oportet 14 ba-

listae 16 balistas asserunt 17 [est] **p. 135.** 1 experimento cognoscitur 3 defecisset] defuisset 9 texendas] gerendas munimenta *in codice caput XI editionis ante caput X positum est* 11 natā 12 [ef]fodiendi 13 sicciora] si altiora 15 extra murum] ad extrema muri 17 ictum] iactum 18 incliuio 19 paruum quod frontem 20 balistas sagittariosque *corr. a 2 e* sagitariosque **p. 136.** 2 substituendae 3 Difficile quis uincit eos qui 6 aliaque] atque 8 abunda *corr. in* abundare hoc saepe accidit *in* harenas *ras. post* r exagitatum uentis colligt (gt *in ras.*) 10 eluunt] perfundunt *in inscr. cap. XII* murum 13 maiorem sanguinem exercet 14 Illos 15 in spem] sine spe 16 turbarum **p. 137.** 1 non norunt] ĩmorunt 2 siue] uel 3 uiribus 5 testudines et arietes 6 plutei] pulti 8 edisseram] enarremus 10 accepit 11 et]quod 14 habeat quae 17 ille 18 proserit] profert 20 dixerunt nunc *supra lineam add.* 21 cautias **p. 138.** 1 [octo] 2 sexdecim 3 tabulis 4 ne]nec 5 [con]crementur 6 recentis 8 obsidentes] subsidentes 12 apponuntur] obponuntur Inquamcumque partem 13 obsidentes] subsidentes 14 missilibus 16 *supra* p *in* prestetur *ras.* 18 Musculas 19 sudatum] suditi **p. 139.** 2 turris ambulatoria 3 iungatur muros belluis 7 aduentum 10 tantum *corr. a 2 e* cantum 11 sint ex 14 fit] sit 15 lapideas turres 16 moechanica subducuntur 19 et] ac 23 turrim *(post* i *ras.)* **p. 140.** 3 collocentur defenfores 4 missilibus 5 Quo] Eo 7 hostium murum aspiciant altiorem 11 direptis 12 de lignis] deli- *(in fine uersus)* oppidam 13 balistas fallaricas 15 cendatur [Malleoli — conflagrant] 16 Fallarica 18 tubum] turbam stupisque 19 infuso incendario 20 balistae destinatae munimine *corr. e* muniminae **p. 141.** 3 laternis lucernas *corr. e* lucernes 9 eiusmodi dolum obsidentes adhibere 11 turrim 12 tabulis 14 trocleisque *in inscr. cap. XX* nihil nocere 18 rodiorum 20 muri pararetur] superaretur mechanico 21 inuentum inuentum 22 fundamentis **p. 142.** 1 postremo fuerat] fuit promouenta sentiente] sciente 4 nec] sed 5 mo *in* moueri *corr. ut uidetur* non potuit

ita et *in inscr. cap. XXI* telone 7 manibus balistarii 8 arcubalistarii missilibus 9 de] e 10 nit|tuntur 11 piculum capenei 14 tellone *corr. a 2 e* telone 15 a similitudine 17 turrim 18 trocleis **p. 143.** 2 expossuimus 3 quia] quae protuditur 4 Tellennon terra *in inscr. cap. XXII* balistis arcubalistis [fustibalis] 11 cosuert 12 balistae arcubalistae 13 Balistae 14 tenduntur habuerint **p. 144.** 4 pondere 7 manubalistas 8 nuncupatos 9 mortem inferant arcubalistas *in inscr. cap. XXIII* prosunt] procul culcitrae 14 culcitras 15 calcant 16 moliore 21 euertunt] auertunt suspedunt **p. 145.** 2 de]e constringunt 4 decidat] cadat una superest spes *in inscr. cap. XXIIII* defonditur 8 obpugnationis 9 uocant. Aleporibus 10 terra 14 inferni 21 suspedunt 22 operi] in opera 24 irruptionis **p. 146** *in inscr. cap. XXV* rr *in* irruperint *in ras.* ciuitates 6 obruunt 7 obfidentes consueuerunt 9 desperatio est 10 est auxilium 11 hostes intrauerint ac] ad 12 hostesque] hosque 16 post] p⁰ 17 capta 18 clanculum 20 tuguriola 21 ad imbribus **p. 147.** 1 defendatur 4 Anseres quoque] Anseresque sollertia *corr. a 2 e* solertia 5 artem 6 romanorum exercitatus 7 manilius *in inscr. cap. XXVII* mo *in* Quomodo *in ras.* 10 [in] uniuerso 16 sumitur] si unitur 18 dispergentur eum cum 19 [a] 20 neglegentia sibi licentiam tribuat **p. 148.** *in inscr. cap. XXVIII* insidiae inteuenerit *corr. ex* inteuenerint 4 [siue cibo] 8 in] ad 9 iactum 10 uallis 12 et saepe 15 missilia 16 plumbate *corr. e* plumpate uel] siue ueruta] uel rotae subiectis 19 balistae 21 pos|possunt **p. 149.** 2 consueuert *in inscr. cap. XXX* co *in* colligatur *corr.* 6 [et] 10 Tunc igitur ignorantibus 11 [decempeda — ex umbra] 13 inuenire 14 [quanta altitudo] 17 recentior 19 solertissime 20 emergat] inergat **p. 150.** 2 quanto 3 obsidentium 4 inuictae 5 absolutus 12 sustineret *corr. e* substineret 15 missenum 19 missenantium hispaniam mauritaniam affricam 21 rauennantium epirum **p. 151.** *in inscr. cap. XXXII* classibus 4 missenantium Ea 5 ad praefectum classium rauennantium pertinebant

6 tribuni deni erant 8 nauarcos 10 exhibeant *in inscr. cap. XXXIII* appellantur 14 Actiaco] attico 15 patuit esse 18 Iadra|diadertinae 21 [sub]struendis arenae **p. 152.** 2 quia] quam cipresso [igitur] et pino 4 liburnae contexuntur 5 sunt quam fereis 6 quamlibet enim] quia licet esse 7 probatum 8 claues tempore humore rubigo 12 [con]texendae 13 octo] septem 15 [exesa] labe in *in ras.* 16 quotidianus *corr. a 2 e* qottidianus 20 per] post mense **p. 153.** 1 in] ad iañ 2 humore 3 ne] nec 4 sectae fuerint trabes, secentur et mittantur 5 et iam] etiam (&) 6 per] in 8 humorem exundauerint (t *in ras.*) 9 h *in* hiare *in ras.* *in inscr. cap. XXXVII* modo] titulo 13 remigium 14 Actiaco] attico maiore referuntur 15 cucurisse [uel] 16 ordinem exploratoria 17 sociantur] sortiuntur 18 habebant pictas **p. 154.** 2 [ad]solet speculai (ω) 4 candore prodantur] cito dephendatur 6 ungere] iungere uenetem 9 Quicumque exercitum 10 uehit 18 [a] per experimentum **p. 155.** 1 aetas t *in* comprehendit *in ras.* abula *in* uocabula *in ras.* 4 A uerno] hiberno 5 sumimus 6 ἀπηλιώτης 7 dextra καιχίας [euroborus] *sed est lacuna* 8 εὖρος cardinem] axem 9 νότος dextra λευκόνοτος 10 λιβόνοτος id est] idē chorus 11 ζέφυρος id est] idē 12 dextra λίψ **p. 156.** 1 ἰάπυξ 1 ἀπαρκτίας 3 θρασκίας sinistro βορέας *(in marg. add.* Reperitur et βορρᾶς) 5 consueuerunt 8 rursus 13 mensium 14 uim atque acerbitatem 15 patiuntur **p. 157.** 1 sunt. Lege naturae phagnitae decursu 3 kalendarum iuniarum in arcturum [ortum] VIII] octauum *corr. a 2 e* octaua 4 kalendarum octobrium 8 VIII] octauo 9 kalendarum octobrium 10 [uero] aedi pluuialis taurura 11 [A] **p. 158.** 2 iduum nouembrium iduum martiarum 7 [qui] sollenni (nn *in ras.*) 8 urbium] gentium 9 periculosa 10 tentantur *corr. e* temptantur quo] quod industria cesset 12 priuatorum 15 signentur] firmentur **p. 159.** 1 conficendum 2 idem caelestes 5 προχειμάζειν] pergymnazon 6 sollenni *corr. a 2 e* solempni χειμάζειν] gymnazon 7 μεταχειμάζειν] metachimazon 8 [aut ineptum uideatur aut] est

longum 9 mensium 10 Transitus quoque] transitusque 11 Dei] diei 16 procellae *corr. e* procaellae [et de tempestatibus tranquilla] **p. 160.** 1 producuntur 2 ostendit. Ostendit rubicundus 5 obtunsis 6 humore fuerit 9 uentibus urgentibus 11 instruat 12 a piscibus significantur 13 Virgilius 15 [si] sciunt] sed 16 quatinus [eos] peritiae usus magis instituit quam altior doctrina firmauit **p. 161.** *in inscr. cap. XLII* reumate 2 qui propter flatum 4 reuma 5 praecurrit exundant 9 auxilio] ab exilio reumatis *in inscr. cap. XLIII* de remigibus 15 est et 15 nauigatur 17 tantum **p. 162.** 2 eorum rursus *in inscr. cap. XLIIII* muralibus 6 terrestre *corr. e* tercestre desiderat *corr. e* desideret 14 Praeter] propter 15 arpagones 16 missilibus fundibalis balistis **p. 163.** 2 incendiaria [et] bitumine 4 balistas 5 picae 6 interimunt 7 ardere alii 8 absumenda *corr. ut uidetur* 13 [sunt] uento] ů urgentur 14 ruina uel reuma 15 si] et habeat 16 optate uenit **p. 164.** 1 sinuetur] si tuetur (si t *in ras.*) *in inscr. cap. XLVI* Marte] mare 9 bipennes 13 iunxerit quia 17 longioribus contis [chalatorios sub] **p. 165.** 1 liburnae Bipennis 2 ex utraque parte latissimum habens 4—8 [cum—agrarias] 8 tutantur] utantur 9 puto de reliquis huius artis

FLAVII · VEGETII · RENATI · VIRI ILLVSTRIS · LIBER QVARTVS · & VLTIMVS EXPLICIT ·

Platonismen hos Klemens af Alexandria.

AF

ADOLF WALLERIUS.

"Då Sokrates sökte vända människorna från demonerna, bragte dessa det därhän, att han måste dö som gudsförnekare och förbrytare; ty de utspredo det påståendet, att han införde nya gudomligheter. Detsamma göra de nu om oss", säger Justinus Martyren, och genom en sådan jämförelse bereddes och betryggades en plats inom den kristna litteraturen åt Sokrates. Med honom följde ock hans läras, lefnads och döds store härold. Apollonius åberopade sig inför de romerska senatorerna på Platos ord i Staten (bok II): "Den rättfärdige skall bli gisslad, plågad, slagen i bojor, bländad och slutligen, då han utstått allt detta, korsfäst". På samma Platos ord finna vi, att Klemens af Alexandria både en gång och annan åberopar sig inför sin läsekrets, och mångfaldiga äro de citat från den grekiske filosofen, som den kristne kyrkoläraren införlifvat med sina verk under en rik axplockning från den kristna, hedniska och judiska litteraturen.

Jämförelsen mellan det historiska faktum, som låg till grund för Sokrates' stora rykte inom den antika världen och spelat en afgörande roll för Platos filosofiskt-etiska åskådning och skriftställarskap å ena sidan och kristendomens egen historia å den andra medförde åt dessa antikens visa sympatier äfven bland de kristna. Men icke hos alla. Resultatet af jämförelsen berodde naturligtvis i sin mån på hvad de tänkte om den grekiska filosofien i allmänhet. Däri skilde sig de grekiska och alexandrinska kyrkofäderna från de västerländska, Klemens från Tertullianus och Augustinus. I Klemens' märkliga religionsfilosofiska verk, Stromata, uttalar han sig härom. Tidigare inom trilogien: Protreptikus, Pädagogus och Stro-

mata (i kronologisk följd antagligen: Protr., Strom. bok I—IV, Pädag., Strom. bok V—VII) få vissa tänkare af honom det erkännandet, att de kommit sanningen nära och på grund af en gudomlig inverkan kunnat uttala den, äfven mot sin vilja. (Protr. kap. 6). I Strom. utför han och bevisar omständligt, att det är hvarje ödmjuk och uppriktig sanningssökare beskärdt att finna (t. ex. bok V kap. 3 och VI: 8); och den nämnda inverkan, hvarigenom detta sker, tänker han sig där närmast som en relation till gamla testamentets heliga skrifter. Att hos andra kyrkolärare däremot förkastelsedomen fällts öfver Greklands förkristna tänkare förvånar icke den, som erinrar sig, att den grekiska filosofien var ett vapen, som af skickliga händer fördes mot kristendomen själf. Men ingen af de gamla filosoferna, som bidragit vid dess smidande, hade auktoriserat ett sådant bruk däraf, om detta ock kunde ligga i utvecklingslinjen af mångas tankearbete. Fastmer sakna icke de grekiska apologeternas aktning för och Klemens' höga uppskattning af den sokratiskt-platonska åskådningen ett inre berättigande vid sidan af det nämnda historiska. Det är förvisso icke utan djupare grunder, som Plato var älsklingsfilosofen för Klemens, om det ock närmast varit under stoikern Pantänus' ledning, han gjort sitt inträde i det grekiska tänkandets skola. Och hvilka drag i Platos filosofi, som särskildt måste ha tilltalat alexandrinen och i dennes ögon gjort honom hufvudet högre än mängden af antikens visa, är icke svårt att räkna ut. Vi tänka på Platos etiskt-religiösa grundtankar, ej minst odödlighetstanken, och hans gudsbegrepp, och vi jämföra dem med hvad Greklands öfriga diktare och tänkare frambragt i dessa stycken. — Bland dem saknar ju icke Plato föregångare, när han inom sitt mognade system häfdar tanken om själens odödlighet. Pythagoras var en sådan, och Klemens själf anser, att det var från honom, Plato hämtat nämnda tanke (Strom. VI: 2). Den finnes till sin brodd inom den homeriska och hesiodeiska diktningen, och utbildad härskar den inom de elevsinska mysterierna, som i stor utsträckning torde ha påverkat filosofer och skalder. Ej heller var Platos dualism alldeles ny. Men hos honom få "Elysiska fältet" och "de saligas öar", hvilka inom den gamla

sångens länge fortlefvande föreställningsvärld i allmänhet skymdes undan af skuggornas rike, där hvarken lifvet eller döden var herre, en fastare grund i hans sedligt-religiösa åskådning med dess ansvarskänsla och hopp: den gräns, han drager skarp mellan tvänne världar, existerar icke blott för tanken, utan i synnerhet för viljan och känslan. Det finnes en "vägskillnad, hvarifrån de två vägarna gå, den ena till de saligas öar, den andra till Tartaren". — "Emedan själen är odödlig, har hon ingen annan utväg att fly för det onda eller annan räddning än den, att bli så god och vis som möjligt". — "Därför, Simmias, måste man göra allt för att i lifvet få del af dygd och insikt, ty skön är lönen och hoppet stort". — "Därför bör man sträfva att så snart som möjligt fly härifrån och ditöfver". — Den åskådning, som ligger bakom dylika yttranden, är ensam i sitt slag både i förhållande till föregångare och bland efterföljare inom den grekiska filosofien. Vi kunna vänta att hos den kristne tänkaren igenfinna sådana ord som de sista, ur Theätet hämtade. Klemens anför dem också flera gånger. Äfven om den platonska etikens grunddrag hos honom ingått förening med stoicismen, igenkänna vi dem likväl tydligt nog (Pädag. I: 13). Och skillnaden mellan Platos och eljest bland hellenerna gängse tankar om odödligheten framstår tydlig för Klemens, att döma bl. a. af hans förkastelsedomar öfver mysterierna (Protr. kap. 2). — Det skall visst medgifvas, att man icke får tillmäta denna nu påpekade frändskap mellan platonism och kristendom för mycken betydelse. Det är icke heller att frukta från sådant håll, där man icke kommit ifrån den åsikt, som trängt in i den modärna dogmhistorien, men nu synes vara på reträtt, nämligen att grekens försök att fatta och bidrag till att förklara kristendomen varit af ondo och förfelade, såvida han icke fullständigt lyckats abstrahera från hellenisk åskådning. Anknytningen till denna har alltför stor auktoritet för sig, för att den icke äfven här skulle få betonas. Mycket är det som skiljer, men det som kan förena bör ju icke därför förnekas. — I synnerhet är Plato stor i Klemens' ögon på grund af sin monoteism. Äfven den har gamla anor. Om ock dunkel, möter den redan i de homeriska sångernas "gudomlighet", och den

grekiska filosofien är ännu i sin ungdom, när hennes enhetssträfvande når upp till religionens högsta sfär. Men i den sokratiskt-platonska monoteismen föreligger ett nytt innehåll: gudomen är öfverallt närvarande, hör allt, sörjer för allt och har inrättat allt på ändamålsenligt sätt. Det är just dessa tankar, som Klemens skiljer från alla de andras i sådana ord som dessa: "Hvarför fyller du för mig lifvet med gudar, i det du utmålar vind, luft, eld, jord, sten, trä eller järn eller denna värld såsom Gud — —? Till andarnas Herre står mitt begär, till eldens Herre, världens skapare, till den, som ger solen ljuset, Gud söker jag, icke hans verk. Hvem skall jag från din sida taga till hjälp i mitt sökande? — — Plato" (Protr. kap. 6).

Af Platos epigoner intill Klemens' tid hade vissa drag hos hans innehållsrika filosofi blifvit starkare pointerade och företrädesvis behandlade. Så kommo de pythagoreiska tendenserna att blifva dominerande inom akademien under första århundradet efter dess stiftares död och skepticismen i det andra. Och i det tredje fick den praktiska lefnadsvisheten företrädet, och dess inre frändskap med stoicismen begynte komma till sin rätt. Den inre frändskapens räckvidd öfverskrides i flera riktningar af platonismen, då den sedan eklektiskt hopsamlar skilda filosofem, hvilket är utmärkande för den följande tiden intill Klemens. Det är härunder, som platonismens historiska utveckling efter många växlingar utmynnar i ett allmänt bejakande af vissa kristna tankar, såsom den om uppenbarelsen. Tendenser till denna tanke funnos redan hos Cicero, Plutark hade tydligt uttalat den, och Philo hade, hvad grekerna angår, bestämt den historiskt såsom kunskap om gamla testamentets heliga skrifter. Vidare betonar t. ex. Plutark tanken om odödligheten (liksom viljefriheten). Dessa drag jämte tillsatserna: logos-tanken, demonläran, den tilltagande ovetenskapligheten och superstitionen beteckna vid Klemens' tid den begynnande utsprickningen af det skott från platonismens gamla stam, hvilket skulle utvecklas till en sista yppig blomning: nyplatonismen. Dess stiftare, Ammonius Sakkas, var en af Klemens' samtida. Och den utgör en förening af platonism och gnosticism, hvilken

senare, liksom nyplatonismen, kunde räkna Philo som förgångsmannen. Med dessa tidens egendomligheter kunde Klemens icke undgå att bli förtrogen. Hans stad, Alexandria, "antikens Newyork", samlade dem inom sig. Där hade Philo, Basilides och Valentinus lefvat och verkat, där var äfven Ammonius hemma. Pantänus och de förmodligen till en början gnostiska traditionerna hos den skola i Alexandria, som Klemens en tid förestod, torde för honom ha förmedlat kännedom om samtidens filosofi och teosofi. — Det behöfver icke sägas, att Klemens i hufvudsak förkastar dem. De ha dock icke gått honom spårlöst förbi. Redan af citaten från Plato kunna vi draga slutsatsen, att han af platonikerna i den kristna tideräkningens båda första århundraden lärt att liksom de intressera sig för Platos Timäus och Lagarna. Från samma håll torde han ock ha hämtat tanken om en uppenbarelse åt filosoferna. Alltför stor likhet äger denna med Plutarks, för att icke någon historisk förbindelse skulle ligga till grund därför. I Strom. (I: 5, 19; V: 3; VI: 8) igenkänna vi filosofenbiografens åsikt, att det gifves en gudomlig uppenbarelse, men den meddelas endast åt dem, som söka sanningen. Den från Aristobulus, Philo och Numenius (Strom. I: 22) härrörande, förut nämnda föreställningen, att de bland grekerna, som kommit sanningen närmast, hämtat ur judarnas heliga skrifter, — att den tillämpats på Plato, förvånar icke den som känner till hans Timäus — är genomgående hos Klemens (Protr. kap. 6; Pädag. II: 1, 10; Strom. I: 15, 22; V: 1, 12, 15). När vi se yttranden hos honom, som röja agnosticism (Strom. V: 10), och han t. ex. upprepade gånger citerar de bekanta orden ur Platos Timäus (p. St. 28 E), att "hela världsalltets skapare och fader är det svårt att finna, och har man funnit honom, är det omöjligt att för alla på ett begripligt sätt med ord förkunna och beskrifva honom"; så kommer denna agnosticism väl närmast från de grekiska apologeterna, men har paralleler hos hans platoniserande föregångare och samtida. Från Philo går den fram genom nyplatonismen in i medeltidens mystik. Klemens' aversion för demonläran torde framgå af Protr. kap. 2. Men ett barn af sin tid, är han eklektiker i sitt filosoferande (jfr Strom. I: 7) och således äfven såsom platoniker.

Eklektiker är Klemens i eminent mening, och i synnerhet hans Stromata är ett storartadt monument öfver popularfilosofien från dess sista tid. Där finna vi, som förut nämndes, den rikhaltigaste samling af citat från kristen, hednisk och judisk litteratur. Om ock en eller annan antologi stått honom till buds, är hans egen beläsenhet likväl rent af oerhörd, och hans kännedom om den grekiska diktens och tankens skapelser väcker vår häpnad och beundran. Utan det egna, ingående studiet af Platos skrifter skulle han icke kunnat äga detta minnets herravälde öfver dem. — Vid citerandet af Platos skrifter anlitar han på det hela taget de samma, som nu skattas högst: (utom de förut nämnda Timäus och Lagarna, i synnerhet bok VIII och X) i främsta rummet Staten, vidare Theätet, Phädrus, Gästabudet, Phädo, Statsmannen, Kratyllus, Philebus, Krito, Meno; men naturligt är, att han icke inskränker sig till de skrifter, som nu anses äkta, utan tager äfven sådana som brefven och förmodligen (den redan af Thrasyllus betviflade) Amatores i anspråk. Går han i detta afseende okritiskt tillväga, så går han än längre i sin eklekticism, när han framtager enskilda yttranden ur sin beläsenhets stora förråd, från den brokiga samlingen af Greklands visa — äfven Epikur (Strom. II: 4), så lågt han eljest värderar honom (ib. VI: 8). Härvid bryter han nämligen ofta ut orden ur deras sammanhang, och endast tillämpningen af ett slags allegorisk skrifttolkning på profan litteratur kan förmedla förbindelse mellan dem och hans egen tankegång. Men äfven allegorismen hörde till hans tids och omgifnings skaplynne. Och det undgår icke den uppmärksamme iakttagaren, att Klemens öfver sitt vidsträckta filosofiska vetande äger den bemästrande öfverblicken samt att han i synnerhet förmår se Plato i stort. I de här uppdragna konturerna till platonismen hos Klemens torde han ha framstått såsom något mera än godtycklig eklektiker. Själfständig är han först och främst med sin kristna tro och hänförelse för dess sak gent emot filosofien i allmänhet, men också med de stora vyerna öfver sin från skilda områden inhämtade, religionsfilosofiska kunskaps oerhördt rika material.

De locis nonnullis panegyricorum latinorum.

SCRIPSIT

P. PERSSON.

Paneg. VII, c. XI, p. 169,5 sq. ed. Baehrensianae: *semel acie vincitur, sine fine documento.*

Miror hunc locum a tot tamque egregiis interpretibus minus recte intellectum esse. Patarolus quidem vertit: "In guerra una sola volta si vince, ma con un insegnamento, che mai non finisce". Sed haec sententia nec bene ad contextum quadrat et e verbis traditis non sine aliqua elicitur difficultate[1]. Eyssenhardtius pro eo quod est *documento* proposuit *documentum*, Baehrensius scribit *sine fine < est > documento.* Strömbergius denique, qui nuperrime locum tractavit[2], dicit se pro certo habere vocabulum quod est *fine* excludendum esse: *sine* a librario quodam bis scriptum pro *fine* acceptum esse. Scribi igitur vult: *semel acie vincitur sine documento,* quod interpretatur: "En enda seger ger ingen lärdom".

Mihi haec omnia parum probantur. Ac videamus de contextu, cuius summam sic fere comprehendere licet. Ascaricus Regaisusque, reges Francorum, pacem violaverant; cepit Constantinus captosque ultimo affecit supplicio. Hinc tantus hostibus Romanorum et maxime quidem Francis iniectus est terror, ut nihil temptare auderent et plane quiescerent. Itaque panegyrista facinus Constantini ut summam victoriam celebrat; quin etiam victoriae, quae proelio reportetur, effectu multo praestare. De qua re panegyrista sic loquitur:

---

[1] Melius ex editoribus antiquioris aetatis Baunius in commentario ed. suae (Par. 1676).

[2] Cfr Stud. in panegyricos vet. lat. (Upsaliae 1902), p. 18.

''*haec est*'', inquit, ''*tua, Constantine, de Ascarici Regaisique supplicio cotidiana atque aeterna victoria omnibus quondam secundis proeliis anteponenda*''. His autem verbis continuantur ea, de quibus hic agimus: *semel acie vincitur, sine fine documento.* Unde apparere credo panegyristam quasi duo facere genera victoriarum et ita quidem, ut a victoria, quae proelio vel acie reportetur, distinguatur ea, quae reportetur documento dando i. e. supplicio a ducibus hostium sumendo. Illam nisi in praesens effectum non habere ait *(semel acie vincitur);* hanc sine fine esse i. e. in aeternum valere (cfr ea quae praecedunt: *haec est tua, Constantine, de Ascarici Regaisique supplicio cotidiana atque a e t e r n a victoria* e. q. s.). Opposita igitur sunt inter se *semel* et *sine fine*, itemque *acie* et *documento. Documentum* autem hoc loco ut multis idem est quod 'varnande exempel, varnagel', cfr. e. gr. huius paneg. c. X *ceteri omnes in vinculis luce privati aliis regibus dedere documentum* et paneg. IX, c. VI (p. 197, 12 B.) *et illa quidem Gomphensium clades documento ceteris fuit. Vincere documento* pro eo quod est *documento dando* brevitate quadam dictum est, id quod ferebat antithesis, nec tamen, ut mihi quidem videtur, nimis obscure. Recte igitur se habent ea quae in codicibus tradita sunt nec coniecturis temptari oportet. Bene etiam concinunt sequentia: *cladem suam, quamvis multi pereant, vulgus ignorat; compendium est devincendorum hostium duces sustulisse.*

Paneg. IX, c. VI, p. 197,13 sqq. ed. Baehr.: *tibi paulo post alia in Taurinatibus campis pugna pugnata est, non trepidantibus ex victoria tua rebellibus, sed iratis incensisque ad ulciscendum animis, quos fortunae inclinatio restinguere debuisset, nec vero temere ac passim vagis hostibus, ut facile palantes caederentur, sed acie in cunei modum structa, descendentibus retro in altitudinem lateribus, quae si* (*s.* Bertiniensis[1]) *cum prima avide confligeret, conflexa impeditos certamine circumirent. Sed tu id providens* e. q. s.

Apparet h. l. verba illa *quae si cum prima avide confligeret* aliquo modo corrupta esse. Baehrensius Livineium se-

[1] De auctoritate huius codicis, quae nulla fere esse videtur, cfr Novákius In panegyricos lat. stud. gramm. et crit. (Pragae 1901), p. 3 sqq.

cutus edidit *quae scilicet, cum prima avide confligeret.* Novákius[1] proponit *quae, si cum < tuis acies > prima avide confligeret.* Equidem haud scio an leniore remedio uti liceat. Fortasse constabit locus, si una mutata litterula legemus *quae, si cum prima avide confligeres.* De tertia persona pro secunda substituta cfr e. gr. huius paneg. c. VII extr. *praesertim cum tu dies aliquot Mediolani resistens tempus omnibus sibi consulendi dedisses,* ubi codices aperto errore *dedisset* (emendavit corrector codicis W). In *avide* latere *acie* forsitan quispiam suspicetur, sed ellipsis (*prima* pro *prima acie*), quae hund facile quemquam in errorem inducat, vix durior est, quam ut feratur. Nec minus e contextu elucere credo, ad quos spectet *impeditos.*

Mox in cod. A (Upsaliensi), qui ceteris auctoritate praestat, *conflexa* legitur; in BCVW *reflexa,* quod commendat Novákius l. s. l.; Baehrensius *conplexa* coniecit. Mihi *conflexa* non respuendum videtur. Nam ut rari exempli est hoc participium, ita ipsa formandi ratio plane dilucida est, et sensus egregie cum contextu convenit. Nimirum totius loci sententia haec fere est: 'fienden hade uppställt sina trupper i en kilformig slagordning med djupa flanker i afsikt, att dessa vid en eventuell häftig sammanstötning från Constantins sida med spetsen af slagordningen skulle böjande sig tillsamman kringgå de af striden upptagna.'

Paneg. IX, c. IX, p. 200, 2 sqq. ed. Baehr.: *an nescire nos putas, quod, dum nimio raperis ardore, in media hostium tela deveneras et, nisi viam tibi caedibus aperuisses, spem totius generis humani et vota deceperas?*

Sic Baehrensius, codices autem pro *deveneras* praebent *deveneris.* Livineius *deveneras* coniecit, quod recepit Baehrensius. Minus recte, ut opinor. Apparet enim *deveneris,* si per se spectetur, nihil offensionis habere. Coniunctivus scilicet obliquus est[2]. Quod autem sequitur plusquamperfectum indicativi *deveneras,* id in diversa posterioris membri natura positum est. Prius enim membrum ad rem veram

[1] l. l. p. 52.

[2] De *quod* particula cum verbis sentiendi et declarandi iuncta cfr e. gr. Schmalzius Lat. Synt.[3] p. 377.

spectat ('tror du, att vi äro i okunnighet om, att du råkade in midt ibland fiendens vapen')[1]; contra posteriore continetur sententiae irrealis *(nisi — — aperuisses)* apodosis ('och att du, om du icke banat dig väg — —, skulle hafva svikit — —'). Constat autem in huiusmodi sententiis posteriore maxime aetate pro coniunctivo plusquamperfecti haud raro poni indicativum et quidem plerumque cum emphasi quadam rhetorica, quam vocant[2]. Nec mirandum eius generis indicativum hoc, de quo agimus, loco in enuntiato secundario servatum esse, praesertim cum longius absint coniunctio verbumque, unde pendet hoc enuntiatum, ut laxior sit conexus.

Aliter comparata est ea modorum variatio, quae huius paneg. c. IV (p. 195, 16 sqq. B.) cernitur: *an illa te ratio ducebat (sua enim cuique prudentia deus est), quod in tam dispari contentione non poterat melior causa non superare et, innumerabiles licet ille copias pro se obiceret, pro te tamen iustitia pugnaret?* Sic codices, Baehrensius cum Livineio *pugnabat*. Mea quidem sententia melius intacta relinquetur haec quoque inaequalitas. Cfr. Liv. XXVIII, 33, 9 *Scipio pro se esse loci angustias ratus, et quod in arto pugna Romano aptior quam Hispano militi futura videbatur, et quod in eum locum detracta hostium acies esset;* ibid. XXXVIII, 36, 4 *supplicatio imperata fuit — —, quod luce — — tenebrae obortae fuerant, et novemdiale sacrificium indictum est, quod — — lapidibus pluisset*, Cic. ad fam. XIII, 29, 1, al. eiusdemmodi. Recte Weissenbornius ad Liv. XXVIII, 33,9, ubi plura huius varietatis exempla collegit: "der Wechsel des Modus kann hier dadurch veranlasst sein, dass *videbatur* schon durch seine Bedeutung die subjective Ansicht bezeichnet, die im folgenden Satze durch die Verbalform ausgedrückt wird; indess findet sich derselbe auch ohne diesen Grund".

---

[1] Perperam de hac re iudicasse videtur Chruzander De elocut. panegyr. p. 96.

[2] Cfr e. gr. Madvig-Drachmann Latinsk Ordføiningslære § 351 d., Hist. Gramm. d. lat. Sprache herausgegeb. von G. Landgraf III, p. 224 sq. In hoc ipso paneg. exemplum illius consuetudinis exstat c. x (p. 200, 28 B.): *in quae nos fata proieceras, nisi te divina virtus tua vindicasset?* Paulo aliter institutum, sed tamen simile est, quod paneg. XII, c. XXXVIII (p. 306, 1 B.) legimus: *si morerer, evaseram* (cfr Chruzander l. l. et De sentent. condic. in paneg. veter. usu p. IX).

Grek. τερμιόεις.

AF

K. F. JOHANSSON.

Detta ord förekommer i den grekiska litteraturen (und. lexika) tre gånger, nämligen Π 803 såsom epitet till skölden, τ 242 och Hesiod. Ἔργα 537 brukadt om chiton.

Π 802 f. αὐτὰρ ἀπ' ὤμων
ἀσπὶς σὺν τελαμῶνι χαμαὶ πέσε τερμιόεσσα·
τ 241 ff. καί οἱ ἐγὼ χάλκειον ἄορ καὶ δίπλακα δῶκα
καλὴν πορφυρέην καὶ τερμιόεντα χιτῶνα,
αἰδοίως δ' ἀπέπεμπον ἐυσσέλμου ἐπὶ νηός.
Ἔρ. 536 ff. καὶ τότε ἕσσασθαι ἔρυμα χροός, ὥς σε κελεύω,
χλαῖνάν τε μαλακὴν καὶ τερμιόεντα χιτῶνα·
στήμονι δ' ἐν παύρῳ πολλὴν κρόκα μηρύσασθαι·

Huru de grek. grammatici tolkade detta ord, för hvilket man af de meddelade ställenas kontext har ringa eller ingen direkt ledning, framgår af Apollon. lex. 151,8: τερμιόεντα · τὸν ποδήρη καὶ τερματίζοντα ὅλον τὸν χιτῶνα, och liknande hos Hes.: τερμιόεντα · ποδήρη, καὶ εὔμετρον, τὸν μέχρι τῶν ποδῶν τερματιζόμενον, en tolkning som tydligen hänför sig till Odyssé-, resp. Hesiod.-stället; jfr Eustath. t. Od. s. 1864,2: τερμιόεντα χιτῶνα γεωργῷ πρέποντα, ὅλῳ τῷ σώματι συναπαρτιζόμενον. På stället ur Iliaden har tydligen Hes. τερμιόεσσα · ἐς πόδας ἀποτερματιζομένη afseende. Härtill Hes. τερμιόεν · ἁρμοστόν, τέλειον. De moderna tolkningarna förete ingen väsentlig olikhet. Hos *Ebeling* LH. II, 322 anges betydelsen vara 'ad finem, ad pedes usque pertinens', liknande hos de flesta lexikografer (t. ex. *Liddell* a. *Scott* o. s. v.)

Att denna förklaring är oriktig, behöfvas icke många ord för att visa: den strider helt enkelt mot ordets bildning, som blott kan betyda 'försedd med *τέρμιο-ς, *τέρμα', hvad nu detta må vara (jfr *L. Meyer* VG. II, 604. Hdb. II, 798). Saken är, att de gamle, liksom moderna uttolkare, icke kände ordets betydelse och blott på måfå angåfvo den såsom hafvande afseende på τέρμα, τέρμιος i deras kända betydelse, hvaraf man gissat sig till en ungefärlig betydelse som den angifna.

Det gäller att finna en betydelse, som samtidigt passar som epitet för skölden och för chitonen samt medger en etymologi, hvilken icke strider mot ordbildningslagarna.

Genom undersökningar af *Helbig* Hom. Epos[2] 315, men framförallt af *Reichel* Hom. Waffen[2] 1 ff. äga vi numera full kännedom om den homeriska tidens vapen, särskildt olika slag af sköldar, framför allt den mykeniska s. k. 'torn'- eller 'kuppel'skölden. Af denna urskiljas förnämligast tvänne typer, af hvilka den viktigaste till formen beskrifves sålunda af *Reichel* a. st.: "den första formen, som är den vida vanligare, är alltid högt hvälfd på det sätt, att den hänger som ett fylldt segel framför bärarens kropp och bildar en oval, hvilken öfver bröstet räcker från skuldra till skuldra samt nedtill täcker kropp och ben nästan ända till fötterna. Randen löper dock icke i obruten linie, utan böjer sig ungefär i midten på längdsidorna, där sköldbuken utåt till visar sin största upphöjning, på båda sidor i en mer eller mindre spetsig vinkel inåt, hvarigenom skölden sedd framifrån eller från baksidan erbjuder en viss likhet med en violinstomme". En dylik sköld framstäldes medels anbringande af oxhudar, merendels i flera lager, på en ställning af i kors eller på annat sätt ordnade trästafvar (κανόνες).

Föröfrigt funnos en del för sköldens bärande och handhafvande bestämda inrättningar, såsom bärrem (τελάμων) o. s. v., hvarom man kan se *Reichels* utförliga framställning.

Det är, såsom *Reichel* och sedan isynnerhet *Robert* Studien zur Ilias 2 ff. visat, denna ursprungliga sköldtyp, den mykeniska, som vi hafva att förutsätta för de äldsta partierna af Homers Iliad. Men *Robert* har också uppvisat något mera, nämligen att inom andra partier, enligt honom merendels till-

diktade eller i hvarje fall tillhörande yngre redaktioner af Iliaden, förekommer en annan sköldtyp, nämligen den joniska merendels af brons tillvärkade 'rundskölden' (κύκλος).

Nu tillhör, efter alla sakliga och språkliga kriterier, Π 803, där epitetet τερμιόεσσα förekommer, just ett sådant parti, som måste betraktas tillhöra uriliaden (Patroklos' död); skildringen i öfrigt är af den art, att man med nödvändighet måste förutsätta, att den sköld, som där nämnes och till sin form antydes (χαμαὶ πέσε), måste hafva varit den mykeniska tornskölden. Då nu, säger *Robert* s. 3, τερμιόεις har det gemensamt med ποδηνεκής att också kunna användas om chiton, sluter han, att det måtte hafva afseende på längden, och kommer sålunda icke utöfver de redan från de gamle lexikograferna lemnade tolkningarna, som dock måste anses vara evident oriktiga. — Utom på det nämda stället torde detta gamla attribut, hvars egentliga betydelse redan tidigt var förlorad, och för hvars tolkning man således redan i forntiden var hänvisad till gissning eller vetenskaplig kombination, dölja sig under det τερσανόεσσαν, som förekommer i en vers, hvilken Zenodot (enligt Schol. Ven. A. Il. Γ 335) läste efter Γ 338 (*Robert* a. st. och 51 f.), samt torde vara att insätta i st. f. den senare klichén παντός' ἐίση, som endast kan användas om den joniska rundskölden, på en del ställen, der omgifningen i öfrigt anger förekomsten af mykenisk tornsköld, t. ex. Γ 356. Ε 300. Η 250. Λ 434. Ν 157. 160. 405. 803. Ρ 517 (*Robert* 5 ff. 35. 56. 58. 84. 105. 109. 111 o. s. v.).

Några nyare interpretatorer hafva, inseende omöjligheten af den gängse förklaringen, sökt åstadkomma en tolkning, som stode i samklang med ordets bildning. Så *Düntzer* t. τ 242. KZ. XII, 17 'mit einem rande (saume) versehen, gerandet' och efter honom *Studniczka* Beitr. z. gesch. der altgr. tracht 58. *Helbig* Hom. Epos 174 f. 320. *Reichel* 23 ('an welcher der rand besonders geschmückt war'). Så också en eller annan lexikograf t. ex. *Seiler-Cappelle*, *Autenrieth-Kägi*. Äfven *Göbel* De epith. hom. 18 har med sitt förslag ('mit quasten versehen', hvaremot föröfr. *Döderlein* Gl. till Π 803) visat, att han haft öga för den grammatiska omöjligheten af den vanliga förklaringen

Emellertid kan ingen af de sålunda gifna förklaringarna

göra anspråk på något slag af evidens, och *Robert* anmärker med rätt: "en rand, såsom τέρμα här blott kunde betyda, d. v. s. i allmänhet ett slut, har hvarje föremål. Betydelsen af en särskildt markerad eller afsatt rand kan τέρμα i och för sig icke innebära". Saken är nog den, att τέρμα, τέρμιος här står i en helt annan — för rästen redan för de gamle alldeles afglömd eller fördunklad — betydelse, än det har i den bevarade litteraturen: det torde helt enkelt vara ett annat ord.

Intet epitet eller uttryck om den mykeniska skölden torde vara innehållsrikare och så att säga substansiellare, än de, som syfta på tillverkningsmaterielet: βοεία Ε 452. Μ 425, ἑπταβόειον (σάκος) Η 266, ταυρείη Ν 161. 163, βόας αὔας Μ 137, βῶν ἀζαλέην Η 238, βοέης (εἰλυμένω ὤμους) αὔησι στερεῇσι Ρ 492 (jfr härtill *Robert* 83 f.), τυκτῇσι βόεσσιν Μ 105, ῥινοῖσιν πυκινήν Ν 804, ῥινοῖσι βοῶν Μ 263. Ν 406, ταλαύρινον Ε 289. Η 239. Υ 78. Χ 267, ῥινοῦ τε βοῶν (τ') ἐυποιητάων (utan τ' Arist.) Π 636; så ῥινός som synonym med sköld Δ 447 = Θ 61 och eljes (*Reichel* 5, specielt ang. ῥινός 55. *Robert* 6.33). På materialet och tillverkningssättet syfta också προθέλυμνος Ν 130 'geschichtet' (äfven Ι 541. Κ 15, *Reichel* 34), τετραθέλυμνος 'vierschichtig'. Det vore således icke någonting i och för sig öfverraskande, om ett ytterligare epitet från samma område upptäcktes, alltså att τερμιόεις (försöksvis) vore att öfversätta med 'med hud(ar) försedd'.

En sådan betydelse skulle icke passa illa äfven om chiton τ 242. Det är allmänt bekant, att grekerna, som på många andra håll varit och är fallet, ännu i dag förfärdiga varma öfverplagg motsvarande chlaina af skinn (mäst med fällen utåt), eller att de klädde den samma med skinn. Om χιτών, som ju mera var ett underplagg och ofta anges vara af linne, är det visserligen icke betygadt. Men det torde icke vara alltför djärft att förmoda, antingen att äfven χιτών kunde vara förfärdigad af skinn eller att eventuellt både χιτών och χλαῖνα kunde användas mer allmänt om klädnad öfver hufvud. Betecknande är just, att τερμιόεις Hesiod 'Ερ. 537 snarast måste hafva något att skaffa med begreppet värme, såsom också *Robert* uttryckligen framhåller. Och det är i alla fall säkert, att föregångsformen för det joniska pansaret, som notoriskt (utom θώρηξ)

hette χιτών (jfr χαλκοχίτων = 'kopparpansrad'), var eller kunde vara gjordt af djurhudar och skinn (jfr *Reichel* 90 ff. och *Robert* 27 ff. 42 f.). —Jag vill icke underlåta att lemna ännu en möjlighet öppen, nämligen att τερμιόεις kunde hafva afseende på den af läder gjorda gördeln, hvarmed χιτών (resp. θώρηξ) sammanhölls.

Under förutsättning, att *τέρμα, *τέρμιος i här förevarande ord kan hafva afseende på läder-material, tror jag mig kunna föreslå en antaglig etymologi: *τέρμα är s. *cárma* 'hud, sköld', av. *čarəma* 'hud, fäll', och återfinnes — med början de *s*- — äfven i fht. *scërm scirm* 'skydd, skyddsvärn, sköld', mhd. *schërm schirm*, 'sköld, skyddstak, försvar', hvarifrån ital. lånord sådana som *schermo* 'skydd', *schermire* 'fäkta'; vidare hör hit fbg. *črĕmŭ* 'tält', (*J. Schmidt* Vok. II, 77. Verw.-verh. 41. *Schade* II, 798. *Miklosich* EW. 33. *Matzenauer* Listy VII, 36. *Torbiörnsson* Liquidametathese II, 12); vidare fpr. *kermens* 'kropp' (eg. 'skinn, hud'); se härom utom redan anförd litteratur *J. Schmidt* Vok. II, 216. *Bersu* Guttur. 171. *Zupitza* Germ. Gutt. 111. 154 f. o. a.

Ännu ett par ord böra föras hit, nämligen fisl. *huarmr* 'ögonlock', eg. 'hud' tjenande till betäckning, och det därtill af *Much* PBB. XVII, 118 stälda lat.-gall. *parma* 'sköld', hvarifrån säkert kommit det som thrakiskt hos Hes. anförda πάρμη (jfr *Stokes* BB. XXIII, 45. *Holder* AS. II, 947). Vi hafva sålunda att ansätta indoeur. **q"ermn̥* > s. *cárma*, *τέρμα o. s. v. och **q"ormo-,-ā* > isl. *huarmr*, gall.-lat. *parmā*; därjämte (såsom en ombildning af **sq"ermn̥*) äfven **(s)q"ermo-* i fht. *scërm*, fbg. *črĕmŭ* o. s. v.

Jag bör kanske tillägga några ord om afledningen τερμιόεις. Den urgrek. formen *τερμιο-Ϝεντ- förutsätter en afledning *τέρμιος, som förhåller sig till *τέρμα 'hud' som τέρμιος 'i ändan befintlig ytterst, sist' till τέρμα, τέρμων 'gräns', eller t. ex. s. *aryamyà-* till *aryamán-*, *sātmya-* till *sātman-* o. s. v.: betydelse 'hörande till hud', substantiveradt (snarast n.) 'ngt hudartadt, hudmaterial' l. d. Dylika ord på -ιο- äro eg. icke afledningar på -(*m*)*n*-stammarna, utan på därmed parallella -(*m*)*o*-stammar. Men äfven utan förmedling af ett *τέρμιος kan *τερμιο-Ϝεντ- vara bildadt af ett *τέρμα. Granskar man de grekiska afledningarna

på -Ϝεντ-, skall man finna, att ingen enda ursprunglig bildning af en -*n*- st. af typen s. *bráhmanvant-*, *rōmanvant-* (jämte *rōmavant-*), *çīrṣanvánt-* (jämte *çīrṣavant-*) o. s. v. bevarats. Hvarför så icke skett, är lätt att förstå. Ty af *-αν-Ϝεντ- skulle uppkomma -*ᾱνεντ- (*-αννεντ-), som torde varit alltför främmande i förhållande till grundordet, och af ett *-ᾰ-Ϝεντ- (d. v. s. nom. sg. n.-ᾰ + Ϝεντ-, som i hvarje fall vore att betrakta som en sen, kanske särspråklig, bildning, torde vi visserligen hafva ett eller annat spår i grek.; men dessa äro så osäkra och i hvarje fall enstaka, att de icke kunnat stadga sig som typ. I stället har det gjort sig en ständigt växande tendens gällande, att låta alla slags stammar före -Ϝεντ- sluta på -ο-: μητι-ό-εις, ἰχθυ-ό-εις, ἠερ-ό-εις, σκι-ό-εις; och slutligen torde på detta sätt också kunnat aflösa sig ett -ιοεις, så att man till ett τέρμα direkt bildade ett τερμιόεις.

Några anteckningar om de grekiska handskrifterna i Bibl. Naz. Vitt. Eman. i Rom.

AF

VILH. LUNDSTRÖM.

Mer än en gång har jag känt lust att skrifva en uppsats om filologiska kraf på en handskriftskatalog, och ett par gånger har jag till och med gjort en del samlingar för ändamålet. Såsom så många andra föresatser har emellertid äfven denna aldrig blifvit realiserad; samlingarna ligga i alla fall kvar i ett par anteckningsböcker, och mitt intresse för desamma blef åter upplifvadt, då den för något år sedan utkomna 10:de volymen af "Studi italiani di filologia classica" föll i min hand och en af D. TAMILIA utarbetad katalog öfver de grekiska handskrifterna i Roms Biblioteca Nazionale befanns därstädes publicerad[1].

Det var nämligen just den lilla, blott 20 nummer omfattande grekiska handskriftssamlingen i nämnda bibliotek, som jag en gång hade utsett till föremål för mitt försök att såsom bihang till den tillämnade uppsatsen skapa ett prof på en handskriftskatalog sådan jag tänkt mig den. Under hösten 1899 genomgick jag därför större delen af samlingen och gjorde om alla de undersökta handskrifterna utförliga anteckningar, som genomgående tvänne gånger kollationerades och alltså torde kunna betraktas såsom fullt exakta.

Då den nu publicerade katalogens uppgifter i flere afseenden fullständigas eller beriktigas af dessa anteckningar, torde några utdrag ur desamma möjligen kunna vara af ett

[1] Stud. it. di fil. cl. X (1902) pagg. 223—236.

visst värde. Äfven om den beramade mönsterkatalogen icke kom till stånd, skulle alltså mitt arbete i Biblioteca Nazionales "sala riservata" likväl kunna blifva till någon vetenskaplig nytta.

* * *

Cod. 1. Vid denna för öfrigt korrekt beskrifna handskrift saknar man, såsom ofta hos TAMILIA, det återgifvande af gamla bibliotekssigna, som aldrig borde få saknas i en handskriftskatalog. Hdskr. har på permens innersida ett gammalt signum 472 samt nederst på fol. 1' en halft sönderstiten lapp: "[B]iblio[t]hecæ Domus Romanæ p . . perum (?)| . . . atris Dei Scholarum Piarum".

Cod. 3. är jämte cod. 6 samlingens äldsta och värdefullaste handskrift. Det är därför beklagligt, att TAMILIAS katalog här ej är så fullständig, som önskligt varit. I all synnerhet får man genom hans framställning icke någon exakt bild af hvad denna så bedröfligt stympade handskrift verkligen innehåller. Jag meddelar därför en utförligare beskrifning på handskriftens innehåll och nuvarande tillstånd:

1) Helgonbiografi (Vita S. Antonii af Athanasius), hvars början bortfallit. Fol. 1 begynner med orden: τὴν καρδίαν ἡμῶν πρὸς | κύριον τὸν θεὸν ἰῆλ. Första quaternionen slutar fol. 8^v inf. med orden μὴ δεπτήζητε μὴ δὲ ὡς καλοῖς||

Af andra quaternionen har yttersta lägget bortfallit; den består nu blott af 3 blad. Fol. 9 inc.: πὸ τῆς ἐκείνου πανουρ|γίας καί τῆς ποικίλης. Fol. 14 des.: τῆς τοῦ | δαίμονος ἐξόδου ταῦ|Τα τοῦ ἀντωνίου εἰπόν||

Tredje quaternionen börjar fol. 15: πρός τινας εἰσελθόν|τας πρὸς αὐτὸν περὶ | τῆς διαγωγῆς τῆς ψυ|χῆς. Texten fortgår sedan utan afbrott till biografiens slut fol. 29^r col. 2 nederst: τῶν ἀνθρώπων τυγχάνοντας | ἐν χῶ ἰῦ τῶ κῶ ἡμῶν ὧ | ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμ . .|| (hdskr. förstörd i hörnet).

2) Βίος καὶ πολιτεία| [τοῦ] ἐν' ἁγίοις πρς ἡμῶν| [καὶ ὁ]μολογητοῦ ἀθανα|[σίου] ἀρχιεπισκόπου ἀλεξανδρείας. Inc. fol. 29^v col. 1: [Ἄλλ]οι μὲν ἄλλα τῶν μα|[κα]ρίων ἀνδρῶν. Fjärde quaternionen slutar fol. 30^v: παραδίδωσι τοῖς τεκοῦσιν ὥστε | γράμμασι τέ αὐτὸν ἐκ||

Därpå synes en hel quaternion ha utfallit. Nästa d. v. s. nuvarande femte börjar fol. 31[r]: ὁ τῆς κωνσταντίνου | τηνικαύτα προεστὼς | ἐκκλησίας τοῦ θρό|νου καὶ αὐτὸς καθαιρε|θεὶς. Biografin fortgår därefter ostympad till sitt slut fol. 45[r] col. 2: ᾧ ἡ δόξα καὶ | τὸ κράτος νῦν| καὶ ἀεὶ καὶ εἰς| τοὺς αἰῶνας| τῶν αἰώνων | ἀμήν.||

3) Βίος καὶ πολιτεία | τοῦ ὁσίου πρς ἡμῶν | μακαρίου τοῦ ῥω|μαίου. Efter den vanliga invokationen börjar denna biogr. fol. 46[v]: παρακαλοῦμεν ἡμεῖς οἱ | ταπεινοὶ καὶ ἐλάχιστοι | μοναχοὶ θεόφιλος καὶ . . . Nuv. sjunde quaternionen slutar fol. 54[v]: καὶ εὐχαριστήσας | τῇ πενηχρᾷ γυναικὶ||

I följande quaternion äro de två yttre läggen bortfallna. Nuv. åttonde quat. har alltså blott två lägg. Inc. fol. 55 τοῦ μὴ ἀδικῆσαί με | καὶ ἀνορθώσας ἑαυτὸν | ὁ δράκων. Biogr. slutar fol. 58[r] col. 1 med den vanliga vändningen.

4) Βίος καὶ ἄθλησις τοῦ ἐναγίοις πρς ἡμῶν | καὶ ἱερομάρτυρος ὑπα|τίου ἐπισκόπου γαγγρῶν. Inc. fol. 58[r] col. 1: Λαμπροὶ μὲν καὶ οἱ | τῶν ἄλλων μαρτύρων | ἀθλοιτικοὶ ἀγῶνες. Den stympade åttonde quaternionen slutar med fol. 58[v]: σχολάζων | δὲ καὶ ταῖς προσευχαῖς | ἀδιαλείπτως κατὰ τὸν||

Den nuv. nionde quaternionen börjar fol. 59[r] med orden: ὑπορρέοντος ποταμοῦ | καθελκόμενος καὶ | πολλαῖς. Biogr. slutar fol. 61[r] col. 1 nederst på sedvanligt sätt.

Återstoden af nionde samt tionde och elfte quaternionerna äro fullständiga samt hafva det af TAMILIA angifna innehållet. Med fol. 82 slutar handskriften, som alltså i sitt nuvarande skick har elfva quaternioner, af hvilka den andra och den åttonde äro defekta. Till handskriftens karaktäristik kan tilläggas, att den städse har 27 rader i hvarje kolumn samt att alla titlar och initialer äro röda (ornament ofvanför titlarne).

Handskriften är ytterst illa medfaren dels af råttor, som gnagt af hörnen och yttre marginalerna in på texten, dels af vatten, som ofta gjort de af råttorna skonade delarne af yttre kolumnerna oläsliga och kommit bladen att trycka af sin text på hvarandra. Slutligen hafva kanterna äfven blifvit skurna, och därigenom har ytterligare text gått förlorad.

På försättsbladet står ett gammalt signum 473 (jfr anmärkningen till cod. 1).

Cod. 14 är ju visserligen en ung hdskr. saec. XVII, men den borde dock för konsekvensens skull hafva beskrifvits som de andra. Här några tillägg till TAMILIAS katalog.

Den index, som inleder hdskr., heter: Πίναξ ὀνομάτων πάντων τῶν ἐν τῷ παρόντι μαρτυρολογίῳ | περιεχομένων ἁγίων, κατὰ τάξιν τοῦ | ἀλφαβήτου γεγραμμένος. Inc. Ααρὼν ἱερεὺς ἰουλίου α | Ἀαρὼν μάρτυς ἰουλίου α — Des. ὡσηὲ προφήτης ἰουλι. δ. Denna index är genomgående skrifven tvåspaltig — dock att läsa hvar spalt för sig — utom fol. 27 (bokstafven O från Οὔβερτος till slut), som är enspaltigt. Utom de hos katalogförf. såsom oskrifna uppräknade bladen är äfven fol. 3^{v} till största delen oskrifvet.

Fol. 41 tjänstgör alldeles såsom titelblad i modern mening för det kommande martyrologiet; på 41^{r} står nämligen endast titeln och 41^{v} är oskrifvet.

Att handskriften har 231 blad, ehuru numreringen visar blott 230, i det att försättsbladet icke numrerats, har TAMILIA riktigt anmärkt; däremot synes han icke hafva beaktat, att vid numreringen talet 115 öfverhoppats, men däremot mellan 208 och 209 en sida lämnats onumrerad, hvadan slutsiffran — oafsedt försättsbladet — alltså i alla fall blir riktig.

På bandets rygg läses: — — —Cardinalium circa dubia in concilio Tridentino (öfver första ordet sitter nu bibliotekets signum "Mss. Greci 14" klistradt). På tvären är af annan hand skrifvet: Martyro | logium Graecum.

Cod. 15 är i flere afseenden i den nya katalogen felaktigt beskrifven; så har den t. ex. icke 42 blad utan blott 41 — sidonumreringen är nämligen felaktig, emedan tredje bladet numrerats med 4 o. s. v., hvadan sista bladet bär nummer 42 i st. f. 41. Möjligen hade också bort anmärkas, att bladen i denna handskrift — kanske för hållbarhetens, kanske för koloreringens skull — äro på ett egendomligt sätt fernissade samt hoplimmade af flere lager; ofta återstår blott *en* hinna, och vid de andras bortfallande hafva både teckningar och text

ofta förderfvats, såsom t. ex. på fol. 40, där på bägge sidor blott en liten bit af texten finnes kvar i nedre inre hörnena.

Vid beskrifningen af slutet på det itinerarium till det heliga landet, som utgör handskriftens hufvuddel, har TAMILIA förbisett, att själfva itinerariet slutar med orden καὶ ἀπέχει τῆς ἁγίας πόλεως ἰλῆμ μῆλια på midten af fol. 35[v]. Hvad därefter följer och som nu af katalogförf. anges höra samman med resebokens slut, fastän skrifvet med mindre bokstäfver, är i själfva verket en fristående dikt på politiskt versmått, hvars titel och underskrift varit skrifna med röda bokstäfver, men nu äro alldeles utplånade. Hvarannan rad i dikten har röd, hvarannan svart begynnelsebokstaf, men äfven här har det röda bläcket försvunnit, så att så godt som alla udda raderna i dikten nu äro mer eller mindre utan begynnelsebokstäfver. TAMILIA har därför också icke förstått att läsa första raden, hvars rätta läsning — med rättande äfven af öfriga TAMILIAS läsefel — är denna: ☐ σόδε δ'ηγῆθηκα περὶ τοὺς σεβασμίους. — Efter diktens slut är nedre delen af fol. 36[r] tom.

Ej heller beskrifningen på den i handskr. närmast följande alfabetiska dikten: "Människans dialog med döden", är i den nya katalogen fullt tillfredsställande[1]. Dikten består af politiska distika, där människan och döden för hvarje bokstaf säga hvar sitt distikon. Före hvarje anförande står den talandes namn utsatt, ofta på egen rad: ο ανθροπος och ο χαρος (accent och spiritus saknas i detta senare parti af hdskr. alldeles; då TAMILIA utsätter sådana, är det felaktigt); äfven före första distiket står på egen rad ϵ ανθροπος, ehuru katalogförf. öfverhoppat detsamma. Det af förf. anförda slutet på dikten (fol. 39) är blott ett afbrott orsakadt af att de yttre lagren på blad 40 lossnat och bortfallit — detta har dock icke skett fullständigt, utan finnas på fol. 40[v] ännu kvar de stympade initia-

[1] TAMILIA torde icke hafva känt till att den ifrågavarande Διάλογος κατὰ ἀλφάβητον ἀνθρώπου καὶ τοῦ χάρου redan blifvit tryckt, åtminstone två gånger, nämligen dels 1586 i ett af de bekanta venezianska trycken, dels efter detta af D. H. HESSELING i hans 1897 utgifna "Charos" (s. 56 ff.). Här föreligger nu alltså verkligen den intressanta dialogen i handskriftlig tradition, ehuru tyvärr i stympadt skick, i det att texten afbrytes med v. 76 och blott fragment af några följande verser återstå. Till gengäld är inledningen här 10 verser, medan den i de tryckta editionerna blott består af 6.

lerna till bägge distika på Υ, initialen till första distikon på Φ samt af de två följande distika dessa fragment:

Φενε
και οχερο
Χρυστε μου και
σωνα φεροτ

Äfven slutet af några rader finnes kvar på fol. 40[v]; de sista äro:

γοσε και του θεου
οσε (därefter en utsirad punkt).

I denna alfabetiska dialog mellan Ἄνθρωπος och Χάρος är ortografin alldeles vansinnig. Detsamma gäller om den därpå (fol. 41[r]) följande bönen till jungfru Maria. KRUMBACHER har kallat ortografin i cod. Paris 2783, där den politiska dikten med de två skeppens klagande dialog öfver Konstantinopels fall finnes bevarad, för "ett sådant mönster af absolut felaktighet, att man kunde rekommendera den för textkritiska seminarieöfningar". För samma ändamål kunde också både den alfabetiska dialogen och Mariabönen i den nu behandlade handskriften användas. Det senare lilla stycket må såsom ett kuriosum här anföras; jag gör ingen annan ändring däri än att jag skrifver det som vers, dock med angifvande af platserna för handskriftens radslut:

Δεσπινα παντων δεσπυνα και παντον ειπερτε|ρα
ανασα παντω ανασα τον χερουβυμ ενδοξωτε|ρα
παναχρατε αμολυτε το φεχος του κλυου
τον| αρχακαιλον · υχαρα κι τον αγγελον παντων
οσιον αγαλυ|αμα κι τον διχαιον λον
διχαιον τω αγλαυ|σμα τον προπατορον δωξα
θρονε υλυ γω σταλαχτε · καθεδρα| του βασιλεος
τους ειερους ευλωγυσον τους σε νερ|υργουτας
τους μοναχους σιπαθισον τους σε δωξολω|γουντας
ολον τον κοσμον φυλαξον δεσπινα παν|αγυα
ουλον τον κοσμον σκεπασον παναχρετε | αγυα
ονταν σαλπισου σαλπικυς την φωβεραν | ειμεραν
ονταν καθυσι ωκρυτης διχαιον κρυσι | πιυσι
τω τε κεμας βογυθυσον δεσπινα πα|ναγυα
υδεχμον των στεναγμων υδε τα δακρυ α | μας

κι τους εκ βαθους στεναγμους εισακουσον | παρθενε
και λυτροσε μας της φρυκτυς τυς | φωβερας εχυνυς .
του φοβερου του χορυσσμου| δυκαιον εξαδικων

På fol 41^v finnes ett ornament öfverst såsom början till något nytt stycke, men intet finns sedan skrifvet, utan äro 41^v och 42 tomma.

Cod. 17. Katalogförf. anmärker riktigt, att hdskr. faktiskt har 131 blad, ehuru blott 129 äro numrerade; han borde emellertid hafva tillagt att fol. 20 blott består af en inklistrad lapp med en rubrik, denna dock skrifven af man. pr.

Cod. 18 består af 6 quinioner, af hvilka man bortskurit den sistas senare hälft, tydligen för det rena papperets skull.

Den handskrifna katalogen i bibliotekets sala riservata har tvifvelsutan rätt i sin uppgift, att hdskr. kommit från Collegio Romano och förut tillhört Muretus, ehuru TAMILIA anser att detta "nunc ex ipso codice non liquet". Detta sammanhänger med att han alltför mycket förbisett de gamla bibliotekssigna, som återfinnas å flertalet af dessa handskrifter. Så har t. ex. cod. 17, hvars härkomst från Muretus' bibliotek via Collegio Romano är absolut säker, på ryggen ett gammalt signum: 28. Men nu återfinnes på den kvarsittande remsan af sista bladet i den oinbundna cod. 18 siffran 27 skrifven med samma stil som 28 på cod. 17; intet tvifvel kan alltså råda, att de från samma håll hamnat på sin nuvarande plats.

Studier till den grekiska hjältesagan. I.

AF

LENNART KJELLBERG.

Den äldsta literära källan för den grekiska kulturens historia är, såsom bekant, Iliaden och Odysséen, i hvilka sånger vi äga kvar en i förhållande till mängden af de förlorade dikterna jämförelsevis ringa del af det grekiska folkets rika skatt af episk poesi — låt också vara, att möjligen de räddade brottstyckena voro de skönaste perlorna i det strålande diademet.

Denna sagopoesi går gemenligen under namnet "det joniska epos", en benämning, som hufvudsakligen torde ha sin grund i den språkliga form, i hvilken dessa sånger, enligt hvad Iliaden och Odysséen visa, erhöllo sin slutgiltiga redaktion och affattades i skrift. Att likväl ej den joniska stammen allena varit verksam vid den helleniska sagopoesiens skapande utan bör dela denna ära med de andra grekiska stammarne och i främsta rummet med den äoliska, som utan tvifvel äger de mest grundade anspråken på prioriteten i fråga om den trojanska sagokretsens tillkomst och första daning[1], torde numera vara allmänt erkändt[2].

Hvad särskildt den sistnämnda sagocykeln beträffar, har nyligen Erich Bethe i ett föredrag, hållet vid den 46 tyska

---

[1] Jmf. Ed. Meyer, Gesch. des Alterthums II § 257; 261; v. Wilamowitz-Moellendorff, Euripides' Herakles I 66; Paul Cauer, Grundfragen der Homerkritik s. 114 ff.; 133 ff.; "Kulturschichten und sprachliche Schichten" i Neue Jahrbücher für das Klass. Alterthum IX (1902) s. 81 ff.; Bethe, "Homer und die Heldensage" i samma tidskrift VII (1901) 675.

[2] Jmf. Christ, Gesch. der griech. Litteratur[3] s. 24.

filologförsamlingen i Strassburg 1901[1], mera i detalj utvecklat och skarpare formulerat en åsikt, som icke varit främmande för flera nyare forskare på detta område[2]. Genom en intressant undersökning[3] hade Ferd. Dümmler trott sig kunna leda den satsen i bevis, att Hektor ursprungligen varit en thebansk sagogestalt, och att berättelserna om hans bedrifter haft sin historiska bakgrund i den äldre grekiska befolkningens strider i dessa trakter med de från norr inträngande boeoterna. Bethe har i det ifrågavarande föredraget gjort sig till godo resultatet af Dümmlers undersökning samt dragit ut konsekvenserna af detsamma. Och den tanken ligger ju mycket nära: hade sagan om Hektors strider med de helleniska hjältarne uppstått i moderlandet, hvarför skulle icke den trojanska sagans öfriga elementer ha ett liknande ursprung? Alla analogiskäl tala ju därför. I hvarje fall måste det vara af intresse att i det angifna syftet pröfva de olika trojanska hjältarnes härkomst. Bethe har nu utfört experimentet och i det anförda föredraget framlagt de resultat, till hvilka han kommit. Och de äro i sanning märkliga nog: de flesta hufvudpersonerna i den trojanska sagocykeln, greker lika väl som trojaner, anser sig Bethe kunna spåra tillbaka till det europeiska Grekland. Denna sagokrets har sålunda enligt Bethes uppfattning icke, såsom man hittills i allmänhet antagit, utbildats i de äoliska och joniska samhällena å Mindre Asiens vestra kust och på de större öarne därutanför, såsom Lesbos och Chios, utan har uppstått på den grekiska halfön, särskildt i trakten omkring Spercheiosfloden och i Eurotas' dal. De äoliska kolonisterna i Troas och på Lesbos, som fört med sig dessa sagor från hemlandet, skulle slutligen ha grupperat och lokaliserat dem omkring Trojas borg såsom den fasta kristalliseringspunkt, som åt dessa ursprungligen så heterogena elementers brokiga mångfald gifvit den från konstnärlig synpunkt önskvärda rummets enhet. Men här möter oss den Betheska deduktionens svaga punkt, dess Achilleshäl,

[1] Publiceradt i N. Jahrbücher für das Klass. Alterthum VII (1901) s. 657 ff.: "Homer und die Heldensage. Die Sage vom Troischen Kriege".

[2] Jmf. Ed. Meyer, Geschichte des Alterthums II § 151; Paul Cauer, Grundfragen der Homerkritik s. 143 f.; Christ, a. a. s. 23.

[3] I Studniczkas Kyrene, eine altgriechische Göttin s. 194, Anh. 2.

såsom Paul Cauer äfven efter föredragets slut framhöll genom att till Bethe ställa den frågan: "Wie hat dann aber Homer all' diese Sagen trotzdem um Troia versammelt?" Denna fråga har Bethe i ett senare föredrag, hållet vid den följande filologförsamlingen i Halle 1903[1], upptagit till besvarande, utan att dock ha lyckats att *från sin ståndpunkt* på ett tillfredsställande sätt förklara den antydda svårigheten. Han har, synes det mig, utan att själf märka det genom den nämda frågan, som nödvändigtvis kräfde ett svar, drifvits från sin ursprungliga ståndpunkt och därmed gifvit det bästa beviset för sin forskningsmetods svaghet. Det senare föredraget hvilar nämligen på en helt annan uppfattning af de historiska förutsättningarna för de ifrågavarande sagornas utveckling än det förra. För begge gemensamma äro endast de begge præmisserna, att det är historiska händelser, som ligga till grund för sagornas uppkomst, samt att i de grekiska och trojanska hjältarnes strider spegla sig de helleniska småfurstarnes grannfejder. Men under det att dessa enligt Bethes sagohistoriska åskådning, sådan denna kommer till synes i det första af de nämda föredragen, utkämpades i det europeiska Hellas, skall åter enligt hans senare uttalanden i Halle den hjälte, som framför andra besjunges i de erkändt äldsta partierna i Iliaden[2], nämligen Aias, som enligt den modernaste sagoforskningen ursprungligen var endast en och odelad[3], förvärfvat sitt rykte och sin sagoexistens på grund af bedrifter, utförda i närheten af Troja, som han eröfrade och förstörde. Han skall nämligen enligt Bethe ha herskat i Rhoiteion, Trojas naturliga hamnplats vid Skamanders mynning, och var sålunda Trojafurstens närmaste granne.

Mot denna Bethes sagohistoriska tolkning af Aianteion, Aias' mytiska graf vid Rhoiteion med dess heroskult, kan i

---

[1] Offentliggjordt i samma tidskrift som det förra Bd. XIII (1904) s. 1 ff.

[2] Dessa sångers höga ålder ådagalägges äfven af den genomgående mykeniska beväpningen, såsom framgår af Reichels och Roberts undersökningar, som åtminstone i denna punkt, liksom äfven i andra, lemnat ett viktigt bidrag af bestående värde till den homeriska frågans lösning. Jmf. Reichel, Homerische Waffen s. 16; 21; 26 f. 69 f.; 80; Robert, Studien zur Ilias s. 9; 13; 134 ff.; 140 ff.; 252 f.; 359.

[3] Jmf. Wilamowitz, Homerische Untersuchungen s. 247; Robert, Studien zur Ilias s. 406 ff.

princip åtskilligt invändas. Men det skulle föra mig långt utöfver gränserna för denna lilla skiss att redogöra för mina principiella betänkligheter i denna punkt. Jag hoppas få tillfälle att göra detta i ett annat sammanhang. Den vetenskapliga konsekvensen hade åtminstone fordrat, att Bethe låtit den vid Sigeion belägna Achillesgrafven med dess minst lika berömda kult vederfaras äran af en analog sagohistorisk utläggning. Ja, äfven Patroklos och Antilochos hade sina helgedomar i denna trakt, och invånarne i Ilion ägnade, enligt hvad Strabon uttryckligen intygar[1], dessa hjältars minne samma hedersbetygelser som Aias. Bethe anför visserligen såsom skäl, hvarför han med tystnad förbigått Achilleion[2], att Achilles' strider och hans död för Alexandros' hand af honom förut blifvit lokaliserade i södra Thessalien[3]. Men svårligen torde detta skäl kunna tillmätas något objektivt värde. Bethe har äfven förut i likhet med Dümmler lokaliserat Hektor i Boeotien[4], men icke förty låter han honom i det senare föredraget såsom Aias' motståndare herska i Troja. Man frågar sig ovillkorligen, hur samme Hektor kan vara konung såväl i det boeotiska Thebe som i Troja. Hvar och en, som i likhet med Bethe antar ett historiskt underlag för den trojanska sagocykeln, måste häri se en den uppenbaraste motsägelse.

Men, torde någon invända, det är ju icke otänkbart utan tvärtom ganska rimligt, att de äoliska kolonisterna från sitt gamla hemland togo med sig en dem kär vorden sagogestalt och liksom omplanterade honom i en ny jordmån, gåfvo honom en ny skådeplats för hans bedrifter.

Man förstår dock icke rätt, hvilken anledningen till denna procedur skulle kunna vara. Snarare älskar sagan och den diktande folkfantasien ett visst fjerrperspektiv, såväl rummets

---

[1] XIII 596.

[2] N. Jahrb. XIII s. 5 Anm. 1. Omkring denna kultplats synes ha uppstått en mindre stad, som fått sitt namn af densamma, jmf. Herodotos V 94; Strabon VII 310.

[3] N. Jahrb. VII s. 669 f.

[4] p. a. st. s. 671 f.

som tidens, hvarigenom dess gestalter först få de för den rätta sagotonen och -stämningen nödiga obestämda och dimmiga konturerna samt jättelika dimensionerna. Och näppeligen torde miljön och den yttre apparaten vara något alldeles oväsentligt i en sagas historia.

Den nämda inväudningen, som från Bethes och deras ståndpunkt, som dela hans grundåskådning beträffande den trojanska sagans uppkomst, är helt naturlig, hvilar, synes mig, på den oriktiga förutsättningen, att man i alla afseenden skulle kunna sätta likhetstecken mellan en sagogestalt och en kultgestalt. Visserligen torde det inom den grekiska kulturhistorien vara omöjligt att uppdraga en bestämd gräns mellan dessa båda kategorier af den grekiska andens flyktiga barn, så tillvida som de under århundradenas lopp ofta öfvergått i hvarandra. I hvilken ordning denna öfvergång i hvarje särskildt fall eller i allmänhet försiggått, får väl ännu anses såsom en öppen fråga. För min del är jag mest böjd att i princip tillerkänna ancienniteten åt dem, som hafva hemortsrätt i sagan. Men i hvarje fall är det icke såsom kultpersonligheter, som en Achilles, en Hektor eller en Aias i den episka dikten trädt fram för hellenernas fantasi och medvetande. Dessa sagans frejdade gestalter voro inga stamheroer, som likt undergörande gudabilder togos med på folkets vandringar till nya boningsplatser. De buros af de vandrande barderna, af aöderna och rhapsoderna, öfverallt dit en rikare hellenisk odling trängt och där helleniskt språk, om också i skiftande dialektbrytningar, talades. Utbytet af tankar och idéer, sagor och sånger har i den grekiska världen under den episka poesiens daningsperiod säkert lika litet som varuutbytet varit i någon väsentlig grad försvåradt af stamolikheterna.

Antik och svensk hexameter.

AF

OTTO SYLWAN.

Hexameterns öden i den svenska literaturen stå i det närmaste sammanhang med växlingen i de literära strömningarna. Införd af Stiernhielm begagnades den, ofta rimmad, under barocken, men fick vika för alexandrinen allteftersom den franskt-klassiska riktningen trängde igenom. Dess användning uti enstaka fall under 1700-talet har blott kuriositetens intresse, ända till dess Thorild gör ett allvarligt försök att åter upptaga densamma, ett försök, som dock på grund af hans bristande formkänsla icke kunde lyckas fullständigt.

Hexameterns renässans inträffar helt naturligt i samband med den nyantika riktningens inträngande i vårt land, och därvid gå öfversättarne självfallet i spetsen: Regnér och Adlerbeth, följda af flera bland romantikerna, Tranér och Wallenberg m. fl.[1]

Då man nu påyrkade, att hvarje tolkning borde affattas i "originalets värsmått", antogs det utan vidare såsom bevisadt, att antikens metriska schema skulle åt den svenska värsen ge samma karaktär, som den grekiska eller latinska hade. Men såsom allmän regel är denna sats i högsta grad anfäktbar och lär numera äfven bland klassiska filologer räkna ett allt mer minskadt antal tillhängare. Redan Platen har i ett distikon förklarat, att den tyska hexametern ingalunda lämpar sig för epos utan blott för mindre dikter, och erinrar i ett annat om, att oktaven, italienskans episka värsmått, i tyskan har lyrisk ton.

---

[1] Se härom *E. Schwartz*, Esaias Tegnérs ställning till vissa pedagogiska och vittra tidsströmningar s. 16 ff.

Och huru förståndiga voro ej engelsmännen, då de instinktivt afvisade den franska alexandrinen och i stället under den klassicerande tiden använde sitt nationella heroic couple[1].

De svenska antik-tolkarne hade till sin främsta förebild Voss och anslöto sig i allmänhet till dennes i vissa afseenden stränga regler, genom hvilka ett närmande i så hög grad som möjligt till den antika andan skulle uppnås. I Voss' hemland hade visserligen Goethe i begynnelsen hyst friare åsikter eller kanske rättare sagdt skrifvit hexameter oberoende af teorierna efter sitt eget öras lagar. Men han blef längre fram omstämd och tog då lektioner i metrik för A. W. Schlegel. Icke underderligt således, att man i Sverige följde så höga auktoriteter. Adlerbeth, hvars öfversättning af Eneiden ju länge åtnjutit stort anseende såsom synnerligen omsorgsfullt gjord, tar Voss till läromästare nästan i allo och, delande den för riktningen karaktäristiska äflan efter "spondéer"[2], aksepterar han t. o. m. dessas användning med tonen på senare stafvelsen (såsom t. ex. uppstår, framrór.). Lyckligtvis dref Adlerbeth icke detta sär-

[1] Parvis rimmad femfotad jamb med fri cesur.

Jag begagnar tillfället att här rätta en uppgift, som går igen äfven hos Schwartz, nämligen att Leopold skulle infört femfotad jamb med sin Häfdernas röst 1789. Detta stycke är emellertid skrifvet på fyrfotad jamb; femfotad använde Leopold däremot först i Förtjänsten, som diktades omkr. 1793 och offentliggjordes 1801. Både Kellgren och Franzén (se *Castréns* afhandling!) hade sålunda gått före med blankvärs.

Ett äldre exempel på femfotad jamb har jag funnit uti Ristells Vitterhets- och granskningsjournal 1778 s. 51, där en öfversättning af Horatius' ode III : 6 finnes införd, om hvilken det heter: "Man har i denna ode ömsom nyttjat tiostafviga värsar utan cesur efter engelska poeters exempel till försök, huru sådan frihet af våre vitterhetsälskare blifver ansedd." — Som prof följer här första strofen:

Tro ej för våra fäders brott
att oförskyllt vi straffet måste bära.
Säg, om en makt så nitisk om sin ära,
sin rätta dyrkan af oss fått?

[2] Att denna term bör undvikas i svensk värslära äfven där det är tal om antika metra, beror ej blott på dess teoretiska oriktighet utan ock på att den leder vilse i praktiken. Visserligen torde numera ej den ofvan vidrörda förvillelsen förekomma, men termen kan inge föreställningen, att den fyllighet, som fordras för hexameterns såväl som andra blandade värsmåtts tvåstafviga takter, nödvändigt skulle vara förlagd till sänkningen.

deles i sin praxis, och gentemot Voss försvarade han bruket af ”trokéer”.

Detta kätteri är det nog, som föranledde Palmblad, tidens lärdaste teoretiker i facket, att, under det han offentligen gjorde djupa reverenser för Eneidens tolkare, privatim i bref förklara: ”Uppriktigt sagdt äro Adlerbeths hexametrar blott medelmåttiga”[1]. Palmblads egna voro ingalunda mönstergilla; satsbyggnaden är osvensk, rytmen klen, och ofta saknas cesur; t. ex.:

Skärande athamantiska Helles blåiga vatten.

Atterbom, som någon sällsynt gång begagnat hexametern och oftare distika, kunde därvid begå misstag, stundom föranledda just af hänsyn till de Voss'ska teorierna, men i det hela är där naturligtvis i hans originaldikter vida lifligare rytm, vida mera välljud och behag än i öfversättningarna. Då Atterbom föga använde dessa värsslag kunde hans exempel emellertid ej blifva af någon betydelse.

Allenahärskande blef dock icke denna tyska skola; där framträdde ”öronmetrister”, såsom Palmblad föraktfullt benämde dem, hvilka opponerade sig mot en del af reglerna, — utan att därför i praktiken just komma till bättre resultat[2].

Tegnér, som i yngre år blott ett par gånger användt distika, blandade sig ej offentligt i saken; i allmänhet skeptisk mot nyheter — man erinre sig hans förhållande till bruket af den nordiska mytologien — yttrade han sig i bref 1811 bestämdt afvisande gentemot de grekiska eller andra främmande värsformerna, hvilkas införande i svenskan han finner ”absurdt”, och två år senare skrifver han att ”hexametern med sin enformiga högtidlighet, med sin hoppande takt är och blir en främling i vårt språk”, ty dettas anda fordrar egna, motsvarande rytmer.

Om Tegnér i denna fråga sedermera kom på andra tankar, om öfverhufvud hexametern ej förblef öfversättarnes okvalda egendom, så torde detta otvifvelaktigt vara Stagnelius' förtjänst. År 1817 utkommer hans Vladimir den store, där han så godt som med ett slag skapar en ny svensk hexameter. Så-

[1] Bref rör. Nya skolan utg af Frunck, s 188.

[2] Jag hänvisar härom till min uppsats i *Samlaren* XIX.

som föregångare till denna kan man i trängre mening knappt räkna annat än Atterboms försök, men om rytmen i det hela är besläktad, så står Stagnelius, olik Atterbom, alldeles fri gent emot alla antikiserande teorier. Med geniets naiva säkerhet går han okunnig om dem segerrikt sin väg framåt. Än flyta hans värs smekande mjuka, än dansa de fram kraftiga och lifliga.

En analys af Stagnelius' värskonst har jag här ej tillfälle att inlåta mig på; ett par flyktiga iattagelser få vara nog — icke att bevisa hans mästerskap, som knappast någonsin satts i fråga, men att antyda huru han gick till väga.

De fåvitska försöken att i svenskan klassificera orden så, som den antika metriken gör, har Stagnelius säkert aldrig egnat en tanke. Instinktivt förlitar han sig på sin rytmiska känsla och följer den naturliga rytmen i satsen. Fullkomligt obekymrad brukar han "spondéer" och "trokéer" och "pyrrhicher" om hvarandra och kan göra sig skyldig till saker, som skulle kommit de samtida teoretikerna att vare sig blekna eller rodna — om de aktat på dem:

Nakne, och utan värn, med tårade blickar vi hälsa
Dagens kväljande sken.........

Utan får här ensamt fylla en hel takt; det går visserligen förträffligt, men ändå — —

De antikiserande epiteten vidhåller Stagnelius men i måttfulla former och måhända med en tendens att göra dem äfven rytmiskt lättare. Då han t. ex. skrifver *blixtbeväpnade*, så skulle, tror jag, de andre funnit det inskjutna prefixet öfverflödigt.

Cesurerna behandlar han öfverlägset; han använder dem i stort antal, och öfverhufvud tror jag, att den lifliga rytmen i Stagnelius' hexameter till en god del härleder sig utaf den rika omväxlingen i ordfotens förhållande till schemat. Öfverklifningarna äro ock talrika, men man lägge märke till, att de dock icke framträda så markeradt som hos öfversättarne, något som beror på den ledigare fogningen af det hela. Som Victor Hugo berömde sig af att hafva "disloqué ce grand niais d'alexandrin", så skulle Stagnelius kunnat göra beträffande hexametern.

Vladimir väckte ej mycken uppmärksamhet hos samti-

den, och icke ens vid de följande metriska tvisterna, t. ex. mellan Palmblad och Wallenberg, ansågo sig parterna behöfva taga någon hänsyn till detta inlägg. Måhända tyckte de, om de erkände värsens skönheter, i likhet med en yngre stor värskonstnär att dessa voro vunna med förkastliga medel. En direkt lärjunge har Stagnelius väl haft endast uti B. E. Malmström, men hans inflytande har nog ändå varit värksamt på annat håll.

Uti Fritjofs tredje sång använde Tegnér hexametern, men icke den Stagneliska typen utan en modifikation af den äldre. Här är ju ock fråga om att beskrifva och ej berätta, och värsen flyter därför bred och lugn. I promotionsdikten 1829 och i Kronbruden tycker jag mig däremot uti den lifligare rytmen med dess talrikare cesurer skönja en starkare påvärkan af Stagnelius.

Kommer så Runeberg med Elgskyttarne. Till karaktären synes värsen — om jag får döma utan någon närmare undersökning — mycket erinra om Franzéns ungdomsförsök, och denne har som bekant i början varit Runebergs läromästare. Om Stagnelius' värs yttrade Runeberg på äldre dagar en gång, att den i allmänhet var "vacker och välklingande", men ofta felaktig[1], och häri inneslöt han nog också hexametern. Runeberg var ganska bunden i sina teorier, men lyckligtvis skapar geniet oberoende af dylika, t. o. m. af sina egna! Det kunde varit fara för att han antikiserat för mycket. Hela diktens hållning och ton berättigade till de modifikationer han gjorde åt detta håll, med reservation för vissa fall.

Man har sökt ett medel att statistiskt pröfva och fastställa karaktären hos olika skalders hexameter och trott sig (efter antikt mönster) finna ett sådant i daktylhalten, men det har icke hållit streck: Malmström visar blott 57 %, medan Runeberg ger 70[2]. Det kommer ej an på blott om takterna äro tre- eller tvåstafviga, utan ock på kvantiteten. På sådan rent mekanisk väg kan man väl aldrig komma till fullt tillfredsställande resultat, men statistiken kan vara god såsom hjälpmedel, om man

[1] *Strömberg*, Biografiska anteckningar IV: 1: 473.

[2] *Sterner*, Några iakttagelser öfver den svenska hexametern i Linköpings läroverks Redogörelse för 1886—87.

väljer fruktbärande utgångspunkter. En sådan, bättre än förhållandet mellan tre- och tvåstafviga takter, skulle man kanske kunna finna i användningen af ord med aksenttypen 320, ställda så att de hafva höjning på andra stafvelsen. Vid en hastig öfverräkning har jag funnit hos Stagnelius och Malmström ungefär lika procentsiffra nämligen 4,5, hos Tegnér 5,5, men hos Runeberg ej mindre än 11. Tar man i betraktande dessa ords placering i värsen, framträder ytterligare skillnaden mellan den förstnämde, där 2/3 af fallen förekomma efter cesur, medan hos den sistnämde detta är fallet blott med hälften[1].

*

Till sist skulle jag så vilja framställa några satser, som delvis kunna hämta stöd af denna lilla historiska öfverblick.

Vår hexameter är en värs, som väl till sitt schema är antik, men till sin rytm är svensk. Att den hos oss förvärfvat full medborgarrätt, därpå ha vi fått nya bevis äfven i dessa yttersta dagar, då den användts af Strindberg, som tagit den svenske skaldefadern till sitt mönster, och af Alb. Engström, som flitigt och ej utan framgång odlar den i Strix — väl ett fullgiltigt intyg på att den är populär!

I dess schema kunna inpassas flere skilda typer, hvardera med sin egen rytm. Då man för hexametern velat ge särskilda — i viss mening strängare — regler än för andra värsformer, har man haft den antikiserande för ögonen — eller öronen, men öfver hufvud gälla för densamma ej andra principer än för svensk värs i allmänhet. Jag skulle ej vilja apriori förkasta ens användandet af 320-typen såsom daktyl under förutsättning, att rytmen framträdde så starkt att den kunde bära denna tyngd; allt beror härvid som annars på *huru*.

[1] En omständighet, som kanske ock vid en dylik statistik borde iakttagas, är huruvida ifrågavarande ordtyp uppträder tre- eller fyrstafvig; *oróliga* synes mig lättare än *orólig* kunna ingå i ett daktyliskt schema. Vid ofvan nämda öfverräkning fann jag hos Stagnelius (Vladimir I) 15 fall på 354 värs, hos Malmström (Angelika) 3 på 67, hos Tegnér (Fritjof III) 11 på 194, hos Runeberg (Elgskyttarne I) 29 på 263. — Hos den sistnämde framträder härvid de karaktäristiska sammanställningarna *väl uppeldad, mjuk ostskifva* o. a. d.

Hexametern må gifvetvis, då den användes att tolka antika diktvärk, söka komma dessas anda så nära som möjligt. En annan sak blir nu om detta, såsom hittills mestadels skett, lämpligen uppnås genom att ge den en sådan säflighet eller "enformig högtidlighet", som Tegnér redan klagade öfver. Därom må de ärade kolleger döma, i hvilkas krets jag här inträngt såsom en Saulus inter prophetas!

Ett grekiskt lånord.

AF

EVALD LIDÉN.

Det till sitt ursprung dunkla ordet σᾰτῑνη 'stridsvagn' råkas tidigast i en af de s. k. homeriska hymnerna, εἰς 'Αφροδίτην 13 (ed. Baumeister):

('Αθήνη)
πρώτη τέκτονας ἄνδρας ἐπιχθονίους ἐδίδαξε
ποιῆσαι σατίνας τε καὶ ἅρματα ποικίλα χαλκῷ.

Vidare möter det i ett Anakreonfragment hos Athenæus XII: 534 a ed. Meineke (''νῦν δ'ἐπιβαίνει σατινέων, χρύσεα φορέων καθέρματα πάις Κύκης''), dessutom en gång hos Euripides (Helena 1311) och slutligen, utan angifven källa, i Hesychii glossa: σατίναι· αἱ ἅμαξαι.

Utan tvifvel hade ordet egentligen hemortsrätt hos Mindre Asiens greker och har från det ioniska diktarspråket funnit väg till Euripides.

Om redan förekomstsättet kunde väcka misstanke om främmande härkomst, så växer möjligheten på grund af andra omständigheter till sannolikhet. Ordet har trotsat alla försök till etymologisk förklaring med grekiska språkmedel[1]. Flertalet nutida etymologer inskränka sig till en förmodan om främmande härstamning eller lämna frågan om dess ursprung alldeles öppen, t. ex. *Prellwitz* Etym. Wörterb. 280, *Leo Meyer* Handb. d. gr. Etym. IV: 15, jfr. *Gustav Meyer* Alb. Stud. III: 51 (närmare om den sistnämdes åsikt nedan).

[1] Ur formell synpunkt förkastlig är den gamla sammanställningen med σάσαι · καθίσαι. Πάφιοι Hes. (*Stephanus* Thes., *Pape* Gr. Wörterb. och ännu *Wharton* Etyma græca 111). Om σάσαι (sammanhörande med hom. θαάσσω etc.) se *Hoffmann* Gr. Dial. I : 124, 207, 225, 227, *Brugmann* Gr. Gr^3. 133.

Bruket af stridsvagnar är själft af främmande ursprung. På goda grunder antager man, att det först uppkommit bland de gamla kulturfolken i Mesopotamien, hvars vida slätter erbjödo en gynnsam mark för detta stridssätt, och där det är historiskt betygadt sedan en grå forntid. Därifrån utbredde det sig tidigt till alla angränsande länder. Redan under den homeriska tiden var det vanligt i nordvästra delen af Mindre Asien; de vid Troja kämpande skarornas konungar och stormän rycka ut i striden efter glänsande vagnspann. I det egentliga Greklands bärgiga, brutna terräng torde stridsvagnen aldrig ha kommit till större användning, och under grekernas klassiska tid hade den öfverhufvud sin plats blott i de historiska minnenas arsenal. (Jfr *Hehn* Kulturpfl. u. Hausthiere[6] 25ff., *Schrader* Reallex. 839 f., *Bauer* Iwan Müllers Handb. IV. 1 : 238.)

Grekerna ha äfven inhemska benämningar på stridsvagn (ὄχεα, ἅρματα, δίφροι), men eftersom de först gjorde bekantskap med själfva saken i Mindre Asien, och då vidare namnet σατίνη med sitt främmande utseende synes vara lokaliseradt till där boende greker, har man med allt skäl velat finna ordets ursprung i de folks språk, som där byggde och bodde före den grekiska invasionen. Men frygernas, mysernas, bitynernas och andra närstående stammars språk, liksom *alla* det egentliga Mindre Asiens gamla tungomål, äro ju för årtusenden sedan så godt som spårlöst bortsopade från jorden. Bland alla de många indoeuropeiska folk, hvilka i förhistorisk tid från Balkanhalfön successive strömmat in i Mindre Asien, hafva endast armenerna, trots ytterst oblida öden, lyckats bevara sitt gamla språk, visserligen i en starkt förändrad gestalt.

Ett vanligt armeniskt ord för 'vagn' är *sail* (*i*-stam), hittills etymologiskt dunkelt. Då det är bevisadt, att ursprungligt *t* framför *i* öfvergår till arm. *ɩ* eller bortfaller — t. ex. arm. *bai* 'ord' = gr. φάτις, φάσις af ieu. **bhati-;* arm. *en* 'sunt' = gr. ἐντί, sanskr. *sánti* af ieu. **senti* —, så har man rätt att för *sail* förutsätta en urarm. form **satil*°. Frånsett suffixen, är likheten med σατίνη påtaglig.

En egendomlig slump gör, att bevisningskedjan kan slutas fastare. Hesychii med språkliga kuriosa späckade lexi-

kon bjuder på en glossa σάτιλλα· πλειὰς τὸ ἄστρον [cod. πηλειὰς Junius emend.]. Redan *Lobeck* Pathol. serm. græci proleg. 120 satte σάτιλλα i förbindelse med σατίνη och tolkade det såsom "vagnen". Stjärnbilden Karlavagnen, Ursa major, kallades redan i forntiden Vagnen: gr. ἅμαξα = ἄρκτος; lat. *carrus* och *plaustrum* = septentrio[1]). Så vidt jag vet, föreligger äljest intet intyg, att Sjustjärnorna (gr. πληιάδες, πλειάς; lat. vergiliæ) benämts på samma sätt. *Lobeck* anmärker härtill: " [σάτιλλα]fortasse septentrionem sive plaustrum significans, cui vetus cum vergiliis commercium, et stellarum numerus par". Men möjligt är ju också, att Hesychius eller snarare hans källa på grund af bristfällig stjärnkunskap förväxlat ἄρκτος med πλειάς, hvilka båda enligt populär uppfattning ha sju stjärnor[2].

Hesychius anger intet ethnikon för sitt σάτιλλα, men det är säkerligen icke för djärft att antaga, att det direkt eller indirekt härrör från en mindreasiatisk-grekisk källa. Ytterst är det af grunder, som jag nedan skall närmare utveckla, ett *frygiskt* ord, identiskt med det urarm. **satil°*, arm. *sail* 'vagn'[3]. De en gång både politiskt och kulturellt betydande frygerna ha som bekant varit grekernas läromästare i många stycken, måhända äfven i astronomi, hvaruti de tidigare än grekerna hade tillfälle att gå i de stjärnkunniga babylonernas skola. Om frygernas astronomiska nomenklatur vet eftervärlden naturligtvis äljest intet, men underligt nog fogar det sig så, att vi just på den punkt, som här intresserar oss, ha en liten inblick däruti, återigen genom en glossa hos Hesychius: κίκλη· τὴν ἄρκτον τὸ ἄστρον. Φρύγες. Alltså veta vi, att frygerna kallade stjärnbilden Björnen för Vagnen[4].

---

[1] Se *Densusianu* Arch. f. lat. Lex. XII : 425. Jr fr. *chariot*, ty. *Wagen* o. s. v.

[2] Eller för att våga en lös gissning, kunde originalet till vår glossa, ifall det varit ett sakligt ordnadt vokabular, ha haft t. ex. denna lydelse:

σάτιλλα· [ἅμαξα τὸ ἄστρον
πληιάδες·] πλειὰς τὸ ἄστρον.

De inklamrade orden har en afskrifvare öfverhoppat?

[3] *Stephanus* Thes. vill emendera σάτιλλα till σατίνα. Arm. *sail* inlägger en afgörande protest häremot.

[4] Huruvida κίκλη är äkta frygiskt och urbesläktadt med gr. κύκλος eller ett lånord från grekiskan — den utdöende frygiskan var enligt de fryg.

Det är anmärkningsvärdt, att det armeniska namnet på densamma just är *sail* eller pluralen *sailkh*.

— Arm. *sail* har *i*-stamsböjning; denna återgår bl. a. på äldre *i̯ā*- (eller *i̯ē*-)stam[1]. Grek. σάτιλλα bör regelbundet motsvara ett äldre *σατιλι̯α. Med största sannolikhet utgå alltså såväl *sail* som σάτιλλα från en gemensam arm.-fryg. grundform **satili̯ā*-. Jag skall här icke ingå på i hvilket förhållande σατίνη står härtill från ordbildningens synpunkt; sammanhanget är ändock otvetydigt.

Af historiska och geografiska skäl kan det icke gärna vara tal om, att de ifrågavarande grekiska orden skulle vara lån från *armeniskan* på ett tidigare stadium. Men enligt forntidens allmänna mening, intygad af Herodotus och Eudoxus, voro armenerna etniskt och språkligt nära befryndade med frygerna och dem närstående stammar (Ἀρμένιοι — Φρυγῶν ἄποικοι Her. VII: 73; τὸ μὲν γένος ἐκ Φρυγίας καὶ τῇ φωνῇ πολλὰ φρυγίζουσι Eudoxus hos Steph. Byz. s. v. Ἀρμενία); de torftiga frygiska språkrester, som kommit till vår kunskap, ha varit tillräckliga för vår tids språkvetenskap att bestyrka de gamles åsikt. — Med frygiska folk stodo æolerna och ionerna under långa tidrymder i den intimaste beröring, och det är helt visst från dem som de upptagit σατίνη och σάτιλλα. Arm. *sail* ådagalägger, att vi här ha framför oss ett ord ur den gemensamma fryg.-arm. ordskatten[2].

Återstår att finna en anknytning för detta ord i andra indoeuropeiska språk. Arm. *s*- i inhemska ord motsvarar ungefär alltid ieu. palatalt *k* (lat. *c*, gr. κ o. s. v.); äfven den frygisk-trakiska språkgruppen hör med säkerhet till den afdelning af de ieu. språken, i hvilka urspråkets palataler upp-

inskrifternas vittnesbörd starkt uppblandad med grek. ord—, det är för vårt nuvarande spörsmål tämligen likgiltigt; se därom *Fick* Spracheinheit d. Indogerm. Europas 413, *Hirt* Idg. Forsch. II : 147, *Thumb* Verhandl. d. 46. Phil.-tages (1902) 155, Griech. Spr. im Zeitalter des Hellenismus 141.

[1] Se *Meillet* Esquisse d'une gramm. comp. de l'arm. class. 51.

[2] Ursläktskap mellan arm. *sail* å ena sidan och σάτιλλα och σατίνη å andra sidan under förutsättning att dessa vore *äkta grekiska*, är fullständigt utesluten: arm. *s*- och grek. σ- kunna icke historiskt motsvara hvarandra.

träda såsom *s*-ljud[1]. Nu förevarande ord böra alltså — förutsatt att de äro af indoeuropeiskt ursprung — återgå på ieu. **k̑ati*°. Gustav Meyer (ofvan anf. st.) har satt σατίνη i förbindelse med iriska *cath* (af **katu*-) 'strid, kamp', gall. *Catu-riges;* fht. *hadu-* feng. *heaþu-* (blott i kompp.) = isl. gudanamnet *Hǫðr*, egl. 'strid'; find. *çát-ru-* 'fiende' o. s. v.; dit hänför *Solmsen* KZ XXXIV: 69 äfven de trakiska folknamnen Σάτραι och Σατροκένται[2]. Formellt är däremot intet att invända. Emellertid betyder arm. *sail* 'vagn i allmänhet', icke speciellt '*strids*-vagn'; icke häller i namnet σατίνη behöfver från början ligga någon hänsyftning på strid, lika litet som så är fallet med grek. ὄχος, 'vagn' och 'stridsvagn'. Å andra sidan är det dock icke uteslutet, att arm. *sail* genomgått en betydelseförskjutning från 'stridsvagn' till 'vagn' i allmänhet.

Då man emellertid betänker, att i många språk uttryck för 'vagn' till stort antal äro lånord — förhållandet är så kändt, att exempel äro onödiga —, så måste man äfven räkna med den möjligheten, att det arm.-fryg. ordet upptagits ur något icke besläktadt språk[3]. I denna ursprungsfråga måste vi tills vidare stanna vid ett non liquet.

De nu behandlade grekiska orden äro ju i och för sig icke synnerligen viktiga, men de få ett icke obetydligt intresse såsom ett värdefullt nytt intyg till de fåtaliga förut bekanta om de nära släktskapsband, som sammanknyta armenerna med västra Anatoliens utdöda indoeuropeiska folk.

---

[1] Se *Kretschmer* Einl. in die Gesch. d. griech. Spr. 229 f. och där refererad litteratur, *Torp* Zu den phryg. Inschr. aus röm. Zeit (Kristiania 1894), s. 3 f.

[2] *Fick* har sammanställt ir. *cath* o. s. v. med trak. och fryg. Κότυς, namnet på en betydande naturgudomlighet — säkert med orätt, se *Torp* anf. arb., s. 7, *Solmsen* KZ XXXIV: 38.

[3] Intet liknande ord finnes bland de af *v. Erckert* Die Sprachen des kaukas. Stammes I : 88 sammanförda uttrycken för 'vagn' i de s. k. Kaukasus-språken.

De locis duobus Aeschyleis.

SCRIPSIT

O. A. DANIELSSON.

Sept. adv. Th. v. 10 sq.

ὑμᾶς δὲ χρὴ νῦν, καὶ τὸν ἐλλείποντ' ἔτι
ἥβης ἀκμαίας καὶ τὸν ἔξηβον χρόνῳ
βλαστημὸν ἀλδαίνοντα σώματος πολύν,
ὥραν ἔχονθ' ἕκαστον, ὥς τι συμπρεπές,
πόλει τ' ἀρήγειν καὶ θεῶν ἐγχωρίων
βωμοῖσι κτλ.

Iam diu est, cum ad v. 11 rectius, quam fieri soleret, explicandum aliquid afferre posse mihi visus sum. Anno enim 1892 in libello de vocis graecae αἰζηός origine conscripto[1] interpretationem huius loci quadam ex parte novam, quam antea in scholis academicis protuleram, hunc in modum adumbravi[2]: 'Nimirum *αἰζᾱ- erat 'incrementi flos', laeta roboris maturitas, et αἰζηόν (θαλερὸν α.) eundem dicebant, quem (ut mea opinio fert) Aeschylus Sept. 11 sq. tragica magniloquentia usus his verbis effinxit atque exornavit: τὸν ἔξηβον χρόνῳ βλαστημὸν ἀλδαίνοντα σώματος πολύν — 'eum, qui maturatum annis florem corporis amplum alit', i. e. grandis et adultus est. — Cfr ἁδρός (Herod. 4,180), τρόφις (Herod. 4,9) 'grandis, adultus', τρόφιμος 'grandis et validus' al. ἔξηβον interpretor ἐξηνδρωμένον sive ad ἥβην ἀκμαίαν, ut loquitur Aeschylus, provectum.... Senes nihil hic habent, quod agant'.... Quae tamen nemo attendisse videtur, nec sane mirum est tam brevem et obscuram rei significationem philologos praeteriisse, cum prae-

[1] 'De voce αἰζηός quaestio etymologica', Skrifter utg. af Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala II.4, Ups. 1892.

[2] L. c. p. 12 c. n. 4.

sertim in commentariolo a paucis lecto et in alio investigationis genere versanti abstrusa sit. Quare, cum eadem etiamnunc mihi sententia probetur nequedum ab alio in medium prolata esse videatur, fortasse non inutile erit experiri, si forte expositione instaurata pauloque uberiore intellegentium eam notitiae atque iudicio commendare possim.

Ac primum quidem constituendum videtur, quot quasque civium Thebanorum aetates ab Eteocle contionante appellatas esse poeta voluerit: tres — adulescentium tironum (epheborum)[1] dico, virorum adultorum, senum — an duas tantum, et si non plus duarum hic factam esse mentionem verisimile sit, utrum adulescentes et viros an adulescentes et senes intellegi oporteat. Quarum rationum prior illa tres aetatis ordines ex poetae sententia commemorandos fuisse censentium ita demum videtur expediri posse, ut unius aetatis significationem intercidisse et aliqua textus iactura haustam esse statuatur. Nam quod editores nonnulli (velut Paley, Sidgwick al.) in v. 13 lectionem, quae in cod. Med. recentioris cuiusdam manus interpolatione illata est et in paucis deteriorum librorum exstare fertur, ὥραν τ' probantes verbis illis ὥραν τ' ἔχονθ' ἕκαστον tertiam et inter utramque earum, quae ante designatae sunt, mediam aetatem indicari putarunt, vereor, ne coniecturae a Byzantino nescio quo excogitatae plus, quam par erat, tribuerint sententiaeque parum consuluerint. Ut enim non attingam quae infra de v. 12 disputanda sunt, inconcinne admodum et ieiune poeta loqueretur, si post amplam duarum aetatum descriptionem de tertia (et de virorum quidem robore) nihil diceret nisi 'quicunque iustam aetatem (ὥραν i. e. ἡλικίαν) habet.' At contra ὦραν ἔχονθ' ἕκαστον, quae lectio et antiqua textus memoria niti videtur (nam in spirituum accentuumque ratione scholiastis librariisque nullam de dubiis fidem deberi constat) et exquisitioris dictionis speciem prae se fert, probabilem prorsus, nisi fallor, sensum praebet: 'respicientem pro se quemque,

[1] De pueris, qui 'militarem aetatem nondum attigerint', omnino cogitari non posse, non monerem, nisi et Dindorfium (praef. ed. Teubn. 5:ae p. XXIV) et alios in ea sententia esse viderem. Quod non minus clausulae huius loci v. 17 sq. (ἡ γὰρ…,ἅπαντα πανδοκοῦσα παιδείας ὄτλον, ἐθρέψατ' οἰκιστῆρας ἀσπιδηφόρους κτλ.) quam rei ipsius rationi institutisque Graecorum repugnat.

prout (quemque) quidque decet' (respicientem tutari, gr. ὡς (ἑκάστῳ) προσῆκόν ἐστι ἕκαστον κήδεσθαι καὶ βοηθεῖν). Nimirum quae propugnando tueri debent, non omnia omnibus communia sunt nec pari omnium animos affectu tangunt; velut adolescentibus (ephebis) nulla proles est, ac rursus eosdem Tellurem nutricem insigni quadam veneratione et caritate prosequi consentaneum (v. 16 sq.). — Itaque satis certum videtur, si triplicem aetatis gradum ab Eteocle significatum velis, lacunam textus statuendam esse. Atqui eiusmodi coniectura, in exordio praesertim operis et paulo post ipsa principia, perquam dubia et anceps est, quare hoc nobis remedium ad ultimam necessitatem reservandum videtur.

Proximum igitur est, ut quaeramus, ex virorum et senum generibus (quoniam de adulescentibus quidem nulla dubitatio est) utrum a scaena Aeschylea et caterva Eteoclem circumstante afuisse aut saltem silentio ab illo praetermitti potuisse magis verisimile sit. Qua de re fateor sane olim me illud paulo incautius posuisse, senibus nihil omnino hic loci esse; nam in tumultu et obsidione provectiores quoque aetate cives ad patriam tutandam interdum belli munera obire par est, idque (praesertim si exercitus robur in expeditionem aliquo eductum esset) etiam apud Graecos moris fuisse multis exemplis confirmatur. Nihilo tamen minus hoc teneo, si h. l. alterutra aetas dimittenda est, multo nos facilius seniorum mentione carere posse. Etenim pro patria pugnare eorum est, qui integra aetate sunt, i. e. virorum maxime ac deinceps adulescentium; ad senes id munus ne apud Graecos quidem nisi ultimo loco pervenire poterat. Neque credibile est Aeschylum viros ab Eteocle praeteriri fecisse, aut quod (ut G. Hermanno visum est) eos per se consentaneum fuerit arma capere debere, aut quia se iamdudum in moenia et stationes contulisse intellegi potuerit (quae Dindorfii aliorumque sententia est). Talia enim ab Aeschyli ingenio et arte universoque huius orationis tenore[1] quam longissime absunt; nec facile quispiam dixerit, quomodo poeta in ἐξήβῳ illa aetate, si re vera senum voluerit esse, iusta laetaque corporis incrementa (βλαστημὸν

[1] Cfr Wecklein in ed. Zograph. I p. 474.

σώματος πολύν[1]) praedicare potuerit. Accedit, quod liberorum commendatio (v. 16) aptius utique ad viros florentis aetatis quam ad senes refertur. Quid plura? Si hoc loco verbum nullum exstaret, quod de senectute dictum videri posset, vix id quisquam aegre tulisset aut ullam in ea re vel poetae vel librariorum neglegentiam incusasset — sicut nemo fere in eo offendit, quod Eteocles in pignoribus, quorum cuique tutelam cordi esse oporteat, commemorandis liberos verbo attigit, coniugum vero et parentum plane oblitus est[2]. Sed opinio illa inde orta est et inveteravit, quod ἔξηβος vocabulum nihil nisi τὸν ἔξω τῆς ἥβης ὄντα significare posse interpretibus grammaticisque antiquis vulgo crediderunt. Quod quale sit, iam considerandum.

ἔξηβος igitur, quam vocem — quantum nunc quidem existimare licet — grammatici et lexicographi veteres ex hoc uno loco videntur cognitam habuisse, ab illis ita, ut dixi, sed diverso tamen intellectu explicatur, cum partim 'ex *adulescentia* egressum', h. e. 'virum constantis aetatis', partim 'ex *aetatis flore* egressum', h. e. 'aetate provectum, senem' interpretentur. Illius sententiae unus nobis testis est Hesychius in gl. ἔξηβος· ἔξω τῆς ἥβης. τριάκοντα πέντε ἐτῶν. Quam qui probavit, Blomfield, recte ille quidem, ut mihi videtur, universam loci sententiam perspexit; sed idem, quod iure mireris, non vidit in membris inter se oppositis, quae sunt τὸν ἐλλείποντ' ἔτι ἥβης ἀκμαίας et τὸν ἔξηβον κτλ., voci utriusque communi, ἥβη, eundem necessario sensum tribuendum esse. Priore autem loco plane perspicuum est eam latiore illa vi praeditam esse, qua quod ab adulescentiae initio usque ad integrae florentisque aetatis s. τῆς ἀκμῆς exitum pertinet, vitae tempus totum com-

---

[1] Quae verba cum Madvig Adv. 1, 194 hoc modo interpretaretur: 'qui iuventute exutum [ἔξηβον] incrementum corporis multum auxit, hoc est, cuius corpus, iuventute superata, longe vivendo aetatem protraxit', non mediocrem a viro summo iis vim allatam esse apertum est.

[2] Utrumque ad personam Eteoclis Aeschylei accommodatum est, quippe qui et iuvenili ipse aetate et caelebs sit (cfr v. Wilamowitz Berl. Sitzungsber. 1903, 438(3), Paulson Tidskr. f. Filol. 3 R. 12, 44) infelicissimisque parentibus, iam fato functis, ortus. Quamquam hanc argumenti personaeque rationem magis obscuro quodam sensu quam certo consilio ductum h. l. poetam servasse verisimile est.

plectitur[1]. Cuius usus, quamvis non rarus aut reconditus sit, duo tamen exempla adponam: Soph. O. R. 740 τὸν δὲ Λάιον φύσιν | τίν' † εἶχε, φράζε, τίνα δ' ἀκμὴν ἥβης ἔχων[2], Timoth. Pers. 226 Wil. (cfr editionis p. 68,1) ἐγὼ δ' οὔτε νέον τιν' οὔτε γεραὸν οὔτ' ἰσήβαν | εἴργω τῶνδ' ἑκὰς ὕμνων. — Alteram autem interpretationem et scholia Aeschylea tradunt, velut Med. τὸν ἔξω ἡλικίας, τὸν γέροντα, et Phrynichus sophista in praeparationis epitoma (qua Aeschylea non pauca continentur), Bekkeri An. 37,17 ἔξηβον: τοῦτο καινόν. καθωμιλημένον τὸ ἔξωρον[3]. Ac ne sic quidem duo illa membra satis accurate et concinne inter se relata esse quispiam putaverit, cum ei, qui nondum ad summum iuventae roborisque florem evectus sit, non ultra iuventutis terminos aetate progressum, sed potius in ipso eius fastigio constitutum hominem ex contrario comparari oportuerit. Sed hoc levius prae illis sententiae rerumque incommodis, de quibus iam satis dixi.

Quod si haec explicandi via praeclusa videtur, alia, quam supra indicavi, patet, ut vocem Aeschyleam non τὸν ἔξω τῆς ἥβης ὄντα, sed τὸν εἰς τὴν τῆς ἥβης ἀκμὴν (ἥβην ἀκμαίαν) ἀφιγμένον significare statuamus. In adiectivis enim compositis ἐξ praepositionem non ita solum usurpatam invenimus, ut sensum iuncti vocabuli interpretanti posterius membrum genetivo casu e priore suspendendum sit (velut in ἔκδημος, ἔξεδρος, ἔκτοπος, ἔκνομος sim.), sed saepe adverbii vel praedicati, ut ita dicam, voci principali adiecti vicem obtinet[4]. In talibus praepositionis notio pro singularum vocum indole consuetudinisque arbitrio variat: interdum ἐξ vim localem vel separativam servat, velut in ἐξόμματος = ἐξόφθαλμος 'qui prominen-

[1] Ceterum quam incertis ambiguisque notionis terminis haec aliaque aetatis vocabula contineantur, nemo nescit. — De ἀκμῆς tempore et spatio cfr Plat. R. publ. 460 E, Aristot. Rhet. 2, 14.

[2] Adulescentem Laium interemptum esse ne Oedipus quidem Sophocleus (quamvis esset, cur id ita factum esse cuperet) persuadere sibi poterat.

[3] Eustathius in comm. Homer. locis a Blomfieldio et Hermanno allatis (727, 13 et 1428, 20) ἔξηβος Aeschyleum commemoravit tantum, non interpretatus est.

[4] Similiter alias quoque praepositiones in hoc compositionis genere se habere satis constat; cfr Kühner-Blass Gramm. 2, 321, Brugmann Gr. Gr.[3] 170, Fuegner De nom. graec. cum praep. copulatis cap. sel., diss. Lips. 1878.

tibus oculis est', ἔξαιμος 'exsanguis'; multo autem saepius nihil nisi intentionis quoddam momentum affert remque ad effectum vel summam in suo genere absolutionem perductam esse significat, ut in ἔκδηλος, ἔκπλεως, ἐκτελής aliisque permultis. Eadem porro cum vi etiam verbis et primariis et denominativis praefigi solet: ἐκ-μαίνεσθαι, ἐξ-επίστασθαι, ἐκ-μανθάνειν, ἐκ-πιμπλάναι, ἐκ-τρέφειν cet. — ἐξ-αλαόειν, ἐξ-ανδροῦσθαι, ἐκ-βαρβαροῦν, ἐξ-ελληνίζειν, ἐξ-ορκοῦν, - ορκίζειν, ἐκ-τελεῖν cet. Multaque adiectivorum talium verborumque, et stirpis communione et significatione inter se copulatorum, paria componere licet; in quibus haud ita saepe verbum ex adiectivo factum esse reppereris, sed plerumque, quod ad stirpis conformationem attinet[1], aut utrumque suam sequi sectam aut contraria plane ratione adiectivum ex verbo fictum esse. Cui rei et alia multa (velut ex supra commemoratis ἐκμανής : ἐκμαίνεσθαι, ἔκπλεως : ἐκπιμπλάναι, ἐκτελής : ἐκτελεῖν) et haec documento esse possunt: ἔκδιψος 'siti confectus' Diod. 19, 109,5, scr. anon. ap. Suidam v. ἐκπαθεῖς (cfr ἔκλιμος Theophr.): ἐκ-διψῆν Theophr. al., ἔκτιμα · τὰ ἐπιτεταμένα τῇ τιμῇ Hesych.: ἐκ-τιμᾶν 'praecipuo honore habere' Soph. al., ἔκφοβος Aristot. al.: ἐκ-φοβεῖν; ἔκπυρος 'ardens' Strab. p. 697, Poll. 1,192 al.: ἐκ-πυροῦν, ἔκτυφος 'inflatus' Oenom. ap. Eus. Praep. ev. 5,21 (213 A): ἐκ-τυφοῦσθαι Pol. al., ἔξοινος 'temulentus' Alex. com. fgm. 63 (II p. 318) K., Machon Athen. 349 A, v. 24, Poll. 6,21, al. l.[2]: ἐξ-οινοῦσθαι Eur. Ba. 814, Ath. 38 E. Maxime autem in hoc genere memorabilis vox Pindarica (Ol. 13,99)[3] ἔξορκος videtur, de cuius vi ac natura Boeckh Explic. 220, nisi quod specie deceptus derivandi ordinem pervertit, rectissime haec adnotavit: 'ἔξορκος autem non est *iurans*, sed *iuratus*, *iuramento adactus*, unde ἐξορκοῦν et ἐξορκίζειν *iuramento adigere:* vox praeconis iurata dicitur, quia praeco iuratus est, ut iudex'. Unum, quod modo indicavi, in his mutandum: nimirum enim verbum

---

[1] Si ipsa gignendi initia significationisque proprietatem spectes, latius etiam in his verborum principatus patet.

[2] Inde ἐξοινεῖν Poll. ib., Hegesand. Athen. 477 E; cfr πάροινος : -εῖν (κάτοινος Eur. Ion. 553, Diod. 5, 26, 3 : κατοινοῦσθαι Plat. Leg. 815 C).

[3] Cfr de hoc loco Christ et Schroeder in edd.; quorum equidem neutri ab omni parte adstipulari possum.

compositum ἐξορχοῦν[1] a simplici ὀρχοῦν (: ὄρχος) divelli nequit, et contra prorsus, ac Boeckhio visum est, ἔξορχος adiectivum verbo compari affictum est eaque stirpis specie instructum, quam habiturum fuit, si originatio illa vera esset; sive, ut planius dicam, ad similitudinem adiectivorum in - ος exeuntium, quibus verba III: ae coni. contractae ex ipsis ducta adiuncta erant (ὀρθός : -οῦν, ἐλεύθερος : -οῦν cet.), ἔξορχος ex ἐξορχοῦν analogice formatum est. Quod genus primitivorum suppositiciorum — 'postverbalia' nostrorum temporum grammatici appellare consueverunt — in multis linguis inveniri ac ne a graeca quidem antiqua abesse satis constat[2].

Multa praeterea commemoranda erant, si hunc etymologiae graecae locum paulo accuratius tractare in animo esset; sed iam satis demonstrasse mihi videor ἔξηβος, ea quam dixi 'adulti' significatione praeditum, sive continuo, ex multiplici compositorum similium analogia[3], sive fortasse verbo composito, cuius apud posteros memoria exstincta est, *ἐξηβᾶν (-άσκειν) = ἐξανδροῦσθαι 'adolescere' intercedente, aut ab Aeschylo ipso aut, si cuius forte auctoritatem ille secutus est, ab alio nescio quo fingi potuisse. Hoc vero tragoediae Thebanae loco ne prave intellegeretur, ipso sententiae contextu, quo τὸν ἐλλείποντ' ἔτι ἥβης ἀκμαίας et τὸν ἔξηβον χρόνῳ κτλ. ex adverso composita essent, satis cavisse poeta sibi videri poterat. Nec tamen est, quod interpretum veterum errorem in aliam et paene contrariam partem id trahentium magnopere demi-

---

[1] ἐξορκίζειν, quod aliquanto inferioris aetatis esse videtur, missum facio, quamquam eadem ad hoc ratio transferri potest (ἐξ-ορκίζειν : ἔξορκος = κακίζειν : κακός, σοφίζειν : σοφός sim., ὅρκος : ὁρκίζειν).

[2] Cfr Brugmann Gr. Gr[3] 302, Kurze vgl. Gr. 291 quique utroque loco afferuntur (add. Kretschmer K.Z. 35, 606, Lagercrantz ib. 37, 179). Ex adiectivorum ordine exempli gratia commemorari possunt· ἀπελεύθερος, ἐξελεύθερος : -ελευθεροῦν (cfr Kühner-Blass 2, 322), γυιός: γυιοῦν (Stolz Wien Stud. 25,253 sq.), neogr. σιγός : σιγῶ, ὀκνός : ὀκνῶ, lat. *accommodus: accommodare, adulter: adulterare*, ital. partic. curtata, quae vocantur, velut *chino* (= *chinato*)*: chinare, colmo*[1]*: colmare, domo: domare, adorno: adornare, compro: comprare* (cfr Meyer-Lübke Gr. d. roman. Spr. 2,375 sq.).

[3] Ex eo similitudinis genere ne verba quidem composita prorsus eximenda sunt, atque imprimis ἐξανδροῦσθαι dignum esse patet, cuius aliqua in hac re ratio habeatur (cfr ἀπανδροῦσθαι).

reris, quoniam in propinquo ἔξωρος, ἀφηβᾶν,[1] ἀφῆλιξ aliaque vocabula erant, quibus ἔξηβος ad similem defectus notionem detorqueri posset. Accedebat fortasse — etsi ea de re nihil prorsus constat — quod scriptor aliquis hac voce ita usus erat, quod facile fieri potuisse et per se consentaneum est et exemplis ex eodem genere, quae eandem vel similem prae se ferunt significandi varietatem, comprobari potest[2] : velut ἐκπαθής 'vehementi animi motu elatus' Polyb. al.: 'mali expers, e labore refectus' scr. anon. Suid. v. ἐκπαθεῖς et κεκαινοποιημένοι, ἔκτιμος 'eximio honore habitus (v. habens)' Hesych. (supra p. 169): 'honore privans' Soph. El. 242, ἔκδικος 'cognitor, vindex' poster. (ἐκδικάζειν, ἐκδικεῖν): 'exlex, iniustus' tragg., ἔξαρθρος 'artubus eminentibus' Hippocr.: 'luxatus' (cfr ἐξαρθροῦν, -εῖν) poster.; ἐξομματοῦν, 'oculatum facere' Soph., 'perspicuum reddere' Aeschyl. (Prom. 499=515 ἐξωμμάτωσα, πρόσθεν ὄντ' ἐπάργεμα): 'excaecare' Eurip., ἐξοινεῖν 'ebrium esse' (v. supra p. 169 n. 2): 'vini expertem, sobrium esse (fieri)' Paul. Aegin. (:ἔξοινος = 'vino privatus', v. Steph. Thes. s. vv.), ἐξοπλίζειν 'armis instruere': 'exarmare, praesidio nudare' App. B. c. 2,28 (ἐξοπλίζειν Καίσαρα τῆς στρατιᾶς)[3] al.

Hac vocis Aeschyleae explicatione probata reliqua loci, de quo agitur, pars satis facile expediri videtur. Atque ut Hermanno Madvigioque auctoribus ἔξηβον cum βλαστημόν, articulum autem illi praemissum cum participio ἀλδαίνοντα iungamus, et sententia et aequabilitatis ratio haud dubie suadent. Quid enim aptius hac duorum membrorum discriptione: τὸν ἐλλείποντα ..— τὸν. .. ἀλδαίνοντα ..?[4] ἀλδαίνειν autem similiter hic usurpa-

[1] Cfr Hesych. ἀπηβηκώς · τὴν ἀκμὴν παρελθών; ἄφηβος. — quamvis probe formatum, dubiae tamen auctoritatis esse videtur (v. Steph. Thes. s. v.); ἐξέφηβος Censorin. De d. nat. 4,8 (Blomfield in gloss. Polluc. 8, 105 — sic enim legendum — ita attulit, ut huius vocis testimonium esse facile credas); de ἔξακμος cfr Steph. Thes.

[2] Cfr Valckenaer Diatr. in Eur. perd. dram. rel. p. 196 sq, Fuegner l. s. s. 58 sq.

[3] ἔξοπλος Pol. 2 66 (non 63, quod mendum ex Schweighaeuseri lex. in Thes. et Passowii lex. irrepsit), 3. 3, 81, 2 (cfr Suid. s. v.) non 'armatum' (Steph. Thes., Bernh. ad Suid.), sed (ut vulgo interpretantur) 'inermem, armis nudatum' significat.

[4] τὸν ἔξηβον βλαστημὸν ἀλδαίνοντα ex eo genere ambiguorum est, quod Graeci neque semper evitare poterant neque omnino curiosius defugisse videntur; cfr e. gr. ex hac ipsa fabula v. 521 (508) τὸν Διὸς ἀντίτυπον ἔχοντ' ἄφιλον ἐν σάκει τοῦ χθονίου δέμας δαίμονος.

tum est atque alia saepe alendi gignendique verba, velut τρέφειν, φύειν (Sept. 622 = 609 σάρκα δ' ἡβῶσαν φύει[1]), γεννᾶν (Soph. Ai. 1077 κἂν σῶμα γεννήσῃ μέγα 'etiamsi grande corpus nactus sit') sim., nec significatione a quovis 'habendi' verbo nisi ea re differt, quod speciosius est et ad dictionem obiecti loco subiunctam (βλαστημὸν σώματος) magis accommodatum. βλαστημόν porro duobus attributis, ἔξηβον et πολύν, instructum est, ex quibus posterius, quod propiore se nexu ad vocem principalem applicare videtur, non sane magno sententiam momento adauget — prope ut id παρέλκειν dixeris. Neque tamen plane supervacanea et inanis appendicula est; nam praeterquam quod roboris florisque notionem, quae ceteris inest, aliquatenus saltem intendit et amplificat, ea sententiae conformatio est, ut ad magnum, qui praecedit, verborum cumulum coagmentandum et stabiliendum hoc (vel si quid efficacius excogitari poterat) in extremo addi paene necesse fuerit. χρόνῳ denique, cui in superiore membro ἔτι respondet, germanice potius 'durch die Zeit (das höhere Lebensalter)' quam 'der Zeit (dem Alter) nach' interpretandum videtur. Totum igitur membrum, ut eadem illa lingua in summa subducenda utar, hoc fere modo intellegendum esse existimo: 'wer eine durch das Alter zur höchsten Manneskraft entwickelte (ausgereifte) Wachstumsfülle (-stärke, πολύν) des Körpers hegt (besitzt)'. — Ceterum ex hac adulti robustique viri praedicatione nescio quid etiam ad prius membrum redundat, ut ad contrariam immaturi corporis speciem exiguamque et gracilem adulescentulorum staturam cogitatio traducatur.

Sept. adv. Th. 576 (563 Weckl.) sq.

Quo facilius rerum verborumque series ac conexus appareat, exordium quoque huius orationis transcribere libet. Sic autem nuntium de sexto Argivorum duce narrantem poeta inducit:

ἕκτον λέγοιμ' ἂν ἄνδρα σωφρονέστατον
ἀλκήν τ' ἄριστον, μάντιν, 'Αμφιάρεω βίαν.
'Ομολωίσιν δὲ πρὸς πύλαις τεταγμένος

[1] Ex certa Wellaueri emendatione; M φύσει, recc. φέρει.

χαχοῖσι βάζει πολλὰ Τυδέως βίαν,
τὸν ἀνδροφόντην, τὸν πόλεως ταράχτορα,
μέγιστον Ἄργει τῶν χαχῶν διδάσχαλον,
Ἐρινύος χλητῆρα, πρόσπολον φόνου,
χαχῶν τ' Ἀδράστῳ τῶνδε βουλευτήριον.
χαὶ τὸν σὸν αὖθις προσμόραν ἀδελφεόν,
ἐξυπτιάζων ὄνομα, Πολυνείχους βίαν,
δίς τ' ἐν τελευτῇ τοὔνομ' ἐνδατούμενος,
χαλεῖ · λέγει δὲ τοῦτ' ἔπος διὰ στόμα·
ἦ τοῖον ἔργον χτλ.

Versus, de quibus acturus sum, ea forma posui, qua in libro Mediceo scripti exstant. Recentiores, qui vocantur, codices nihil fere variant, nisi quod v. 576 pro προσμόραν vel πρὸς μόραν (in Med. enim deleti supra προσ accentus vestigium cernitur, atque omnino talia iunctim scribi poterant) πρόσμορον (πρὸς μόρον) praebent. Quibus autem modis locum difficilem emendantes et interpretantes viri docti versaverint, infinitum est persequi nec ad meam rationem necessarium, cum praesertim paene omnia omnium inventa ex locupletissimis appendicis Weckleinianae thesauris depromi possint. Itaque satis erit rettulisse, quid novissimi editores hac de re constituerint.

Ac versus 576 exitum aliquo eoque gravissimo vitio laborare plerique cpnsentiunt. Nam, ut omittam Kirchhoffium, qui pro more et instituto suo libri Med. scriptionem sine ulla iudicii significatione repraesentat, Verrall, quod sciam, solus huic loco, modo πρὸς μόραν ἀδελφεόν scribatur, nihil mendi inesse censuit; Sidgwick[1] autem ἀδελφεόν ita servavit, ut προσμόραν Franckenio auctore in προσθροῶν converteret. Ceteri fere utramque vocem mutatam volunt; ex quibus Dindorf in priore voce marginis Aldinae lectione et in altera Burgesii aliorumque emendatione recepta προσμολὼν ὁμόσπορον edidit, Weil in ed. Teubn. προσθροῶν ὁμόσπορον scripsit, Wecklein in editionibus Zographea[2] et Teubneriana coniecturam a M. Schmidtio propositam προυσελῶν ὁμόσπορον probavit. Com-

[1] Aeschylus S. c. Th. with Introduction and Notes by A. S., Oxon. 1903.
[2] Αἰσχύλου Δράματα Σῳζόμενα .... ἐκδ. ὑπὸ N. Wecklein. I Lips. 1891.

munis autem his similibusque commentis subest ratio. Vulgo enim statuunt eam vocabuli posterioris formam, quae est ἀδελφεός, a senario tragico et Aeschyleo prorsus abhorrere, quod si ita est, prope necessario consequitur, ut ἀδελφεόν ex glossemate ortum esse putandum sit: scilicet vulgare illud trisyllabum ἀδελφόν poeticam vocem, cui pro interpretamento adscriptum esset, loco extrusisse et postmodo versus resarciendi gratia in quadrisyllabam speciem mutatum esse. Quod contra Verrall et Sidgwick (et si qui praeterea in eadem opinione sunt) id tenent, formam vocabuli libris traditam ferri posse. Ac mihi quidem multo hi rectius de ea re iudicasse videntur.

Etenim, si verum quaerere volumus, opinione illa, quamvis a multis clarisque viris prolata et confirmata sit, nihil incertius aut ad probandum infirmius. Abest sane, si hunc locum omiseris, ἀδελφεός a diverbiis tragicis; sed quisquis reputaverit tragoediae graecae, antiquioris praesertim, admodum exiguas ad nos reliquias pervenisse, ea re non magnopere movebitur, nisi aliorum graviorumque momenta argumentorum accesserint. Cuius equidem generis nihil omnino allatum vidi, cum in contrariam partem nonulla iure moneri possint.

Ac primum omnium tenendum est ἀδελφεός, sicut multis Graeciae regionibus (velut apud Iones, Lesbios, Thessalos, Locros, Delphos, Boeotos, Cretenses, alios) in vulgi ore viguisse, ita in compluribus litterarum generibus et in quavis poesis specie, quam Aeolensium, Dorum Ionumve nominibus denotare consuevimus, usitatum et legitimum fratris vocabulum fuisse. Quare proclivis est coniectura tragoediae atticae conditores hanc formam solam ex litterarum usu carminumque recitatione notam habuisse, breviorem autem illam ipsos ex populari domesticaque consuetudine primos adscivisse. Itaque consentaneum erat ἀδελφεός et geminam fem. generis formam ἀδελφεά in melicis maxime tragoediarum partibus frequentari, cum attica ἀδελφός et ἀδελφή diverbia potissimum et anapaestos[1] sibi vindicarent. Atque apud Aeschylum qui-

[1] Qui sermonis habitu medium quendam inter versus melicos et trimetros iamb. tetrametrosque troch. locum obtinent, sed huic tamen generi propius accedunt. Praeterea multae vocum ἀδελφεός, -εά formae (omnes scil., quae in syllabam productam consona terminatam exeunt) nisi synizesi adhibita (cfr infra p. 157 sq.) metro anapaestico includi non poterant.

dem et Sophoclem nullus, quod sciam, locus huic rationi repugnat, etsi multo pauciora exempla sunt, quam ut ad certam quasi legem revocari possint. Aeschylus enim — praeter locum, de quo agitur — ἀδελφός ἀδελφή cum compositis inde deflexis nisi in diverbiis et anapaestis non habet[1]; uno, quo hac voce in melicis usus est, libri quadrisyllabam masculini formam praebent: Sept. 974 (961) πέλας δ'αἵδ'ἀδελφαὶ ἀδελφεῶν. Ubi ut lectionis manifesto mendosae emendatio in ambiguo est, ita vix dubium videtur, quin ultimi vocabuli forma ipsam poetae manum referat; neque enim facile inveneris, quomodo grammatico nescio cui vel librario, nulla praesertim metri opportunitate suadente, in mentem venire potuerit pro trita ac vulgari forma exquisitiorem sibique inusitatam substituere[2]. — Apud Sophoclem eadem fere utriusque formae condicio est: diverbia et anapaestos ἀδελφός (αὐτάδελφος, φιλάδελφος) et ἀδελφή solae obtinent[3], nec rursus usquam, si librorum testimonio fides est, ultra harum partium terminos evagantur; in melicis nulla nisi quadrisyllaba feminini forma ἀδελφεά invenitur, et bis quidem, O. R. 160 et O. Col. 535, eo positu, ut cum diaeresi paenultimae et ultimae legenda sit, semel autem, O. Col. 1056, ita in membri metrici fine collocata, ut vocales contiguae per synizesin coalescere debeant. Quo loco etsi nunc editores ἀδελφάς scribendum esse consentiunt, alteram lectionem ἀδελφεάς, et a primo cod. Laurentiani emendatore (S), cuius quanta in eiusmodi rebus auctoritas sit nemo ignorat, et aliorum librorum (imprimis Par. A) testimonio confirmatam, equidem sine ulla dubitatione prae-

[1] In div. ἀδελφός Sept. 555 (542). 811 (796, adiectivi loco). 1013 (1004). 1029 (1020), Suppl. 320 (323), Ag. 1193 (1192). 1585, Ch. 229 (228). 243 (242), ἀδελφή Prom. 798 (824), Ch. 17; in anap. ἀδελφός Sept. 863 (849), ἀδελφή Sept. 1064 (1056) [974 v. supra]. Cfr αὐτάδελφος (adiect.) in div. Sept. 718 (705), Eum. 89, δυσάδελφος in anap. Sept. 870 (856).

[2] Wilamowitzio igitur Berl. Sitzungsber. 1903, 441(6),4 hoc loco ἀδελφῶν rescribenti non adsentior. — Utrum ἀδελφεῶν ita plane, ut scriptum est, enuntiandum sit an synizesi in tres syllabas coartandum (v. infra), propter loci antistrophi corruptelam in incerto relinquendum videtur (cfr v. Wilamowitz l. c.).

[3] Ut Ellendt et Genthe in lexico Sophocleo auctores sunt, apud hunc poetam ἀδελφός (praeter Ant. 46) 16 locis (adiect. O R. 1481, O. Col. 1262, Ant. 192), ἀδελφή 7, αὐτάδελφος 3, φιλάδελφος uno loco exstant. Quorum locorum omnium duo tantum, El. 118 (ἀδελφός) et Ant. 527 (φιλάδελφος), in anapaestis inveniuntur, reliqui diverbiorum sunt.

tulerim. Quomodo autem haec scriptio et metri necessitas inter se conciliarentur, optime Seidler ad Eur. El. 134 eumque secutus G. Hermann ad O. Col. videntur docuisse. Nam ἀδελφεάν, -εάς sim. cum synizesi pronuntiata et ἀδελφάν, -άς, dummodo recte et ex veritate uterque scribendi modus adhiberetur, non plane idem sonuisse pro certo habendum est[1]. — De Euripide difficilius est existimare, quoniam in hoc adhuc poeta iusto verborum indice caremus. Propriam autem de re, quae in manibus est, per ampla Euripidis volumina quaestionem instituere nunc non vacat nec fere operae pretium videtur, quare hoc satis habeo commemorasse, ex 56 masculinae vocis exemplis, quae Matthiaei Lexici Euripidei vol. primum et unicum et tragicae dictionis index a Nauckio ad tragicorum fragmenta compositus praebent, non plus duo, Phoen. 1528 et Heracl. 622 ἀδελφῶν (priore loco in clausula), et ex 39 feminini ibidem congestis unum tantummodo, El. 134 ἀδελφεάν (in claus., trisyllaba mensura), in melicis versibus legi. Ac de Electrae loco paulo ante significavi Seidlerum recte formam traditam servasse et curtatam Heathii scriptionem repudiasse mihi videri. In colis autem dactylicis Phoen. 1528 et Heracl. 622 facili opera ἀδελφεῶν reponi potest, quod tamen utrum faciendum sit necne, in medio relinquere praestat.

Quae hactenus attuli, eo pertinent, ut neminem ex tragoediae graecae principibus quasi consilio quodam et dedita opera quadrisyllaborum ἀδελφεός et ἀδελφεά usu abstinuisse appareat. Raro illi quidem nec fere nisi in melica has formas admisisse videntur; neque id mirum, cum satis magna synonymorum poeticorum copia suppeteret, velut κασίγνητος, κάσις, ξύναιμος (-αίμων), σύγγονος al., quibus multo insigniorem in modum quam una voci vulgari litterula adiecta orationem exornare et supra consuetudinem cotidianam extollere liceret. Nihilo tamen minus, quod volumus, adsecuti esse videmur, quo concesso non ita difficilis a melicorum usu ad diverbia transitus patet. Utramque enim tragoediae partem ab altera non certis quibusdam sermonis verborumque

[1] Cfr Kühner-Blass Gr. 1,227 sq., G. Meyer Gr. Gr.[3] 222 sq., Brugmann Gr. Gr.[3] 65.

terminis et quasi cancellis seclusam esse constat; immo vero multa, quae a dialecto attica prorsus discrepent, inter se communicant, velut (si modo res notissima documento aliquo comprobanda) epica illa et dorica λαός, ναός ('navis' genet. c., 'aedes sacra'), Ἀθάνα. Quo autem facilius ἀδελφεός in senarios insinuare posset, accedebat, quod apud Iones in usu erat, quorum dialectus quin ad tragicum sermonem conformandum plurimum valuerit, nemo iam dubitat. Quod quis dixerit magis id in verborum copia et delectu[1] quam in sonis figurisque vocum cerni, animadvertat velim ἀδελφεός (-εά) his in rebus ab attica norma nequaquam recedere neque ea specie esse, quae vel leviter intuenti peregrinam originem prodat[2]. Praeterea nec in hac de loco Aeschyleo controversia nec in universa de ἀδελφεός tragico quaestione diiudicanda ne illud quidem neglegendum est, quod ἀδελφός : ἀδελφεός ita comparata sunt[3], ut contracta et soluta eiusdem vocabuli formae haberi possint[4]: ita perfacile fieri poterat, ut in eundem analogiae ordinem atque adiectiva in -εος, -οῦς, substantiva in -ος, gen. -εος, -ους similiaque referrentur, quorum formis solutis poetas tragicos non solum in melicis, ubi legitimae sunt, sed interdum etiam (attica consuetudine plane neglecta) in senariis usos esse invenimus[5]. Ne plura: ἀδελφεός hoc uno loco in senario tragico traditum non magis dignum est, quod propter ipsum formae habitum in suspicionem veniat vel adeo reiciatur quam alia eiusdem notae, quae (ut nostra fert memoria) semel aut bis in hoc versuum genere ponere ausi esse tragici videntur, velut ἀείδειν (pro ᾄδειν)

[1] Multa eiusmodi Rutherford in prooemio Phrynichi sui congessit, sed falsa plerumque opinione ductus ad antiquiorem Atthidis ipsius aetatem et statum rettulit.

[2] Cfr στερεός, -ά (: στεῤῥός, -ά), κολεός, γενεά, ἐλεόν al. — Ceterum multo etiam latius dialecti ionicae admixtionem in antiquissima tragoedia patuisse Diels de fragmento quodam Phrynichi Mus. Rhenan. 56,29 sq. disputans admodum probabiliter statuit.

[3] Maxime in casibus producte terminatis, i. e. praeter nom., voc., acc. sing. omnibus.

[4] Haec vel ei similis opinio diu etiam apud recentiores grammaticos obtinebat, quoad Solmsen K. Z. 32,519 sq. ea de re veriora docuit (cfr Brugmann I. F. 13,147 sq.).

[5] Cfr Gerth Curtius Stud. I 2,232 sq.: χαλκέου Aeschyl. Ch. 686 (682), βρέτεα Suppl. 463 (472) al.

Aeschyl. Ag. 16, Eur. fgm. 188,3 N. (cfr Phryn. fgm. 11), ἀΐσσειν (ᾄσσειν) Eur. Hec. 31, ἐξεχείνωσεν (-χένωσεν) Aeschyl. Pers. 761 (763). Quae, quamvis permanente apud criticos studio illo rarissimum quidque expellendi, iam neminem fere sollicitum habent.

Deinceps de tribus syllabis, quae illi verbo praecedunt, προσμοραν, longe difficilior quaestio aggredienda est. Ubi de corruptela quidem lectionis vix ambigi potest; nam προσμόραν (πρόσμορον) 'vocem nihili' esse rectissime perhibent, et πρὸς μόραν, ut Verrall legendum censuit, non multo praestat. Quod doctissimus ille vir ita interpretatus, ut idem ac πρὸς μέρος (cfr Dem. 36,32) 'pro rata parte', 'pro eo ac debitum est' significaret[1], non longe a vero loci intellectu afuisse mihi videtur; sed μόρα (quo apud Lacones vocabulo sextam quamque exercitus partem appellatam esse nemo ignorat) ita, ut voluit, ab Aeschylo potuisse usurpari contendit magis quam demonstravit. Infelicissima vero usus coniectura v. 579 (χαλεῖ · λέγει δέ κτλ.) totum delendum esse et ad accusativum τὸν σὸν ... ἀδελφεόν ex v. 571 (χαχοῖσι) βάζει audiendum statuit. — Itaque nihil relinqui videtur, nisi ut emendatione rem expedire conemur.

Quo in genere viri docti multa et varia protulerunt inventa, ex quibus duo, quae prae ceteris videntur placuisse, breviter attigisse fortasse satis erit, προσθροῶν dico et προυσελῶν. Illi autem coniecturae cum aliud quiddam, de quo mox dicetur, tum hoc obstat, quod Amphiaraus, ut Weil, Wecklein, alii rectissime monuerunt, haec secum loqui et absentes Tydeum Polynicenque conviciis et vituperatione exagitare, non coram compellare putandus est; προυσελῶν vero nec per se admodum aptum nec Amphiarai Aeschylei persona animique magnitudine satis dignum existimaverim. Praeterea commune et harum et aliarum, quae apud Weckleinium commemorantur, emendationum id vitium mihi videtur esse, quod ad principale totius enuntiati verbum χαλεῖ (579) non satis accommodatae sunt. χαλεῖν enim hoc loco non est 'vocat, advocat' — Polynices enim, ut modo

[1] '*And thy brother also he upbraids in due measure, i. e.* according to his guilt, not with the fierce denunciations addressed to Tydeus, whose malice was unprovoked, but with terms importing the reckless pursuit of ambition and revenge'.

dictum est, in sua ad portam septimam statione versans ab Amphiarao arcessi non poterat — neque 'nomen (absentis) exclamare', qua vi καλεῖν de hominibus vix dicitur, et si maxime diceretur, hoc tamen loco, praemissis illis δίς τ'ἐν τελευτῇ κτλ. (578), tali interpretatione inanis verborum redundantia exsisteret; sed idem declarat atque ἀποκαλεῖν 'nomine aliquo (eoque invidioso plerumque probrique pleno) aliquem insignire et notare'. Cuius usus cum alia exempla tum haec afferri possunt: Aeschyl. Ag. 1232 (1231) τί νιν καλοῦσα δυσφιλὲς δάκος | τύχοιμ' ἄν; ib. 1273 (1272) καλουμένη δὲ φοιτὰς ὡς ἀγύρτρια | πτωχός, τάλαινα, λιμοθνὴς ἠνεσχόμην, Soph. O. R. 779 ἀνὴρ γὰρ ἐν δείπνοις μ' ὑπερπλησθεὶς μέθῃ | καλεῖ παρ' οἴνῳ, πλαστὸς ὡς εἴην πατρί (h. e. vocandi casu ὑποβολιμαῖον appellavit; quem locum interdum minus recte interpretantur). Apparet igitur v. 579 sic fere interpretandum esse: 'Polynicen his vel illis appellationibus insectatus hunc in modum pergit' (dehinc talia fatur): nempe ut priore loco principem expeditionis inimicumque suum contumeliosis vocabulis laceravit (572 sq. τὸν ἀνδροφόντην κτλ. i. e., si recta utaris oratione, (ὦ) ἀνδροφόντα cet.), ita deinceps (αὖθις, suam vicem) alterum belli auctorem, Polynicen, simili appellationum acerbitate corripit, et sic demum reliqua persequitur. Loquendi forma nota ac pervulgata est, quae innumeris Homeri, tragoediarum comoediarumque locis invenitur; ex quibus unum, cuius mihi forte in mentem venit, ideo huc adponere libet, quod, itidem ut hic Aeschyleus, et amplioris ambitus est et (quamvis in scaena adsit Menelaus) apostrophae s. allocutionis fictae exemplum praebet: Eur. Androm. 445 sq. ὦ πᾶσιν ἀνθρώποισιν ἔχθιστοι βροτῶν, | Σπάρτης ἔνοικοι, δόλια βουλευτήρια, | ψευδῶν ἄνακτες, μηχανορράφοι κακῶν, | ἑλικτὰ κοὐδὲν ὑγιές, ἀλλὰ πᾶν πέριξ | φρονοῦντες, ἀδίκως εὐτυχεῖτ' ἀν' Ἑλλάδα κτλ. In Polynice autem nuntium, praeterquam quod Amphiaraum in nomine male ominato immorantem facit, nihil singillatim de exordio illo referre non sane est, quod miremur; nam et ipsi coram Eteocle verba facienti debita fratri verecundia observanda erat, et poetae similitudinis fastidium vitandum. Sed uno certe verbo indicare debebat, cuiusnam generis convicia ista fuissent, quae Amphiaraus in Polynicen quoque iactasse putandus est. Denique hanc vel similem ei sententiam requi-

rimus: 'itemque Polynicen suis ac propriis, sive veris atque iustis nominibus appellat'.

Quod si ita est, nihil magis consentaneum videtur, quam ut eiusmodi aliquid in voce corrupta προσμοραν latere suspicemur. A tali autem initio profectum prope necesse est in eam coniecturam deferri, portento illi duas, in quos exit litteras, praecidi oportere, ut acc. neutr. plur. πρόσμορ(α) adipiscamur, qui 'alterius' sive 'interioris', quod dicitur, obiecti loco ad καλεῖ (579) referri possit. Hoc commento ecquid consecuti simus, mox viderimus; nunc ad terminationem resectam, -αν, convertamur. Quae cum nulla ratione in voculam sui iuris versui sententiaeque convenientem mutari possit, ad verbum, quod insequitur, applicanda est: αναδελφεον, unde nimirum nihil nisi αὐταδελφεόν exsculpseris. Ac licet alibi nusquam, quantum mihi compertum est, αὐταδελφεός scriptum inveniatur, mihi quidem non dubium est, quin haec compositi forma, sicut ματραδελφεός et πατραδελφεός[1] a Pindaro dicta, apud eos, qui simplici quadrisyllabo utebantur, non minus legitima fuerit quam apud ceteros αὐτάδελφος; certe ab homine Graeco, quicunque fratrem aut semper aut interdum ἀδελφεόν appellare consueverat, quovis tempore fingi poterat. Hac autem mutatione nonnihil ponderis, ac fortasse etiam decoris, non versui[2] modo sed etiam sententiae accedere mihi videtur. Nam in τὸν σὸν[3] ... αὐταδελφεόν stirps pronominalis αὐτοvoci principali adiuncta non ad sensum supervacanea est — ut fere in αὐτανεψιός ac nonnumquam etiam in αὐτοκασίγνητος, αὐτάδελφος[4] — sed eandem prorsus vim habet atque eiusdem pronominis seorsum positi genetivus v. 632 (619) τὸν αὐτοῦ σοῦ κασίγνητον.

Iam redeo ad priorem vocem, quam nondum expedivi, nisi

[1] Cfr πατραδελφεῶν in tit. delphico Dittenbergeri Syll.[2] 438, 156.

[2] Idem trimetri exitus statim v. 578 (τοὔνομ' ἐνδατούμενος) ac, nisi fallor, alibi saepe recurrit (velut in Euripideo illo κοὐ ποικίλων δεῖ τἄνδιχ' ἑρμηνευμάτων Phoen. 470).

[3] Cfr e. gr. σῷ δ'αὐταδέλφῳ Eur. fgm. 495,18 N., τὸν αὑτῆς αὐτάδελφον Soph. Ant. 696.

[4] De horum compositorum formatione cfr quae Wackernagel K. Z. 33,13 sq. disputavit. — In αὐτανεψιός, cuius exemplum αὐταδελφεός videtur sequi debuisse, accentus variat.

quod acc. neutr. plur. ad καλεῖ referendum subesse conieci. Ubi nihil praeterea videtur moliendum fuisse, si πρόσμορος adiectivum in sermone graeco eaque vi exstaret, ut huic loco accommodari posset. At nec ullo praeter hunc loco repertum esse videtur, nec facile est ad credendum, Aeschylum id novasse atque ad ea, quae 'pro portione' s. 'merito tribuantur', significanda vel simili aliquo sensu adhibuisse. Nam in adiectivis compositis indidem derivatis, velut ἄμμορος, ἔμμορος, ξύμμορος, significationis ratio aliter comparata est, adverbialisque illa locutio πρὸς μέρος et verbum deterioris notae scriptoribus usurpatum προσμερίζειν 'attribuere' nimis longe remota sunt. Quare denuo, ut opinor, ad coniecturam descendendum est. Bene autem ut in re lubrica agitur, quod non amplius unius litterae mutatione videtur opus esse, ut, si non vera lectio recuperetur, sententiae certe satisfiat. πρόσφορα enim, quod verbum hic reponendum esse coniecerim, apud Graecos omnino vocantur, quaecunque sive in factis sive in dictis 'apta et convenientia', 'accommodata', 'consentanea', vel, ut graece loquar, ἁρμόζοντα, προσήκοντα, οἰκεῖα sunt[1]. Quod cum satis notum sit, pauca tantum eius rei exempla admonendi magis quam docendi causa ex lexicorum copiis delibabo: Aeschyl. (apud quem haec vox bis praeterea, Ch. 711 (707) et 714 (710), invenitur) Eum. 207 οὐ γὰρ δόμοισι τοῖσδε πρόσφορον μολεῖν ('Es schickt sich nicht, dass ihr an diesem Ort erscheint' v. Wilamowitz in versione germanica), Pind. Nem. 8,48 χαίρω δὲ πρόσφορον ἐν μὲν ἔργῳ κόμπον ἱείς, Soph. El. 226 τίνι γάρ ποτ' ἄν .... πρόσφορον ἀκούσαιμ' ἔπος, τίνι φρονοῦντι καίρια ('das ihrer Lage und Stimmung entspricht' Kaibel), Eur. Suppl. 338 τοῖς ἐμοῖσιν οὐχὶ πρόσφορον τρόποις, | φεύγειν τὰ δεινά, Hippol. 111 ... ἵππους, ὅπως ἄν... γυμνάσω τὰ πρόσφορα, ibid. 1361 πρόσφορά μ' αἴρετε, σύντονα δ' ἕλκετε, I. A. 1603 τὰ πρόσφορ' ηὔξατο, Thuc. 2,46,1 εἴρηται καὶ ἐμοὶ λόγῳ κατὰ τὸν νόμον ὅσα εἶχον πρόσφορα, Plat. Leg. 944 D ζημία δὴ τῷ τὴν τοιαύτην ἀμυντηρίων ὅπλων εἰς τοὐναντίον ἀφέντι δύναμιν (i. e. τῷ ῥιψάσπιδι) τίς ἄρα γίγνοιτ' ἂν πρόσφορος (in sequentibus de eadem re πρέπειν verbo utitur). — Itaque πρόσφορά τινα καλεῖν, apud poetam utique, tantundem potuit

[1] Cfr Dindorf in Lex. Aeschyl. et Thes. l. gr. — De reliquo verbi usu ('utilis', 'similis' = προσφερής) non est huius loci agere.

significare atque (τὰ) προσήκοντα, οἰκεῖα, εἰκότα τινὰ ἀποκαλεῖν, et Aeschylus, si h. l. ita locutus est, id intellectum voluit, Amphiaraum 'propriis ac veris' ('treffend') vel etiam 'quibus consentaneum esset' vocabulis Polynicen notasse in eumque invectum esse.

Hinc ad versum 578 transeamus, ubi nihil fere incerti praeter participii ἐνδατούμενος explicationem invenimus. In qua qui scholiastae εἰς δύο διαιρῶν τὸ ὄνομα τοῦ Πολυνείκους, τὸ πολὺ καὶ τὸ νεῖκος interpretanti accedunt, vix satis reputasse mihi videntur, quid aliis locis hoc verbum significet, quantumque inter δίς graecum et *dis-* latinum intersit. Quae praeterea viri docti hac de re recte secusve disputaverint, longum est percensere, quare, quid ipse sentiam, quam brevissime exponam[1]. Proficiscendum autem esse credo a duobus locis, ubi ἐνδατεῖσθαι passive dictum est: Soph. O. R. 203 Λύκει' ἄναξ, τά τε σὰ χρυσοστρόφων ἀπ' ἀγκυλᾶν βέλεα θέλοιμ' ἂν ἀδάματ' ἐνδατεῖσθαι κτλ. et Nic. Ther. 509 ἤτοι ἀριστολόχεια παλίσκιος ἐνδατέοιτο (— — — 517 τὴν ἤτοι ἐχιός τε καὶ αἰνοπλῆγος ἐχίδνης | ἀγρεύσεις ὄφελος περιώσιον · ἔνθεν ἀπορρὼξ | δραχμαίη μίσγοιτο ποτῷ ἔνι κιρράδος οἴνης). Quorum locorum posterior ita apertam habet sententiam, ut ibi ἐνδατέοιτο quid valeat, dubitari non possit. Scilicet, ut iam pridem est animadversum, scholiastae antiqui explicatio: τὸ ἐνδατέοιτο ἀντὶ τοῦ τρίβοιτο, κόπτοιτο, μερίζοιτο, prorsus falsa est, ac potius 'impertiatur', i. e. (hanc in rem, medendi causa) 'adsumatur', 'adhibeatur' interpretandum est. Nec mihi dubium est, quin eadem huius verbi explicatio ad Oedipi Regis locum transferenda sit; neque enim incommode chorus precari dicitur, ut tela Apollinis numini letifero 'impertiantur', i. e. pro rata portione (plene cumulateque) ingerantur iustaque eum castigatione ex urbe abigant. Iam vero deponentis, quod vocatur, non multum ab his exemplis distat is usus, quem Eur. Herc. 217 sq. deprehendimus: ὦ γαῖα Κάδμου · καὶ γὰρ ἐς σ' ἀφίξομαι | λόγους ὀνειδιστῆρας ἐνδατούμενος — quae equidem sic interpretari malim: 'quippe ad te quoque iam deveniam (-io)

[1] Lycophronis aenigma Alex. 155 nihil moror; cfr v. Holzinger ad l. ([illegible] ter ἐμφαγεῖν fortasse etiam ἐγκάπτειν, ἐμφορεῖσθαι sim. conferri possunt).

verba exprobrantia impertiens (impertiturus)'[1], i. e. iusta meritaque te obiurgatione castigaturus, quam Wilamowitzio auctore hunc in modum: 'nam obiurgationes dispensans (dum — omnes in partes dispenso) ad te quoque venio' ('ich komme nämlich bei meiner austeilung von vorwürfen auch zu dir'). Aliter, sed ita tamen ut paulo diligentius intuenti eadem facile notio appareat, ii se loci habent, ubi ἐνδατεῖσθαί τι pro verbo dicendi est deque eo ponitur, qui in sermone aliquo vel oratione haud immemor rei alicuius sit, sed iusta eam debitaque mentione prosequatur in eoque adeo loco fusius exspatietur (germ. 'in einem gewissen Zusammenhange, bei einer gegebenen Gelegenheit sich über etwas gehörig aussprechen, verbreiten'). Ita Soph. Trach. 789 ἐπεὶ δ' ἀπεῖπε, πολλὰ μὲν τάλας χθονὶ | ῥίπτων ἑαυτόν, πολλὰ δ' οἰμωγῇ βοῶν, | τὸ δυσπάρευνον λέκτρον ἐνδατούμενος, ubi hoc fere dicitur, nuptiarum infelicium deplorationem exsecrationemque, sicut consentaneum fuerit, magnam lamentorum partem fuisse, itemque Aeschyl. fgm. 350 N. = Plat. R. publ. 383 B ὅταν φῇ ἡ Θέτις τὸν Ἀπόλλω ἐν τοῖς αὑτῆς γάμοις ᾄδοντα ἐνδατεῖσθαι τὰς ἑὰς εὐπαιδίας (unde partim ex G. Hermanni coni. senarius restitutus: ὁ δ'ἐνδατεῖται τὰς ἐμὰς εὐπαιδίας) | νόσων τ' ἀπείρους καὶ μακραίωνας βίους κτλ. Quibus locis huic dictioni, ut equidem crediderim, ea proprie vis subiecta est, ut significet aliquid orationi 'impertiri', i. e. pro rata portione, non alieno loco nec parce inseri[2]; obiecti autem loco pro rei mentione res ipsa ponitur, fere ut Sophocles El. 1246 ἐνέβαλες (Nauck, Kaibel al. cum schol. pro ἐπέβαλες).... κακόν 'mentionem mali iniecisti' (λόγον περὶ τοῦ κακοῦ) dixit[3].

His expositis facile, ut opinor, apparebit, quomodo hic Aeschyli locus interpretandus sit. Nempe si exquiras, quid re vera factum esse cogitandum sit, nuntius Thebanus nihil dicit nisi Amphiaraum allocutionis illud exordium Polynicis

---

[1] Participii praesens 'de conatu', ut vulgo loquuntur, intellegi licet.

[2] Ut suethicis verbis quid velim exprimam, in his exemplis ἐνδατεῖσθαι est 'inportionera', 'vederbörligen infläta', in prioribus tribus 'till-, påportionera', 'gifva sin beskärda del af något'.

[3] Eodem modo apud Latinos interdum solum iniciendi verbum de mentione inicienda usurpatur.

nomine bis inclamato terminasse. Dum autem ad eam rem demonstrandam non proprio aliquo adiciendi (ἐπι- προστιθέναι, ἐπι- ἐπεμβάλλειν, ἐπιφθέγγεσθαι sim.), sed 'impertiendi' quodam verbo utitur, simul id significavit, eam clausulam praecedentibus convenientem et quasi debitam fuisse et ab Amphiarao plene largiterque suppeditatam esse. Ac nescio an aliqua saltem ex parte loci sententiam adsequi possis, si germanice ita vertas: 'und zweimal obendrein am Ende diesen Namen unterbringend' ('zum besten gebend'?).

Iam unus restat versus 577, non sane facilis ad intellegendum. Ubi primum a communi fere omnium sententia in eo recedo, quod ὄμμα pro ὄνομα a Schuetzio substitutum mihi non probatur. Quin etiam non mediocriter displicet. Quid est enim, quod ille in conviciis iactandis vultum 'resupinet', i. e. caelum versus attollat? Quod si v. 580 in deorum immortalium obtestatione fecisse diceretur, facilius id tolerari posset, sed ita tamen, ut poeta a se ipse defecisse videretur; talia enim ornandi artificia et minutiae a simplici eius magnificentia quam maxime abhorrent. Quid, quod ipse v. 590 (577) sq., et ita quidem, ut eum decebat, dixit, quo habitu gestuque Amphiaraus orationem pronuntiaverit: τοιαῦθ' ὁ μάντις ἀσπίδ' εὔκυκλον (s. potius εὔκηλον[1]) νέμων | πάγχαλκον ηὔδα · σῆμα δ' οὐκ ἐπῆν κύκλῳ. Quam vero dure et praefracte illa mediae sententiae inculcantur: καὶ τὸν σὸν αὖθις . . . ἀδελφεόν — ἐξυ-

[1] εὔκηλον ἔχων M, γρ. εὔκυκλον νέμων m. Quod M scripsit, facillime emendatione inepta ex ευκηλονεμων, in medio ν, quae duplex esse debebat, simpliciter scripta, exsistere potuit (εμων > εχων). Ceteri Argivorum duces clipeos ornatissimos, insignia ostentantes, vibrant et iactant, velut Tydeus 385 (372), Hippomedon 489 (476) isque, de quo nuntius proxime rettulit, Parthenopaeus 539 (526); Amphiaraus vero immotum (ἀτρέμας, cfr Herod. 9,74 ἐπ' ἀσπίδος αἰεὶ περιθεούσης καὶ οὐδαμὰ ἀτρεμιζούσης) clipeum purum (πάγχαλκον) gestat. εὔκηλος, quod in melicis El. 241 Sophocles, in senario I. A. 644 (ubi iniuria, si quid video, εὔκηλον in ἕκηλον 'atticum' mutant) Euripides habet, apud Alexandrinos demum poetas de rebus quoque usurpari lexica docent (cfr Ap. Rh. 2,933 ἠύτε τίς τε δι' ἠέρος ὑψόθι κίρκος, | ταρσὸν ἐφεὶς πνοιῇ, φέρεται ταχὺς οὐδὲ τινάσσει | ῥιπήν, εὐκήλοισιν ἐνευδιόων πτερύγεσσιν); nec tamen illos id sine ulla antiquiorum auctoritate novasse demonstratum est. Quae cum ita sint, εὔκηλον νέμων (alii εὐκήλως, εὔκηλος — nam de mirifico Verrallii commento silere praestat) veram lectionem esse credo et εὔκυκλον v. a librario aliquo parum docto, dum mente oculisque ad inferioris versus exitum κύκλῳ aberrat, procusum esse.

πτιάζων ὄμμα — Πολυνείκους βίαν δίς τ'ἐν τελευτῇ κτλ. Ne multa: librorum ὄνομα sine ulla dubitatione restituendum est. In duobus tribrevibus continuatis hoc loco non magis est, quod haereas, quam v. 593 (580) βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος[1] — immo vero eo minus, quod in altero tribracho poeta nominis proprii excusatione utitur. At enim merito in eo offendunt, quod in versu proximo itidem participio adiuncta eadem se vox denuo ingerit: τοὔνομ' ἐνδατούμενος. Recte sane, nisi quid forte ad sententiam momenti et acuminis in ipsa illa iteratione inest. Atque, ut brevi praecidam, sic mihi persuasi, ὄνομα iteratum ita demum se recte habiturum esse, si qua ratione huius modi ex loco sensus elici possit: 'a nomine Polynicis exorsus eodemque nomine bis in fine repetito', ita ut nomen illud conviciorum quasi agmen et duxerit et coegerit. Quam apte haec inter se conveniant, adeo in aperto est, ut ea de re pluribus disserere nihil opus sit. Quamobrem hoc unum moneo, sententia ita redintegrata commoditatem illam allocutionis, quam nuntium v. 576 praedicasse conieci (τὸ πρόσφορον, 'das Angemessene und Treffende'), in eo potissimum ponendam videri, quod Amphiaraus ex fatali nominis vi, rixas et discordiam manifesto portendentis, quasi de capite quodam reliqua deduxerit — qua nominis ominosi interpretatione et ad veritatem exactione, ut poetam quidem ipsum sensisse constat, nihil magis vatis personam decebat[2]. — Sed difficilis sane hic quaestio exoritur, quid tandem participio illo ἐξυπτιάζων faciendum sit. Eone, quo dixi, modo hoc verbum interpretari licet, an emendationis periculum faciendum? At vero summae prae se fert integritatis speciem; prior igitur ratio, quam inire possis, una relinqui.

[1] Ubi valde miror Weckleinium ὦλκα, Krebsii inventum, dignum habuisse quod probatiorum coniecturarum in numerum referret. — Notum est, quasi ex lege quadam et necessitate (et esse id in natura ingenii humani positum nemo nescit) easdem saepe in vicino dicendi figuras iterari, maxime apud scriptores, qui non de singulis in consilium ire soleant — ex quo certe numero Aeschylus est. Talia igitur, etiam in versuum conformatione, inter se praesidio sunt et prudenti critico servanda potius quam convellenda.

[2] Sententiam percommode decurrere, si πρόσφορα duobus, quibus a verbo suo (καλεῖ) dirimitur, versibus explicetur, articulique alteri demum ὄνομα additi rationem sic optime constare ('diesen Namen') nemo non videt.

videtur. Quae ut anceps et temeraria haberi potest, cum in communi scriptorum graecorum consuetudine verbi ὑπτιάζειν (ἐξυπτιάζειν) longe diversa ab ea, quam quaerimus, significatio sit ('supinare, resupinare'), ita aliquam tamen fortasse spem ostendit, si huius verbi adiectivique, unde ductum est, vim ac potestatem paulo diligentius intuearis. Primum enim res ipsa fert, ut ὕπτιος nonnumquam de iis dicatur, quae ad aliam rem recipiendam reclinentur et supponantur: ita χεὶρ ὑπτία (velut Ar. Eccl. 782 (θεῶν ἀγάλματα) ἕστηκεν ἐκτείνοντα τὴν χεῖρ' ὑπτίαν, | οὐχ ὥς τι δώσοντ', ἀλλ' ὅπως τι λήψεται), ἀσπὶς ὑπτία (Thuc. 7, 82, 3, Aristoph. Lys. 185, cfr 195) al. Tum ὑπτιάζειν in eodem prope notionis genere versari videtur ac nonnulla deiciendi verba, quae adiunctam habent fundamenta ponendi s. initii capiendi significationem, velut βάλλεσθαι (Pind. Nem. 1, 8 ἀρχαὶ δὲ βέβληνται θεῶν), καταβάλλεσθαι, καταβολή (Eur. Hel. 164, Callim. fgm. 196, Pind. Nem. 2, 4). Ita forsitan fieri potuerit, ut ὑπτιάζειν ad similem quandam pro fundamento et principio proiciendi et quasi substernendi vim traduceretur. Quod si ita factum esse dederis, ἐξυπτιάζων ὄνομα 'den Namen zu Grunde legend' germanico sermone interpretari liceat.

Neque vero tam incertam in medium proferre coniecturam ausus essem, nisi mihi in mentem loci Aeschylei venisset, quo, si non plane confirmari, at aliquanto certe probabilior effici videretur. Est locus Agamemnonis 1282 (1281) sq., ubi traditus versuum ordo, transpositione vulgo recepta perturbatus, a Wilamowitzio (ed. a. 1885)restitutus est: (Cassandra de Oreste) φυγὰς δ'ἀλήτης τῆσδε γῆς ἀπόξενος | κάτεισιν, ἄτας τάσδε θριγκώσων φίλοις· | ἄξει νιν ὑπτίασμα κειμένου πατρός. Quae cum variis modis emendent explicentque, equidem Wilamowitzio adsentior nihil mutandum esse eamque esse sententiam, quam ille hac versione expressit (Gr. Tragödien V. 1900): 'Der seiner Heimaterde fern im Elend lebt, | kehrt heim zu krönen seines Hauses Frevelbau. | Ihn ruft der Vaterleiche händeringend Fleh'n'. Unum discrepat, quod ὑπτίασμα h. l. aliud quiddam ac Prom. 1005 (1037) idque eiusmodi suspicor significare, ut illi, in quo praecipue superior sententia vertitur, participio θριγκώσων 'fastigaturus' subtiliter arguteque ex

contrario respondere possit. Hunc igitur versum sic fere velim interpretari: 'reducet (autem) eum (ad haec suorum mala fastiganda) fundamentum (ipsum) patris interitu iactum', i. e. Orestes opus exitiabile, quod Agamemnonis caede incohatum est, exaedificabit fastigiumque ei imponet. Hac enim in oratione (v. 1256 sq.) Cassandra prioribus Pelopidarum malis omissis ab Agamemnonis suaque nece exordium capit, nec necessario θριγκοῦν angustiorem (aedificium tantum non perfectum) 'fastigio instruendi' vim habet, sed perfacile in latiorem, quam indicavi, sententiam accipi potest. Contortius autem loquendi genus Aeschylo et Cassandrae vaticinia fundenti vix dubitaveris condonare. Ac dum editiones Agamemnonis, quarum in praesenti copiam nancisci possum, perlustro, Verrallium abhinc quindecim annos eandem prope huius loci interpretationem proposuisse reperio[1]. Cuius ex commentario quae maxime huc pertinent, non alienum erit afferre: 'As this verse is in form a commentary on the preceding, it is there we should look for the explanation. The only expression there likely to suggest remark is θριγκώσων . . . I think therefore that with this metaphor ὑπτίασμα must be connected; the ὑπτίασμα (this is the connexion required) of Agamemnon's fall will bring or lead to the θριγκός of Orestes' vengeance. The θριγκός was the finish of a piece of building, such as the coping stone of a wall, the *abacus* of capital, etc.: and ὑπτίασμα therefore, to suit the metaphorical application, should be what comes before, *i. e.* below, the θριγκός. Now in all building, unless on a very small scale, the projection of the θριγκός is secured and connected with the vertical *by an inward slope;* and this slope is effected by a stone or piece which is a ὑπτίασμα in the proper sense, having a larger end and a smaller, and standing upon the smaller, *i. e.* upside down. More particularly in the capital of a pillar the inward-sloping part (in Doric architecture the *echinus*), which carries the *abacus* or flat top, is precisely a ὑπτίασμα. I should conjecture therefore that to this part of a wall or column the term ὑπτίασμα, or some term (*e. g.* τὸ ὕπτιον) naturally suggesting this, was familiarly applied'.

[1] 'The Agamemnon of Aeschylus', Lond. 1889. Alteram huius libri editionem (a. 1904 emissam) inspicere mihi non licuit.

Summa igitur eorum, quae de utroque loco disputavi, eo redit, ut ὑπτίασμα — θριγκοῦν (Ag.) et ἐξυπτιάζειν — ἐν τελευτῇ ἐνδατεῖσθαι (Sept.) inter se componenda esse coniciam atque inde oblitteratum prope verbi ὑπτιάζειν de fundamentis iaciendis usum erui posse.

Sed una etiam in loco, quem tractamus, restat offensiuncula, eiusdem dico versus exitum Πολυνείκους βίαν, ubi sententiam hiare et quasi in salebra inhaerescere iam supra animadvertimus. Ac licet hoc incommodum reducta librorum lectione ἐξυπτιάζων ὄνομα paululum levetur (quoniam ὄνομα Polynicis nomen est), nequaquam tamen sublatum est. Accedit, quod post τὸν σὸν...(αὐτ)αδελφεόν non nudum Polynicis nomen aut, quod tantundem fere valet, epicam eius nominis circumlocutionem — nam satis iam superque ille indicatus est — sed aliquid multo significantius iure exspectamus[1]. Utrique autem desiderio satisfieri videtur, si una littera mutata πολυνεικοῦς λίαν rescripseris; quo facto iisque adsumptis, quae supra exposita sunt, haec fere, si germanice vertas, totius versus erit sententia: 'den Namen des nur allzu Haderreichen zu Grunde legend'. Quibuscum comparentur velim loci in eadem re versantes, qui infra sequuntur: 658 (645) ἐπωνύμῳ δὲ κάρτα, Πολυνείκει λέγω, 829 (814) οἳ δῆτ' ὀρθῶς κατ' ἐπωνυμίαν | καὶ πολυνεικεῖς | ὤλοντ' ἀσεβεῖ διανοίᾳ[2]. λίαν[3] autem simili modo atque Prom. 1030 (1062) (ubi eadem voculae prosodia, etiam alibi usitata) καὶ λίαν positum est: ὡς ὅδ' οὐ πεπλασμένος | ὁ κόμπος, ἀλλὰ καὶ λίαν εἰρημένος ('sed nimis etiam vere ac serio dictus'). De corruptela denique, quam statui, vix opus est monere, quam facile e versuum paulo supra praecedentium 569, 571 clausulis Ἀμφιάρεω βίαν, Τυδέως βίαν nasci potuerit.

Ad extremum locus totus in eam, quam supra commendavi, formam immutatus denuo proponatur:

---

[1] Longe aliter et cum pondere quodam post 632 (619) τὸν αὐτοῦ σοῦ κασίγνητον octo versuum spatio interiecto novaque in sententia v. 641 (628) Πολυνείκους βία infertur.

[2] Cfr etiam 940 (923) κάρτα δ' εἴσ' ὁμαιμοι.

[3] Pro quo, si ab exemplari unciali litteratura scripto proficiscaris, prope pari iure ἄγαν reponere possis.

576 (563) καὶ τὸν σὸν αὖθις πρόσφορ' αὐταδελφεόν,
ἐξυπτιάζων ὄνομα πολυνεικοῦς λίαν
δίς τ' ἐν τελευτῇ τοὔνομ' ἐνδατούμενος,
καλεῖ · λέγει δέ κτλ.

De Hesiodi Op. 465—469.

SCRIPSIT

OTTO LAGERCRANTZ.

Uerba poetae sunt haec:

Εὔχεσθαι δὲ Διὶ χθονίῳ Δημήτερί θ'ἁγνῇ,
ἐκτελέα βρίθειν Δημήτερος ἱερὸν ἀκτήν,
ἀρχόμενος τὰ πρῶτ' ἀρότου, ὅτ' ἂν ἄκρον ἐχέτλης
χειρὶ λαβὼν ὅρπηκα βοῶν ἐπὶ νῶτον ἵκηαι
ἔνδρυον ἑλκόντων μεσάβων.

Quo modo legendi atque intelligendi sint tres primi uersus, in dubium uocari non potest. Sed quandam iam praebet quartus difficultatem. Omnibus enim in libris inuenitur ὅρπηκα, quod si ad priora i. e. ἄκρον ἐχέτλης refertur, genus dicendi βοῶν ἐπὶ νῶτον ἵκηαι exile neque satis perfectum uidetur, sin autem ad posteriora, obstat ἵκηαι intransitiuum cum accusativo coniunctum. Hac causa commotus Brunck ὅρπηκι scripsit, quam coniecturam Spohn Gaisford Dindorf Kirchhoff alii receperunt. Dictionis ἄκρον ἐχέτλης cura non habita facile euenire potuit ut uersum quartum rati per se ipsum completum librarii ὅρπηκι verbo λαβών transitiuo subicerent inque ὅρπηκα mutarent. Hesiodo sane licebat dicere ὅρπηκι ἐπὶ νῶτον ἱκνεῖσθαι 'stimulo tergum contingere' eodem iure quo Aesch. Suppl. 539 K. εἰσικνουμένου (sc. αὐτήν) βέλει βουκόλου πτερόεντος et Soph. Oed. R. 809 κάρα διπλοῖς κέντροισί μου καθίκετο.

Nunc demum ad uersum quintum deueniamus, quem hoc loco mihi proprie propositum est tractare atque pro mea parte explicare. Lectionem constituere nihil negotii est, cum μεσάβων libri meliores, μεσάβῳ deteriores exhibeant. At oritur contra quaestio difficillima, quid poetae ἔνδρυον μεσάβων dicentis

ante oculos uersetur. Quas sententias editores et critici protulerunt, solum percensentem opinor me non multum profecturum esse. Neque omnino in disputationem descenderem, si non ad rem expediendam nouam certamque uiam monstrare possem.

Forte accidit, ut mihi carmen Hesiodi legenti opus artificis ignoti in memoriam redigeretur, quod quantam uim haberet ad hunc locum illustrandum, statim intellexi. Signum enim fictile, quod e Graecia oriundum Parisiis in museo nunc asseruatur, I. Martha in annali coetus Francogallorum Atheniensis (Bulletin de Correspondance Hellénique) vol. XVII p. 80 sq. enarrauit eiusque imaginem delineandam curauit, quam per me iteratam huic annotatiunculae adieci. Artifex igitur in crepidine i. e. agro agricolam formauit agentem boues ad aratrum iunctos multisque partibus colorem fuscum induxit. Arator tardo pede incedit dextra stiuam tenens, laeua stimulum, qui quidem periit sed e foramine pugni conici licet. Quadrupedes propter miram speciem facile pro equis haberentur, nisi capita cornibus ornata omnem dubitationem amouerent. Aratrum est eius generis, quod Hesiodus ἄροτρον πηκτόν nominat. Ex quibus membris constet, superuacaneum mihi uidetur hoc tempore inquirere. Iugi, quod quidem qua forma sit atque ornatu, nostra magni refert, arcus medius deorsum inflexus ab utraque parte eminet super collum bouis, quod quasi collare complectitur. Medium est iugum clauo temoni affixum. Porrigitur in uicem lorum super iugum citra clauum, deinde sub temonem, tum denuo super iugum ultra clauum, postremo iterum sub temonem, ita ut extrema lori coniungantur. Iugum eiusque additamenta omnia exstant picta.

Hoc signum fictile dicitur Tanagrae in urbe Boeotiae esse repertum et ponitur a Martha propter genus artis antiquissimum in saeculo a. Chr. n. septimo. Nemo autem ignorat etiam Hesiodum circa hoc tempus in Boeotia uixisse. Sed quantum ad explicandam dictionem ἔνδρυον μεσάβων ualeat hoc monumentum, neque Martha, qui non modo quem supra dixi clauum ἔμβρυον (sic) sed etiam lorum uario nomine et ζυγόδεσμον et ἐχέβοιον et μεσόβοιον (sic) appellatum esse censet, neque, quod sciam, alius quisquam adhuc inuenit.

Sequitur ut testimonia ueterum audiamus. Agmen ducit philologus ille Eratosthenes, quem constat in 'Αρχιτεκτονικῷ constructionem aratrorum descripsisse. Quo auctore se usum esse confessus scholiasta in Ap. Rh. Arg. 232 dicit: τοῦ δὲ ζυγοῦ τὰ ἐπὶ τοὺς αὐχένας τῶν βοῶν ἐπιτεθέμενα οἱ μὲν ζέυγλας, οἱ δὲ μέσσαβα λέγουσι. Paulo plenius E. M. 173,26 τοῦ δὲ ζυγοῦ τὰ τιθέμενα ἐπὶ τοὺς αὐχένας τῶν βοῶν οἱ μὲν ζεύγλας, οἱ δὲ βοείας, οἱ δὲ μέσσαβα καλοῦσιν. Definit ζεύγλην Stephanus Thes. s. u. et 'lignum propendens ab iugo, hinc inde boum colla amplexans' et 'partem iugi in quam iumenta collum immittunt'. Et Hesychius ζεύγλη · ζυγός. ἢ τὸ ἄκρον τοῦ ζυγοῦ καθ' ὃ ἐντίθησι τοὺς τραχήλους τὰ ζῶα. Aliunde quam ex Eratosthene pendere uidetur Proclus ἑλκόντων μεσάβων · τὰ μέσσαβα τῶν μεσσάβων · λέγονται δὲ αἱ τοῦ ζυγοῦ γλυφαί · καὶ ὁ Καλλίμαχος · μέσσαβα βοῦς ὑποδύς · ἑλκόντων τῶν βοῶν τὸ ἔνδρυον τῶν μεσσάβων, τὸν ζυγὸν, ἐν ᾧ αἱ γλυφαί, ἔνθα οἱ αὐχένες τῶν βοῶν δέδενται. Proclo igitur μέσαβα sunt caua iugi scilicet inferioris. Quae utrum plenum orbem (cf. γλυφή 'foramen scalpro factum' Suidas s.u. καινοπρεπές) an partem orbis superiorem (cf γλυφίς 'crena' Hom.) fecerint, in medio relinquo.

Si ad imaginem nostram reuertimur, apparet circulis ligneis, qui colla boum complectuntur, nomen μέσαβα fuisse. Quod ad ἔνδρυον attinet, Proclus mihi uidetur et distincte et recte interpretari. Quo iudice ἔνδρυον μεσάβων nihil aliud est quam ζυγὸν ἐν ᾧ τὰ μέσαβα. Sed ἔνδρυον uocatur, quod in arbore (quercu) uel in ligno (querneo) est. Cf. ἔνδρυον · καρδία δένδρου · καὶ τὸ μέσ(αβ)ον Hesych. et ἔνδρυον · γήθυον Theognost. Cram. An. Gr. II 130,7. Apud Hesychium assentiente M. Schmidtio Hemsterhuysius μέσαβον pro μέσον optime scribit. Est igitur utrumque μέσαβον ἐν ξύλῳ τοῦ ζυγοῦ. Sed non multum interest inter *in ligno esse* et *ligneum esse*. Neque apud Hesiodum iugum commemoratur neque in imagine re uera exstat sed sola inter se coniuncta μέσαβα. Accedit quod Callimachus μέσσαβα eadem ui praebet atque ζυγόν. Ex his omnibus rebus efficitur, ut Hesiodus pro ἔνδρυα ἑλκόντων μέσαβα 'ligneum (querneum) trahentium iugum' dixerit ἔνδρυον ἑλκόντων μεσάβων 'ligneum (querneum) trahentium iugi'.

Didicimus ergo μέσαβα fuisse genus iugi e ligno (querneo)

factum. Cum in graecis litteris excepto Hesiodo non inueniatur nisi apud sectatores antiquitatis, Callimachum et Lycophronem, facere uix possum quin putem et verbum et rem mature obsoleuisse. Posteriore enim aetate ζεῦγλαι semper uidentur a ligno iugi separabiles fuisse. Atque animaduertendum est, quam infinite dicat Eratosthenes ζεύγλας et βοείας et μέσσαβα in pari ordine collocans. Ea enim similitudo est, ut ad iugum pertineant et colla boum complectantur. Quae cum ita essent, obsoletum patebat μέσαβον arbitrio interpretum. Sunt primo obtutu mira, quae Hesychius praebet μέσσαβον · ἐξ ὠμοβοείων ἱμάντων, ᾧ τὸν ἱστοβοέα πρὸς μέσον τὸν ζυγὸν προσδέουσι, ὃ τινες ἐχέβοιον et continuo μεσσαῖον · τὸ ὑπὸ τοὺς τραχήλους ὑποτιθέμενον. Certum habeo unum glossema in duo diuisa et μέσσαβον pro μεσσαῖον scribendum esse. At tamen duo interpretamenta conflata sunt. Ex altero (ἐξ ὠμοβοείων ἱμάντων, τὸ — ὑποτιθέμενον) concludi licet μέσσαβον idem habitum esse atque ζεύγλην loream (βοείαν). Alterum (ᾧ — ἐχέβοιον) totum pendet e falso ueriloquio. Existimabatur enim uerbum ortum ex adiectiuo quod est μέσος. Similiter Suidas μέσαβον · τὸ μέσον τῶν βοῶν ξύλον et Photius μέσαβον · μέσον de loco nulla mentione facta.

Cum semel μέσαβον praue explicatum esset, ἔνδρυον ab Hesiodo cum eo coniunctum remanere non potuit intactum: euasit enim clauus iugi. Cf. Poll. 1,252 ὁ δὲ πλατὺς ἱμὰς ὁ τῷ ζυγῷ προσκαθαπτόμενος ἐχέβοιον ἢ μεσάβοιον καλεῖται · καταλαμβάνουσι δ'αὐτὸν, ὅταν περιελίξωσιν εἰς τὸ τοῦ ζυγοῦ τρύπημα κερκίδα ξυλίνην ἐμβαλόντες, ἣ καλεῖται ἔνδρυον.

Proclus in posteriore parte interpretationis omnia plane conturbauit: μεσάβων· ὁ πρὸς τὸν ζυγὸν πλατὺς ἱμᾶς, ὅς εἰς τὴν ξυλίνην κέρκην ἐντίθεται, ἥτις ἔνδρυον καλεῖται, παρ' ὅσον ξύλινον ἢ χλωρὸν ἢ ὅτι πᾶν ζύλον δρῦς, καὶ μέσα τοίνυν τὰ τὰ ὑνία, τὰ μεταξὺ τῶν βοῶν προσδεδεμένα τῷ ἀρότρῳ, ἢ τὸν ζυγὸν, ἢ τὸν ἱστοβοέα.

Synonyma quaedam latina.

(*Prodigium, portentum, ostentum, monstrum*).

SCRIPSIT

CARL THULIN.

In verbis *prodigium portentum ostentum monstrum* inter se distinguendis et grammatici antiqui et viri docti posteriores multum frustra laboraverunt.

Qui ab etymologia ordiuntur, eo fere veniunt, ut idem omnia verba significent.

Festus 138. *Monstrum, ut Aelius Stilo interpretatur, a monendo dictum est velut monestrum. Item Sinnius Capito, quod monstret futurum, et moneat voluntatem deorum. quod etiam prodigium, velut praedictum et quasi praedicium, quod praedicat eadem, et portentum, quod portendat et significet. inde dici apparet id quartum, quod mihi visum est adiciendum, praesertim cum ex eadem significatione pendeat, et in promptu sit omnibus, id est ostentum: quod item ab ostendendo dictum est apud auctores* [*praedictum* codd., *praedicium* M].

Festus Pauli 140 *monstrum dictum velut monestrum, quod moneat, aliquid futurum; prodigium velut praedicium, quod praedicat*; *portentum, quod portendat; ostentum quod ostendat.*

Festus 229 *Prodigia quod praedicunt futura, permutatione g. literae, nam quae nunc c. appellatur, ab antiquis g. vocabatur.*

Cic. de div. I. 93. *Quorum* (ostentorum) *quidem vim — verba ipsa prudenter a maioribus posita declarant. Quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, praedicunt, ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur*, de nat. II. 7 item.

Varro apud Serv. Dan. Aen. III. 366. *Varro sane haec*

ita definit: ostentum quod aliquid hominibus ostendit; portentum, quod aliquid futurum portendit; prodigium quod porro dirigit; miraculum quod mirum est; monstrum, quod monet.

Isid. Orig. XI,3,2 — *quod portendere atque ostendere, monstrare atque praedicere aliqua futura videntur.* 3.- *portenta — a portendendo i. e. praeostendendo. Ostenta autem, quod ostendere quid futurum videantur. Prodigia, quod porro dicant, i. e. futura prædicant. Monstra vero a monitu dicta, quod aliquid significandum demonstrent, sive quod statim monstrent, quid appareat, et hoc proprietatis est, abusione tamen scriptorum plerumque corrumpitur.* Similia Augustin. c. d. XXI. 8.

Qui autem sive ex usu sermonis sive ex etymologia quattuor illa verba discernere et propriis finibus circumscribere voluerunt, magna ex parte falsa statuerunt.

Sueton. Pratum, verborum differentiae p. 284 (Reiffersch.) *ostentum sine corpore solido nobis se ostendit et oculis et auribus obicitur, ut interdiu tenebrae, nocte lux; prodigium quod solidis corporibus conspicitur, ut in caelo cometae stella aut fax; monstrum quod contra naturam < est aut naturam > cognitam egreditur, < ut > serpens cum pedibus, avis cum IIII alis.*

Suetonius quam restrictionem de ostento hic facit, ne ipse quidem sequitur. Nam ait Galba 4 *mulae partus, ceterisque ut obscenum ostentum abhorrentibus, solus pro laetissimo accepit.* Atque quod de prodigio definit Suetonius, idem de portento protulisse videtur Verrius: ea solidis corporibus conspici:

Festus Pauli 244 *portenta rerum fieri dicuntur, quum solida corpora raro se ostendunt, ut cometae, turbines, barathra, sereno coelo facta tonitrua.* Reliquias apud Festum p. 245 ita supplevit Mueller ut *solida* mutaret: *cum < in >solita corpora < aut quae > raro* se ost*endunt < apparent >*. Sed incertam hanc coniecturam reddunt verba Suetonii comparata Pratum Reiff. p. 284 *prodigium quod solidis corporibus conspicitur ut in caelo cometae stella aut fax.* Potius crediderim 'quod solidis corporibus conspicitur' late patere, atque etiam turbines et tonitrua visa esse solidis corporibus fieri.

Ex formis diversis contra portentum proponi ait Isid.

Differ. I 457 *portentum est quod ex formis diversis proponitur, monstrum, quod extra naturam nascitur, vel nimis grande vel nimis breve.*

Idem ait portentum nasci et permanere, ostentum subito ostendi et subduci: Isid. Diff. I 459 *Portentum nascitur et in sua permanet qualitate, ostentum vero subito effertur oculis et subducitur.* Item Corn. Fronto 2192 *portentum quod porro et diutius manet futurumque postmodum aliquid significat,* nisi quod hic insuper est lusus etymologiae: quod porro = in futurum tendatur, ut est in Corp. gloss. lat. V. 657,27 *portentum dicitur quod porro nos dirigat vel quod portendat longius.*

Lusus similis etymologiae indulgens est in

Festus 245 *portenta quae quid porro tend[e]atur, indicent; ostenta, quae tantum modo ostendant; monstra, < quae > praecipiant quoque remedia(!)*

Ut Verrius hic verbis portendere ostendere monstrare deceptus est, ita saepius ad futurum tempus trahuntur prodigium (propter *pro*) et portentum, ad præsens ostentum et monstrum:

Serv. Aen. II. 681. *monstrum* τῶν μέσων *est — et refertur ad praesens —. prodigium autem est quod in longum tempus dirigit significationem.*

Appendix Probi p. 447. Gram. lat. IV s. 200 (Keil) *Inter ostentum et monstrum et prodigium et portentum hoc interest, quod ostentum et monstrum praesentia ostentant, prodigium autem et portentum futura significant.*

Gloss. V. 657.27 v. supra. IV 273.32 *portentum signum futura adnuntians* (= Serv. D. Aen. III 366). Augustin. c. d. XXI. 8 *monstra — a monstrando — et ostenta ab ostendendo et portenta a portendendo,* i. e. *praeostendendo, et prodigia, quod porro dicant,* f. e. *futura praedicant.* Isid. Orig. XI.3.3 (v. supra) *monstra — quod statim monstrent quid appareat.*

Et has et alias nugas comprehendit Corn. Fronto 2192 *ostentum quod praeter consuetudinem offertur, ut puta si videatur terra ardere, vel caelum: portentum, quod porro et diutius manet futurumque postmodum aliquid significat: monstrum est contra naturam, ut est Minotaurus: prodigium quod mores*[1]) *faciunt, per quod detrimentum exspectatur. — — In ostento raritas*

[1] *moras* corr. Doederl. Syn. V 173.

admirationem facit: in monstro rectus naturae ordo vincitur: in portento differtur eventus; in prodigio detrimentum significatur.

Illo vitio, quasi *pro*digium et *por*tentum plus prædictionis ac futuri temporis exhibeant quam ostentum et monstrum, etiam recentiorum temporum definitiones laborant. *Mayor* ad Cic de nat. deor. II. 7: "*Schultz* thus discriminates their meaning: *ostentum* and *monstrum* point to the natur of the phenomenon —, the other words have reference to the import of the phenomenon: *prodigium* — implaying something fatefull and usually, but not always, evil, while *portentum* forebodes actual ruin". Fraudi fuit *pro-* in prodigium et vis verbi *portendere.*

Significationes verborum ita discernit *Forbiger* Hell. u. Rom. II 11 not 84: "prodigium — der allgemeine Ausdruck für schlimme Erscheinungen; portentum und ostentum solche in der lebendlosen Natur; monstrum an lebenden Wesen", ut in singulis verbis tractandis inveniemus, prodigium tantum vere definiens, quia id non circumscribit.

Nimium ait etiam *Doederlein*, cui assentitur Schöman ad Cic. de nat. deor. II.7: "Scharfe Abgrenzung — schwierig. Doch kann man wohl mit *Doederlein* Syn. Th. V s. 174 sagen dass in prodigium das Bedeutungsvolle und Folgenreiche, in ostentum das Wunderbare und Ausserordentliche, in portentum das Schreckliche und Gefahrdrohende, in monstrum das unnatürliche und hässliche der Erscheinungen besonders hervortrete". Nam prodigium portentum ostentum non vi sed usu inter se differunt.

Revera **etymologia** non multum adiuvamur, quia omnia haec verba, etiamsi non eodem modo ficta, ab universali quadam significatione consimili ('Zeichen') in propriam illam, quæ in litteris romanis unica restat, abierunt ('göttliche Zeichen').

Monstrum recte credo Verrius cum Aelio Stilone a monendo (v. supra Festus 138) deducit: $\sqrt{men}$ "gedenken" (*memin-i, mens*), *moneo* "gedenken machen" Sommer, Handb. 68. 542), *mon-stru-m* "das Mittel, durch welches dies bewirkt

wird: Mahnung, Zeichen, Anzeige". Quam vim universalem perdidit *monstrum*, divini tantum monitus vox facta ("eine als göttliche Mahnung aufgefasste Erscheinung"), sed retinuit verbum inde derivatum *monstrare*.[1]

Ostentum (ob-, opstentum) et **portentum** (por- = gr. πάρ v. Osthoff IF. 8,2. Stolz Lat. Gramm. s. 60), ut simili modo ficta, ita ex principio idem significasse videntur: "das Vorgehaltene", sed eodem modo quo *monstrum* restricta sunt ("eine auffallende gottgesandte Erscheinung"). *Ostendo* ut *monstro* generalem vim servavit, *portendo*, verbum minus usitatum, ad similitudinem verbi 'portentum' aliquantum est restrictum ('verkündigen') Serv. Aen. VII. 256 *portendi* [*porro tendi* Serv. D.] *praedici, significari*. Gloss. IV 146. 22 et saepius *futura significat*.

Prōdĭgium incertae originis est. Conatus irritos Ciceronis div. I 93, nat. II. 7 et Verrii (Festus 138 et 229) a dīcere prod. deducendi (velut 'praedicium' vel 'quod porro dicant' Isid. Orig. XI. 3. 3, Augustin. c. d. XXI. 8) supra rettuli. Corssen, Ausspr. d. lat. Spr. I² 381 $\sqrt{d\bar{\imath}c}$ accipit (in-dic-o, di-dic-i etc. dig-itus). Multis iam probata est etymologia, quam protulit Vaniček Etym. Wört. d. lat. Spr. (1881) p. 9: $\sqrt{agh}$ 'sagen' skr. *ah; ā-jo*, ἠ-μί, *nĕgo, cogito* (*co-ig-ito*), *ad-ăg-ium* "Sprichwort" (Certe falso etiam verba indigito, -tamenta contulit Vaniček; Bechtel Bezz. Beitr. XXII 282 f. cft τηλ-ύγετος ὑγιής vegeo: *indugetos). Sic Lindsay Lat. Spr. 332 a.

Iam littera *-g-* dubiam hanc etymologiam reddit; atque etiamsi praeter $\sqrt{agh}$ etiam $\sqrt{ag}$ 'sagen' accipere licet[2], in

1 Rarum suffixum -stro- tuentur verba *lu-stru-m flu-stra* (Osthoff KZ. 23: 313 sq., Stolz Hist. Gram. 542. Cf. etiam *illustris *en-louc-s-tris, industria*). Flensburg Stud. auf. d. Geb. der indog. Wurzelbildung Lund 1897 p, 38 a. *monstrum* ex **mont-trum* deducit (*mons, mentum, eminere*): "das über das gewöhnliche Mass sich Erhebende", *monstrare* "hervorheben, erkennbar machen". Sed num auctam radicem *ment-* iuxta *men-* accipere liceat, incertissimum est. Potius cum *mons* proxime coniunxeris *monstrum* (**mont-trum* cf. μοῦσα *μόντια Wackernagel KZ 33, 571 sq. "Bergfrau") "Bergtier", "Ungeheuer", utpote quae usitatissima sit huius verbi vis (v. infra p. 21). Sed inde ad verbum *monstrare* "zeigen" vix licet pervenire.

2 Danielsson Nord. tidskr. f. filol. Ny raekke 7. 144 *adagium, indigitare, axare* ex $\sqrt{ag}$, *aio* ex $\sqrt{agh}$ deducit.

lingua latina utramque radicem iuxta adhibitam fuisse parum credibile est. F. Solmsen KZ 39, 218 sq. ex $\sqrt{ag}$ 'sagen' etiam *aio* derivat (**agįō aiio*, wie **magįōs maiior;* item Brugmann Kurze vergl. Gramm. p. 95, Sommer Handb. 223), sed in eo quasi certo nititur, quod ei primum erat probandum: verba *prodigium adagium indigito* cum $\sqrt{ag}$ 'sagen' quidquam commune habere; quod non probari posse credo. Primariam vim verbi prodigii fuisse "Voraussagendes", prorsus non est verisimile. *Prodigium* enim erat res acta ('eine Handlung'), quae quid praediceret numquam Romani ipsi diiudicare potuerunt. Interpretatio autem secundarium quoddam erat. Prodigium, ut recte ait Nonius (435), erat "deorum minae vel irae" quod contra voluntatem suam iam quid factum esset ("Zeichen des göttlichen Zornes" Wissowa Rel. u. Kult. 53). Quid autem praedicerent haec prodigia, ab Etruscis demum et libris Sibyllinis paulatim Romani coepti sunt edoceri. Prodigium idem est quod portentum et ostentum, in quibus certe vis *dicendi* non primaria est. Cum autem prodigium ex tribus illis antiquissimum esse verbum inde liceat concludere, quod in sacro sermone unica, ut post videbimus, est vox legitima, absonum est cogitare, in hoc ipso verbo latere eam vim ("Vorverkündigung"), quae in usu non primaria fuit. — Quid est igitur, cur *pro-* in *prodigio* non cum *ob-* in ostento et πάρ in portento conferamus?[1] Quid est, cur non in prodigio verbum *agendi* agnoscamus, ut in portento et ostento. *Stolz Hist. Gram.* (1895) 459 falso *pro* interpretatur: "gewissermassen das *prius actum*, wodurch das Folgende vorherbestimmt wird", itemque Varro Serv. D. Aen. III 366 *quod porro dirigit.* Terrendam vim prodigii explicat Nonius 429 *Prodigium autem pessimum est, dictum quasi porro adigendum*[2] (prodigere = propellere? Das abschreckende Zeichen?). Simplicius et verius *portentum* et *o(p)s-tentum* sine ambagibus conferantur: "das Vorgehaltene, die auffallende Erscheinung" (*prod-igere* ut *por-tendere, proferre*).

---

[1] Sic recte iam Doederlein Syn. V 174 a. *Promonstrum* (Festus p. 224) contra ad similitudinem prodigii fictum est.

[2] porro abigendum Cod T suprscr. ad Serv. Aen III 366.

In prodigio iacet "die Handlung selbst, die Hervorbringung solcher Erscheinungen" (cfr. Vorhaltung = minae), in portento et ostento "das Resultat", in monstro "das Mittel". Ridiculum est apud Frontonem 2192 haec legere: "*prodigium quod mores faciunt, per quod detrimentum expectatur. itaque qui prodigia faciunt prodigi vocantur.*" Sed suo iure cum *prodigio* comparatur *prodigus*[1] [cf. Isid. Orig. X 215 *qui omnia porro agit et quasi* proiicit! Festus Pauli 228 *Prodigere est consumere unde et prodigus fit.* Festus 229 *Prodegeris, consumpseris, prodideris* (sic de industria scripsit Verrius propter soni similitudinem, non *perdideris*, ut corrigere vult Mueller)].

Frustra autem cum *prodigio* semper comparatur *adagium*. Primum duplex forma exstat et quidem antiquior *adagio;*

adagio: Varro L. L. VII 31 *apud Valerium Soranum: 'Vetus adagio est: —'* Don. Ter. Eun. 428 *et dicta et proverbia et adagiones, quod*[2] *rem agant, facetis hominibus adscribuntur* Corp. Gloss. *adagio* παροιμία (II 564.31 *prima species?*). *adagione: proverbio. adagiones:* προοίμια; *proverbia.* (s. ind. VI. 21) Auson. 340 A. *ut, quod per adagionem coepimus, proverbio finiamus.* Symm. epist. 1,3.2 *novi ego, quid valeat adagio.*

adagium: Fest. Paul. 12 *adagia ad agendum apta* [*adagio* corr. Dac.: recepit Thesaurus]. Gell. praef. 19 *Vetus adagium est Nihil cum fidibus graculo.* 1. 8. 4 *illud frequens apud Graecos adagium.* Apul. mund. 14 *est adagium de eo tale.* Cens. 1,7 p. 4,13 *ut vetus adagium* (*adgagium* Darmst.) *est — — — 'sus Minervam'.* Corp. Gloss. II. 6. 14 *adagium*: προοίμιον(?).

Deinde media *a* utrum brevis an longa sit, non certo constat (v. Solmsen l. l. 225). Siquidem — quod crediderim — brevis est, aut praecedenti syllabae servata littera *ă* debetur (Solmsen l. l. 225 confert e. gr. *alăcer calămus*, aut — quod malim credere — *adagio adagium* post legem triarum syllabarum ortum est, nova vox quae non diu vixit: Varro L. L.

---

1 Sic recte Flensburg l. l. p. 39. Sed quod *pro-* interpretatur *'zu weit'* (prodigus "es zu weit treibend, übertrieben", prodigium "das zu weit Getriebene, Übertriebene"), ea vis in *prodigus*, ut in comparatis verbis *profusus proruptus prolixus*, certe secundaria est.

2 *quae ad* corr. Rabbow. "An *quod* <*ad*>?" Wessner.

VII.31 *quod verbum usque eo evanuit, ut graecum pro eo positum magis sit apertum; nam idem est quod* παροιμίαν *vocant Graeci.*

Ita tantummodo haec verba comparari possunt, ut non verbum dicendi sed agendi praebeant. (prodigium et proverbium non plus cummune inter se habent quam adagium et adverbium!). Recte enim antiqui perspexerunt, cohaerere *adagiones, -gia* et *agere:* Fest. Paul. 12. *adagia ad agendum apta.* Don. Ter. Eun. 428 *adagiones, quod rem agant.* Est enim per se haec vox "das mit einer Handlung verbundene", spez. "der an einer bestimmten Handlung angeknüpfte Spruch"[1].

Usus singulorum scriptorum examinandus est, si haec verba vere cognoscere volumus. Nullae enim normae universales statui possunt. Quantum ex. gr. a Cicerone differt Livius?

Ciceronem oratoria arte ductum, ut sermonem variaret, haec verba sine ullo discrimine adhibuisse, elucet ex his locis comparatis.

Cic. de div. I.12 *monstra aut fulgura.*

35. *fulgoribus — aut — portenta.*

II 26 *fulgoribus ostentisque.*

Portentum et ostentum iisdem fere verbis definit (div. II. 49 *quod ante non vidit, id si evenit, ostentum esse censet,* 61 *si quod raro fit id portentum putandum est;* II. 61 *nec si id factum est quod potuit fieri, portentum debet videri.* 62 *nihil habendum esse quod fieri posset ostentum*) et in eadem re adhibet (II. 62 *interpres portentorum — ostentum*). Item portentum et monstrum div II. 59.

Sed *prodigium,* verbum usitatissimum et ut ita dicam legitimum, evitat fere nisi translate in orationibus (= 'Ungeheuer').

Item in poesi recte observavit Servius, Aen. III. 366. *prodigium portentum et monstrum modico fine discernuntur, sed confuse pro se plerumque ponuntur.*

Apud Livium contra *prodigium* adeo praevalet, ut cetera exceptionis loco sint.

1 Cf. *Otto:* Die Sprichwörter d. Röm. 1890 p. XXVIII "Sie wollen auch praktisch befolgt werden und unser Handeln beeinflussen."

Monstrum semel in oratione

IV. 15.8 *non pro scelere id magis quam pro monstro habendum.*

Ostentum semel de familiari prodigio:

XXVI, 6,14 *pro pupillo eo procurantem familiare ostentum.*

Portentum in prima decade:

I. 56.4 *portentum terribile* (de familiari prodigio).

III. 5.14 *portentaque alia aut observata oculis aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriae indictae.*

IV. 35.9 (in oratione) "*an portento simile miraculoque sit, fortem — virum — existere ortum ex plebe*". (Cf. Cic. de div. II 61. *Si quod raro fit id portentum putandum est, sapientem esse portentum est*).

X. 47.6 *portentoque iam similis clades erat et libri aditi;*

in ceteris libris bis, in orationibus:

XXVIII. 27.16 "*Lapides pluere et fulmina iaci de caelo et insuetos fetus animalia edere vos portenta esse putatis; hoc est portentum, quod nullis hostiis — expiari possit*".

XLIV. 37.5 *C. Sulpicius Gallus — pronuntiavit, nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet, — lunam defecturam esse.*

Etiam hac in re observamus id, quod de dicendi generis discrimine apud Livium ostendit *Stacey* 'Die Entwickelung des Livianischen Stiles, Wölfflins Archiv X 1898 p. 17 sqq.: poeticum et rhetoricum orationis ornatum primae decadis esse, deinde magis sobrium et 'obiectivum' fieri sermonem. Quod enim verbum in orationibus tantum adhibet in ceteris libris et quidem de privatis prodigiis, id in rebus ipse narrandis usurpat in primis decem, quin etiam de prodigiis publice receptis (III 5.14, X 47.6—7). De his autem sine dubio '*prodigium*' unicum erat verbum legitimum iis temporibus, ubi constanter prodigia et recipiebantur et annotabantur. Quare etiam fontes varios Livii in hoc verborum usu vario dispicere licet atque

contendere, annum urbis 461 (X 47) certum esse terminum, ante quem non in annales constanter relata sint prodigia publica. Quo anno hic usus inceperit, novissime inqvisivit Wülker (Die geschichtliche Entwicklung des Prodigienwesens beiden Römern Leipz. 1903 p. 58 sqq. et statuit "um das Jahr 450 d. St." p. 60, Mommseno assentiens, qui priore sententia sua relicta, qua a primo anno Julii Obsequentis 505 = 249 initium huius usus deduxerat, in Röm Geschichte I[6] 461 ait "erst seit der 2 Hälfte des fünften Jahrhunderts d. Stadt". Certe, aio, non ante a. 461. Cum autem reputamus, quam pauca prodigia publica ab a. 462 (292) ad a. 504 (250) nobis cognita sint (476 (278) Cic. div. I 16; 488 (266) Oros. IV 5.6—7; incerta 485 et 487 Oros IV. 4,1—4 et 5,1 et incerti anni Gell. n. a. IV. 5; v. Wülker l. l. p. 86—87) intelligimus, non tanto certamine rem dignam esse, quae cum deperditi sint libri Liviani, diiudicari nequit.

Singula verba iam paucis inspiciemus:

Prodigium.

De vi prodigii anceps est testimonium grammaticorum.

I Prodigium in malam partem trahitur.

Nonius 435 M. "*Prodigia deorum minae vel irae*".
430 M. *prodigium autem semper pessimum est, dictum quasi porro adigendum*[1].

Similia reperiuntur verba in Corp. Gloss. Lat. IV. 274.36 *prodigia signa caelestia mala pronuntia*, V, 657.26 *Prodigium—semper in malum ponitur*. Fronto 2192 *in prodigio detrimentum significatur*.

II. Sed prodigium vocem mediam (= omen) esse vel etiam faustum omen significare posse, haec sunt testimonia:

Festus 138. *prodigium velut praedictum et quasi praedicium* [*praedictum* codd. corr. Müller secundum Pauli epitomen 140 *prodigium velut praedicium*.

[1] Ex Nonio, ut videtur sumptum est, quod in cod. Turonensi suprascriptum et adscriptum est ad Serv. Aen. III 366 "*proprie dictum in hoc loco prodigium id est pessimum dictum quasi porro abigendum*, et ad Serv. Dan. Aen. III 59. *prodigium vero deorum irae vel minae quasi porro adigendum*". De his additamentis Codicis T v. praef. Thilonis p. LXII *sqq.*, ubi tamen Nonius non commemoratur.

229 *prodigia quod praedicunt futura, permutatione g litterae, nam quae nunc c appellatur, ab antiquis g vocabatur.*

Cicero de nat. II. 7, de div. I. 93 eandem etymologiam sequitur.

Valer. max. I. 6. init. *Prodigiorum quoque, quae aut secunda aut adversa acciderunt, debita proposito nostro relatio est.*

Plin. n. h. XI 197 *laeto prodigio.*

Serv. Aen. V. 639 *mora prodigiis*] *ecce prodigium de bono.*

Corp. gloss. lat. IV. 380.41 *quod sive bonum sive malum pronuntiat.* V. 476.7 *signum quod bonum aut malum significat.*

Utrum verum est? Si etymologiam, ut Festus, spectamus, anceps est huius verbi propria significatio, ut supra vidimus.

Sin autem exempla examinamus, distinguenda sunt *prodigia propria vel publica* et *prodigia privata.*

I. Quod ad publica prodigia attinet, vera sine dubio et unica est interpretatio Nonii. Quae enim publice procuranda recipiebantur prodigia, semper *deorum minae vel irae* erant. Iusta igitur est definitio Wissowae[1] "die als Zeichen des göttlichen Zornes geltenden aussergewöhnlichen oder naturwidrigen Vorkomnisse"; p. 328 "wenn aussergewöhnliche Naturereignisse und Schreckenszeichen (prodigia) darauf hinweisen, dass das normale Verhältnis zwischen Gemeinde und Gottheit eine Störung erfahren hat und der ersteren ernste Gefahren drohen". Etiam fortius idem exprimit Wülcker[2] p. 1. "Aus letztgenannter Eigenschaft ergibt sich, was scharf betont werden muss, dass ein "gutes" Prodigium ein Widerspruch in sich selbst ist". — Quod si pax deorum non potuit prodigiis procurandis impetrari, minae perficiuntur ut Liv. XXVII. 23.1. *Consules religio tenebat, quod, prodigiis aliquot nuntiatis, non facile litabant.* 4 *Per dies aliquot hostiae maiores sine litatione caesae, diuque non impetrata pax deum. In capita consulum, re publica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit.*

---

[1] *Wissowa,* Religion u. Kultus der Römer 1902 p. 53.

[2] *Ludwig Wülker:* Die gesch. Entwichl. des Prodigienwesens bei den Römern, Studien zur Gesch. u. Überlief. der Staatsprodigien, Diss. ac. Leipz. 1903.

Sed non licet oblivisci minas saepenumero, si deorum pax impetraretur, aversas esse vel etiam in bonum versas.

Cic. de div. II. 24. *cum res tristissimas portendi dixerunt (haruspices), addunt ad extremum omnia levius casura rebus divinis procuratis.* Cf. Iul. Obs. 52. *lustrationibus prospere expiatum, nam totus annus domi forisque tranquillus fuit.*

Gell. I. 7.10. *Item in Valerii Antiatis libro quarto vicesimo — scriptum esse: Si eae res divinae factae recteque perlitatae essent, haruspices dixerunt omnia ex sententia processurum esse.*

Liv. XLII. 20.1 *columna rostrata — fulmine discussa est. 2. Ea res, prodigii loco habita, ad senatum relata est. Patres et (ad) haruspices referri et decemviros adire libros iusserunt. 3. Decemviri lustrandum oppidum etc. Ea omnia cum cura facta. 4. Haruspices* in bonum versurum id prodigium *prolationemque finium et interitum perduellium portendi responderunt, quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quae tempestas diiecisset.* .

Vix opus est hoc loco cum Wülckero l. l. p. 1, a 1. accipere: "hingegen galt das ausserdem abgegebene Gutachten der Haruspices wohl nur für den Fall glücklicher Sühnung". Id quod terribile prodigium Romanis esse videbatur, et decemviri ex libris procurandum esse renuntiarunt, eius minas in hostes verti haruspices responderunt et Romanis felix omen esse, quod scilicet non opus esset procurare.

Atque accidere potuit, ut Romani, huiusmodi responsis haruspicum ducti, auderent minas prodigiorum etiam ipsi in adversarios avertere atque negligere — ut in ardore turbarum civilium factum esse narrat

Cass. Dio 41.14.6 (a. 49 a. C.) ἐταράττοντο μὲν οὖν ἐπὶ τοῖς τέρασιν ὥσπερ εἰκὸς ἦν, οἰόμενοι δὲ δὴ καὶ ἐλπίζοντες ἑκάτεροι ἐς τοὺς ἀντιστασιώτας σφῶν πάντα αὐτὰ ἀποσκήψειν οὐδὲν ἐξεθύσαντο.

Cum talia exempla reperimus, facile intelligimus malam vim prodigii attenuari atque evanescere potuisse ita, ut iam videbimus.

2. In *usu privato* latius patet prodigii significatio.

Pro bono omine Livius bis hac voce utitur, ubi imperatorem ipsum signa interpretantem facit, nulla procurationis mentione facta:

Liv. XXVI, 45.8 *acer — septemtrio — nudaverat vada —*. 9. *Hoc cura ac ratione compertum in prodigium ac deos vertens Scipio — Neptunum iubebat ducem itineris sequi.*

Jul. Obsequeus 60, (121) *C. Aurelio L. Octavio coss. Sertorio in Hispania exercitum ducenti tale prodigium est factum. Scuta equitum parte exteriore iaculaque et pectora equorum cruenta visa, quod prosperum sibi interpretatus est sertorius, quia exteriora hostili sanguine maculari solent. Continua ei proelia cum successu fuerunt;* quod ex. etiam refert

Frontinus strateg. I 12.4. *Sertorius, cum equitum scuta extrinsecus equorumque pectora cruenta subito prodigio apparuissent, victoriam portendi interpretatus est, quoniam illae partes solerent hostili cruore respergi.*

Quibus duobus ex vita privata addere licet haec:

Liv. I. 34.9 *accepisse id augurium laeta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, caelestium prodigiorum mulier,* ubi laetum augurium inter prodigia numeratur, ut in proximo ex. miraculum divinam stirpem indicans (Cf. Liv. 22.3.12 *foedo omine* et 14 *duplici prodigio* eadem de re).

Liv. XXVI. 19. 6. *fidem apud quosdam fecit, stirpis eum* (*Scipionem*) *divinae virum esse, retulitque famam in Alexandro magno prius vulgatam — anguis immanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris eius visam persaepe prodigii eius speciem —. Huius miraculi numquam ab ipso elusa fides est.* Cf. Gell. n. a. VI. 1 et locos illic apud Hosium laudatos.

Cic. Verr. IV. 49. 107. *multa saepe prodigia vim eius* (Cereris Ennensis) *numenque declarant,* "wo Cicero unstreitig an Wunder wohltätiger Art denkt" (Doederl. Syn. V. 174).

Plin. n. h. XI. 197. *Caecinæ Volaterrano dracones emicuisse de extis laeto prodigio traditur* (Cf. Serv. Aen. V 639 *ecce prodigium de bono.*)

XVII. 241. *Inter vitia arborum est et prodigiis locus.* (deinde et laeta et adversa prodigia enumerat Plinius.) Cf. Serv. Aen. III. 391 *prodigiale est hoc, quo significatur triginta annis regnaturus Ascanius.*

Quae cum ita sint, *Wülckeri* verba non probo p. 1 a. 1. "Festus Deutung: "prodigia quod praedicunt futura" kennzeichnet die der späteren Zeit eigne farblose Auffassung des Prodigienbegriffes"; nisi etiam Livio "farblose Auffassung" tribuit. Verrius etymologiam sequitur, a qua usus sermonis non plane abhorrebat, etiamsi longe usitatior erat pessima vis huius verbi. Cicero qui eam etymologiam accipit, nullum discrimen facere videtur inter prodigia portenta monstra ostenta. Ut rhetoribus ita poetis certe liberum arbitrium erat (ut Verg. Aen. V 639), ut etiam de fausto omine hoc verbo uterentur, quoniam in usu privato licebat —. Sed "die farblose Auffassung der späteren Zeit" apud Valerium Maximum I. 6. agnoscimus (v. supra), qui laeta prodigia publica accipit.

Malam vim prodigii sero prævalere docet hoc exemplum Script. hist. aug. I 98 *Prodigia eius imperio et publice et privatim haec facta sunt.* Hi auctores saepissime verba omina signa auspicia usurpant. Omina imperii apud eos sunt fausta omina imperii futuri. Prodigia imperio hoc loco sunt signa mortis ut I 168.6 *occidendi Getae multa prodigia exstiterunt.* Sed apud ecclesiasticos vis illa prorsus evanuit:

Filastrius Corp. Eccl. XXXVIII 88. 7 *prodigia fecisse apostolos magna* commemorat.

Lactant. divin. inst. II. 16.14 *quotiens alicui populo vel urbi secundum dei statutum* boni *quid impendet, illi se id facturos vel* prodigiis *vel somniis vel oraculis pollicentur si sibi templa, si honores, si sacrificia tribuantur. Quibus datis summam sibi pariunt venerationem.*

Posterioris temporis usui vago attribuere par est etiam excerpta Liviana Julii Obsequentis ad hunc modum facta:

Jul. Obs. 44. — — *aedes Iovis clusa fulmine icta — — piratae in Cilicia a Romanis deleti. — ancilia cum crepitu sua sponte mota. — — — Lusitanis devictis Hispania ulterior pacata. Cimbri deleti.* 45. — — *fremitus armorum ex inferno auditus. — fugitivi in Sicilia proe-*

liis trucidati. 47. — in circo inter pila militum ignis fusus. Hispani pluribus proeliis devicti.

Prodigia ex Livio enumerat, eventus, qui apud Livium cum prodigiis non cohaerent, ipse coniungit minasque deorum in hostes avertens laeta prodigia ex rebus actis interpretatur. — Livius contra damna Romanorum prodigiis fuse referendis praecipit, animos legentium praeparans, dum docet, eam tum fuisse deorum voluntatem, ut Romani afflictarentur.

Ostentum.

Vis ostenti latissime patet.

Ulp. dig. 50. 16. 38 *Ostentum Labeo definit omne contra naturam cuiusque rei genitum factumque. Duo autem genera sunt ostentorum, unum quoties quid contra naturam nascitur, tribus manibus forte aut pedibus: alterum, cum quid prodigiosum videtur, quae Graeci* φά[ντα]σματα *vocant.*

Non. 435 M. 26 *monstra et prodigia et portenta hoc distant, quod sunt monstra ostenta et monita deorum —, prodigia deorum minae vel irae — portenta ostenta quae aliquid imminere significant.* In hac explicatione *ostenta* genus, *monstra* et *portenta* species sunt.

Et privata et publica prodigia o. comprehendere potest (Plin. n. h. 8.221 *mures — in ostentis etiam publicis* 11.55. *apes ostenta faciunt privata ac publica.* Cic. Verr. 2.108). De prodigioso partu agitur Cic. div. II 49, *cum concepit mula,* 149 *ostenti simile natum factumve.* Plin. 7,33 *Tergeminos nasci certum est Horatiorum Curiatiorumque exemplo. Super inter ostenta ducitur,* 34 *Eutychis — enixa XXX partus, Alcippe elephantum. quamquam id inter ostenta est.* Falso igitur Forbiger (v. supra p. 6) "portentum und ostentum solche in der lebendlosen Natur", et Sueton Prat. Reiff. 284 "ostentum sine corpore solido nobis se ostendit" et Isid. differ. 459 "ostentum vero subito effertur oculis et subducitur". — Nihil mali necessario significat. Pro bono praesagio est e. gr. Tac I. 10. 16. Plin. 18.166 *ex frugibus ostentum — quo anno superatus est Hannibal. Lugubre* et *triste* adduntur Plin. n. h. 10.28 et 11. 190. Dirum omen est Cic. div. I. 121 *Croesi filium locutum; quo ostento regnum — concidisse.* Gravissima prodigia

haec vox significat apud poetam Petron. 122 v. 141 *haec ostenta brevi solvit deus* (= minas signorum bellum civile portendentium perfecit). Cf. Cic. div. II 69.

Universalis vis huius verbi etiam ea re illustratur, quod titulus libri Tarquitii, quem ex Etrusca lingua verterat (manuale artis etruscae divina signa interpretandi), *ostentarium*[1] erat. Quum autem ex Etruria vulgo accirentur haruspices ad publica prodigia, in usum privatum sine dubio maxime hunc librum verterat Tarquitius. Atque ut publice prodigium, ita privatim, credo, ostentum vox præcipua erat (cf. Livius XXVI. 6.14 *familiare ostentum*). Sed ostenta etrusca longe latius patebant quam prodigia[2] romana: etiam ad auspicia et omina fere respondebant: non solum quæ contra naturam solitam erant sed etiam multa naturalia Etrusci, ut vi praedicendi praedita, normis interpretandi subiecerant. Sic Plinius n. h. 28.14—16 *ostento* et *augurio* simili de re utitur, 28.17 *ostentis* etiam *auspicia* subiungit (*ostentorum vires et in nostra potestate esse ac, prout quaeque accepta sint, ita valere. in augurum certe disciplina constat neque diras neque auspicia etc)* et ait 7.203 *interpretationem ostentorum et somniorum Amphictyon invenit*, 28.14 *fata et ostenta*. Et Seneca n. q. II 34 *exta fulmina aves* verbo *ostento* complectitur.

Etiam *ostentum* unicum ex his verbis est, quod non in vim divini signi totum abiit. Festus 194 *ostentum non solum pro portento poni solere, sed etiam participialiter — — — testimonio est Pacuvius* etc. 201 *Ostentum quo nunc utimur interdum prodigii vice, quin participialiter quoque dici solitum sit, non dubium facit etiam C. Gracchus* etc. Fest. Pauli 195, Serv. G. I 248.

Ostentum quia latissime patet et ideo comprehendenti aptissimum est, pluraliter et in generalibus sententiis longe usitatius est quam in singulis signis divinis enarrandis — nisi quod Suetonius hanc vocem omnino frequentat. Apud Plinium e. gr. plurali forma usu venit 9ies (n. h. 7. 33, 34, 203, 8. 221,

[1] Macrob. Sat. III 7.1. *Liber Tarquitii transcriptus ex Ostentario Tusco:* 20.3. *Tarquitius autem Priscus in Ostentario Arborario.*

[2] Prodigii quum nomen tum vim necesse est a disciplina etrusca plane discernere.

10. 49, 55, 17. 241, 28. 15, 17), singulari in generali sent. bis (10. 28 *semper lugubri ostento*, 11. 190 *tristis ostenti*), de uno prodigio facto semel (18. 166). Cicero singulari forma ter commemorat ostentum externum(!): div, I 73, 121, II 69; *quasi ostentum* ait div. II 62, *de toto hoc ostento* har. resp. 10, 18, 31. Plurali autem forma utitur 22:ies, singulari in philosophica dissertatione 7:ies (div. II 49 bis, 56, 62 bis, 67, 14). Ita intelligendum est verbum *interdum* apud Fest. 201 *ostentum quo nunc utimur interdum prodigii vice.*

Simul autem ostentum ut plurimum comprehendit, ita minimum exprimit. Itaque translate hoc verbo, ut leviore, rarius scriptores utuntur quam ceteris gravioribus: Coelius Cic. ad Fam. 8. 14.4 *scis Appium censorem hic ostenta facere*, de persona Tacitus demum: III. 56.5 *praecipuum ipse Vitellius ostentum erat* (antecedunt 1 *prodigiosum dictu*, 3 *dirum omen*), 15. 34.8 *Vatinius inter foedissima eius aulae ostenta fuit.*

His duobus rationibus satis explicatur id, quod apud Ciceronem in philosophicis scriptis longe saepius ostentum usu venit quam in orationibus (33:5), cum in prodigio contrarii numeri valeant (5:19).

Portentum.

Portentum est quod raro fit atque ideo terret. (Cic. div. II. 61. *si quod raro fit id portentum putandum est.* Festus 245). Verbum gravius est quam ostentum, ab auspiciis et ominibus longius distans. Idem est quod prodigium. Etiam de publicis prodigiis adhiberi potest, ut apud Livium vidimus, sed ibi non vox legitima est. Magis poetarum et rhetorum verbum est.

Falso Forbigerum brutae naturae soli hoc verbum tribuisse ("schlimme Erscheinungen — in der lebendlosen Natur, monstrum an lebenden Wesen"), haec exempla satis probant: Cic. nat. deor. 2.14. *praeter naturam hominum pecudumque portentis.* Liv. I. 56.4. *anguis portentum.* XXVIII. 27.16 v. supra. Lucr. V. 38. *hydra — cetera portenta.* Serv. Dan. Aen. XI. 271. *portentum est homines in aves esse conversos.* Isidorus denique titulo' *de portentis*' totam disputationem de iis, quae contra notam naturam creata sunt vel quae 'monstra' vulgo apellant, comprehendit (Orig. XI. 3). Cf. Gloss IV. 555.2 *portenta*

monstruosa signa. 147.6. Cic. div. II. 60 *portentosa aut ex pecude aut ex homine nata.*

Pessimum id esse omen contendunt *Doederlein* (Syn. Th. V p. 174 "das schreckliche und gefahrdrohende") et *Schultz* (v. Mayor ad Cic de nat. deor. II. 7: "portentum forebodes *actual ruin*"). Cum portendantur etiam secundae res, (ut Jul. Obs. 47. *fruges et tempestates portendit bonas*. 61. Tac. h. II. 78.11. *portendi sibi imperium credebat*), non intelligitur, cur portentum necessario sit "actual ruin". Tam gravis vis certe non inest in his ex: Liv. IV. 35.9. *an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum — existere ortum ex plebe?* Cic. de div. II. 61. *si quod raro fit id portentum putandum est, sapientem esse portentum est. Terribile* addit Livius I. 56.4 Quin portenta media esse, et bona et mala, ait Servius Aen. VII. 58 et 533; vaccilare de hac re sententias ait Festus 245: *portenta existimarunt quidam gravia esse, ostenta bona. alii portenta quaedam bona, ostenta quaedam tristia appellari*). Sed etymologiae (v. p. 5) et similudini verbi 'portendere' credo haec de media vel bona vi portenti dicta debentur, nam certum boni portenti exemplum nullum invenitur. Recte igitur Nonius, ut prodigium (publicum) supra, ita portentum definivit: 435.26 *portenta (sunt) ostenta, quae aliquid inminere significant.*

Monstrum.

Etymologiam et vim propriam huius verbi supra p. 6 tractavi. Sed vere ait Isid. Orig. XI. 3.3. *monstra vero a monitu dicta quod aliquid significandum demonstrent et hoc proprietatis est, abusione tamen scriptorum plerumque corrumpitur.* Nam propria vis, signum divinum vel ut recte Nonius 435 ait, "*monita deorum*", multo rarior est quam abusiva. Atque diligenter hae significationes distinguendae sunt. Quod enim dicunt viri docti, monstrum a ceteris verbis eo distingui, quod ad animalia pertineat (Forbiger v. p. 6) vel ad vitiose et foede creata spectet (Doederlein Schöman v. p. 6), id maxime abusiva vi capti statuerunt.

Nam Cicero hoc verbo, ut ceteris, universe utitur (div. I. 12. *monstra aut fulgura*, I. 3, 92, II, 87. nat. III. 5, phil. XIII. 49.) et item Vergilius Aen. VII. 269. *non — sortes, non*

plurima caelo monstra sinunt de signis ex caelo, II. 171. *nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris* de simulacro, cuius arsere lumina et quod sudavit et solo emicuit, III. 26. *horrendum et dictu video mirabile monstrum* de arbore, cui sanguis emanavit, III. 58. *monstra deum refero* de eodem ostento et de gemitu et vocibus ex tumulo imo auditis, IX. 120 *mirabile monstrum* (= miraculum), 128 *Troianos haec monstra petunt* de eodem miraculo et de 'voce horrenda per auras' (112).

Quod autem explicant veteres, ut Fest. Pauli 156 *monstra dicuntur naturae modum egredientia, ut serpens cum pedibus, avis cum quattuor alis, homo duobus capitibus, iecur quom distabuit in coquendo*, Isid. Differ. I. 457. *monstrum quod extra naturam nascitur vel nimis grande vel nimis breve*, et consentiunt recentiores (v. supra p. 6), id perraro exemplis comprobatum reperimus. Nam prodigia ostenta portenta eiusmodi signa divina saepius appellantur quam monstra: Cic. div. 1.98. *ortus androgyni nonne fatale quoddam monstrum fuit* (sed nat. deor. 2.14. *praeter naturam hominum pecudumque portentis*). div. 2.59. *si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus?* (sed deinde *portentum* idem appellatur). Plin. VII. 35. *multiformes pluribus modis inter monstra partus*[1]. Iuv. II. 121. *scilicet horreres maioraque monstra putares, si mulier vitulum vel si bos ederet agnum.* Quare et sero excultus et parum constans hic usus esse videtur, atque nescio an definitio illa ad usum poetarum atque cotidiani sermonis magis quam ad religionem pertineat. Admodum frequens enim est vis illa 'Ungeheuer' 'Scheusal', in qua posita est e. gr. explicatio Frontonis 2192 *monstrum quod est contra naturam ut Minotaurus*, et quae iam Plauti temporibus aperta erat in huiusmodi locutionibus: Plaut. Poen. 273. *monstrum mulieris*, Ter. Eun. 696. *monstrum hominis, non dicturu's?*

At dixeris hunc usum necessario ex illo ortum esse et sic concludi posse, vere antiquam esse restrictionem illam signi divini, quod est monstrum, ut ad animalia pertineat[2]. Tamen aliam viam sermo ipse aperit. Nam apud Plautum *monstrum* propria vi graeci verbi φάσμα "Spuk" præditum reperitur,

[1] ubi brevi ante similia signa prodigia et ostenta Plinius appellavit.

[2] De etymologia *mons* — *monstrum* 'Bergtier Ungeheuer' v. p. 7.

Mostell. 505 *Quae hic monstra fiunt, anno vix possum eloqui*, Argum. 4. *Terrifica monstra dicit fi[l]eri in aedibus.* 'Mostellum', deminutiva forma, ex qua Mostellariam fabulam Plautus apellavit, non iam exstat. Ex hac significatione ad fabulosas species horrendas, quales sunt Scylla Minotaurus, facile venimus. Et in hoc usu nescio an primum cum natura viventi coniuncta sit vis 'monstri'. Nam illa monstra faciebant 'vivi' post mortem in terra vagantes.

Etiam graecum φάσμα simili modo adhibetur: Soph. Tr. 508 ὑψίκερω τετραόρου φάσμα ταύρου de tauro monstruoso et 837 Δεινοτάτῳ μὲν ὕδρας προστεταχὼς φάσματι de hydra.

Verba Servii Aen. II. 681, *monstrum* τῶν μέσων *est* et Servii D. Aen. III. 59. *medium est, quia interdum dicuntur et bona* comprobantur his seris demum exemplis: Florus I.7.11. *monstrum pulcherimum imperii.* 10.8 *virtutum monstris.* Praeterea semper monstrum, item ut portentum, malum est signum atque ideo rhetorice atque translate usurpatum magnam vim tribuit orationi. Liv. IV 15, 8 (v. p. 11) post *pro scelere* (Verstoss gegen menschliche Gesetze) additur, ut gravius, *pro monstro* (Verstoss gegen die Götter). Idem iam Plautus Asin. 289 *pro monstro* (signum pessimum) *extemplo est quando qui sudat tremit.* 'Monstro simile' ut 'portento simile' (v. p. 11) dicitur: Ter. Eun. 334. *Eho nonne hoc monstri similest?* (post 329 *incommode* — *infeliciter* hoc amplificans ait i. e. pernicies portenditur.) Quintil. IV. 2.39. *deinde* (*quod sit monstro simile*).

INDEX

SVMPTVS IN HOC VOLVMEN EDENDVM
PRAEBVERVNT

HENRICVS AHRENBERG, GVSTAVVS EKMAN,
IOHANNES EKMAN, IVAR WÆRN
GOTOBVRGENSES

